

ISSN 2522-9303 (Print)
ISSN 2522-9478 (Online)

ЕКОНОМІКА УКРАЇНИ

ECONOMY
OF UKRAINE

2023 **8**

(741)

Головний редактор:

В.М. ГЕЄЦЬ (д-р екон. наук, проф., акад. НАН України)

Заступник головного редактора:

І.В. КОРНІЄНКО

Редакційна колегія:

О.І. Амоша (д-р екон. наук, проф., акад. НАН України), *О.Г. Білорус* (д-р екон. наук, проф., акад. НАН України), *І.К. Бистряков* (д-р екон. наук, проф.), *І.М. Бобух* (д-р екон. наук), *О.О. Борзенко* (д-р екон. наук, проф.), *О.М. Бородіна* (д-р екон. наук, проф., чл.-кор. НАН України), *В.П. Вишневський* (д-р екон. наук, проф., акад. НАН України), *Б.М. Данилишин* (д-р екон. наук, проф., акад. НАН України), *Т.І. Єфименко* (д-р екон. наук, проф., акад. НАН України), *М.І. Зверяков* (д-р екон. наук, проф., чл.-кор. НАН України), *В.В. Зимовець* (д-р екон. наук), *Т.А. Заяць* (д-р екон. наук, проф.), *А.І. Ігнатюк* (д-р екон. наук, проф.), *Ю.В. Кіндзерський* (д-р екон. наук), *Г.В. Колодко* (проф., Польща), *С.О. Кораблін* (д-р екон. наук, чл.-кор. НАН України), *В.С. Кравців* (д-р екон. наук, проф.), *В.П. Кудряшов* (д-р екон. наук, проф.), *Ю.О. Лупенко* (д-р екон. наук, проф., акад. НААН України), *А.А. Мазаракі* (д-р екон. наук, проф., акад. НАПН України), *І.Г. Маницуров* (д-р екон. наук, проф., чл.-кор. НАН України), *Г. Мінасян* (д-р екон. наук, проф., Болгарія), *Л.В. Молдаван* (д-р екон. наук, проф.), *О.І. Никифорул* (д-р екон. наук), *Є.Г. Панченко* (д-р екон. наук, проф.), *В. Папава* (д-р екон. наук, проф., акад. НАН Грузії), *В.Р. Сіденко* (д-р екон. наук, чл.-кор. НАН України), *М.І. Скрипниченко* (д-р екон. наук, проф., чл.-кор. НАН України), *В.М. Тарасевич* (д-р екон. наук, проф.), *В.А. Устименко* (д-р юрид. наук, проф., чл.-кор. НАН України, чл.-кор. НАПрН України), *М.А. Хвесик* (д-р екон. наук, проф., акад. НААН України), *Хаунг Сяоюн* (проф., Китай), *С.С. Шумська* (д-р екон. наук)

Реєстраційне свідоцтво: Серія KB № 23636-13476 ПП від 20 грудня 2018 р.

Editor-in-Chief:

Valeriy HEYETS (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Acad. of the NAS of Ukraine)

Deputy Editor-in-Chief:

Iryna KORNIENKO

Editorial Board:

O. Amosha (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Acad. of the NAS of Ukraine), *O. Bilorus* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Acad. of the NAS of Ukraine), *I. Bystriakov* (Dr. Sci. (Econ.), Prof.), *I. Bobukh* (Dr. Sci. (Econ.)), *O. Borzenko* (Dr. Sci. (Econ.), Prof.), *O. Borodina* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Corresp. Member of the NAS of Ukraine), *V. Vyshnevskiy* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Acad. of the NAS of Ukraine), *B. Danylyshyn* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Acad. of the NAS of Ukraine), *T. Iefymenko* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Acad. of the NAS of Ukraine), *M. Zveryakov* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Corresp. Member of the NAS of Ukraine), *V. Zymovets* (Dr. Sci. (Econ.)), *T. Zaiats* (Dr. Sci. (Econ.), Prof.), *A. Ignatyuk* (Dr. Sci. (Econ.), Prof.), *Yu. Kindzerskyi* (Dr. Sci. (Econ.)), *G. Kolodko* (Prof., Poland), *S. Korablin* (Dr. Sci. (Econ.), Corresp. Member of the NAS of Ukraine), *V. Kravtsiv* (Dr. Sci. (Econ.), Prof.), *V. Kudryashov* (Dr. Sci. (Econ.), Prof.), *Yu. Lupenko* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Acad. of the NAAS of Ukraine), *A. Mazaraki* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Acad. of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine), *I. Mantsurov* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Corresp. Member of the NAS of Ukraine), *G. Minassian* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Bulgaria), *L. Moldavan* (Dr. Sci. (Econ.), Prof.), *O. Nykyforuk* (Dr. Sci. (Econ.)), *Ye. Panchenko* (Dr. Sci. (Econ.), Prof.), *V. Papava* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Acad. of the NAS of Georgia), *V. Sidenko* (Dr. Sci. (Econ.), Corresp. Member of the NAS of Ukraine), *M. Skrypnychenko* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Corresp. Member of the NAS of Ukraine), *V. Tarasevych* (Dr. Sci. (Econ.), Prof.), *V. Ustymenko* (Doctor of Jurid. Sci., Prof., Corresp. Member of the NAS of Ukraine, Corresp. Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine), *M. Khvesyk* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Acad. of the NAAS of Ukraine), *Huang Xiaoyong* (Prof., Beijing), *S. Shumska* (Dr. Sci. (Econ.))

Registration certificate: Seria KB № 23636-13476 ПП of December 20, 2018

Журнал входить до Переліку наукових фахових видань України з економічних наук (Наказ МОН України від 02.07.2020 р. № 886, спеціальності: 051, 071, 072, 073, 281, 292)

ЗМІСТ

ГЕЄЦЬ В.М. Формування економічного профілю стратегічно важливих видів промислової діяльності в Україні (ретроспективний погляд) 3

УКРАЇНСЬКА ЕКОНОМІКА ПІД ЧАС ВОЄННОЇ АГРЕСІЇ РФ І В ПЕРІОД ПІСЛЯВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ

ОСТАШКО Т.О. Зерновий експорт України в умовах війни 28

СКРИПНИЧЕНКО М.І., КУЗНЕЦОВА Л.І. Виклики з боку попиту і пропозиції економіки України під час воєнних дій та оцінка їх впливу на макродинаміку 47

УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІКОЮ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

ПОПИК О.В. Концептуальні й прикладні засади контексту організації у системі управління якістю 61

ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

ПОПОВА О.Л., ПАНКРАТОВА Л.Л. Зелена архітектура САП ЄС: орієнтири для розбудови при повоєнному відновленні України 78

ЮВІЛЕЇ

До 80-річчя доктора економічних наук, професора А.С. Філіпенка 97

До 70-річчя доктора економічних наук, професора І.Ф. Коломійця 100

До ювілею докторки економічних наук, професорки О.Ф. Новікової 102

Редакційна політика та етика 105

CONTENTS

HEYETS Valeriy. Economic profile formation of strategically important types of industrial activity in Ukraine (retrospective view) 3

UKRAINIAN ECONOMY DURING THE MILITARY AGGRESSION OF THE RUSSIAN FEDERATION AND IN THE PERIOD OF POST-WAR RECONSTRUCTION

OSTASHKO Tamara. Grain export of Ukraine in the conditions of war 28

SKRYPNYCHENKO Mariia, KUZNIETSOVA Lidiia. Challenges from the offer and demand sides of the Ukrainian economy during the military actions and assessment of their impact on macrodynamics 47

ECONOMIC MANAGEMENT: THEORY AND PRACTICE

POPYK Oleh. Conceptual and applied principles of organization context in the quality management system 61

ECONOMIC PROBLEMS OF NATURAL RESOURCE MANAGEMENT

POPOVA Olha, PANKRATOVA Liubov. Green architecture of CAP of the EU: landmarks for development during the post-war reconstruction of Ukraine 78

ANNIVERSARIES

To the 80th Anniversary of Doctor of Economics, Professor Anton Filipenko 97

To the 70th Anniversary of Doctor of Economics, Professor Ihor Kolomiyets 100

To the Anniversary of Doctor of Economics, Professor Olha Novikova 102

Editorial policy and ethics 105

<https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.08.003>

УДК 338.2:338.45(477)

JEL: L50, L60

В.М. ГЕЄЦЬ, д-р екон. наук, проф., академік НАН України,
заслужений діяч науки і техніки України,
головний редактор журналу «Економіка України»,
директор ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»
вул. Панаса Мирного, 26, 01011, Київ, Україна
e-mail: gvm@ief.org.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2895-6114>

ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОГО ПРОФІЛЮ СТРАТЕГІЧНО ВАЖЛИВИХ ВИДІВ ПРОМИСЛОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ (РЕТРОСПЕКТИВНИЙ ПОГЛЯД) *

Розкрито характер розвитку економіки й промислової діяльності в Україні наприкінці XX — на початку XXI ст. у порівнянні й взаємозв'язку з ціновим коливанням на глобальних ринках з урахуванням міжнародного досвіду повоєнного відновлення і реконструкції економіки зарубіжних країн. Обґрунтовано висновки щодо промислової політики розвитку окремих стратегічно важливих галузей промисловості, які мають розвиватися на новітній технологічній основі

* Продовження дослідження з даної теми, а саме характер і можливості розв'язання «домашніх завдань» для України будуть розглянуті автором у наступній публікації, яку планується здійснити до кінця 2023 р.

Дана стаття підготовлена в рамках виконання дослідження наукового проекту НАН України «Інноваційна модернізація перспективних галузей промисловості України у повоєнний період на основі існуючого науково-технічного, виробничого та ресурсного потенціалу» Етап I «Розвиток стратегічно важливих видів промислової діяльності України на новітній технологічній основі (2023 р.)».

Ц и т у в а н н я: Геєць В.М. Формування економічного профілю стратегічно важливих видів промислової діяльності в Україні (ретроспективний погляд). *Економіка України*. 2023. № 8. С. 03—27. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.08.003>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2023. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

й бути вмонтованими в глобальні ланцюги доданої вартості в разі розв'язання «домашніх завдань» у економічній політиці України і перспектив розвитку майбутнього глобалізованого простору.

Ключові слова: *повоєнне відновлення; Європейський економічний простір; науковий супровід; подолання периферійності; новітні технології; високотехнологічна діяльність; ядерні технології; малі модульні реактори.*

Повоєнне відновлення економіки України має відбуватися з урахуванням можливостей, перспектив і наслідків її входження до Європейського економічного простору, виходячи з надзвичайно високого ступеня її відкритості, коли в зовнішньоторговельному обороті знаходилося і знаходиться понад (або близько) 90 % ВВП, що загрожує закріпити за Україною існуючий стан периферійності або напівпериферійності в економічній діяльності. Серед країн, що входять до складу ЄС, Україна зберігає і розвиває такі високотехнологічні види діяльності, як, наприклад, ядерна енергетика, і має ресурсні, технологічні та наукові школи, здатні, за міжнародно визнаними підходами, наблизитися до максимально можливого ступеня локалізації виробництва електроенергії з використанням ядерних технологій, у тому числі й пов'язаних з малими модульними реакторами. Останні є одним з важливих видів промислової діяльності майбутнього, що можуть поряд з іншими підтримувати розвиток, зокрема, і важкого енергомашинобудування, і здобутків у сфері розробки і використання технологій у ряді інших видів промислової діяльності, розроблених, зокрема НАН України. Ідеться про спрямовані на глибоку переробку й налагодження виробництва високотехнологічної продукції шляхом використання особливо цінних природних ресурсів, необхідних для розвитку, зокрема, кольорової металургії. З огляду на це, нагальним є завдання подолання периферійності й напівпериферійності економіки України, яке має бути реалізоване в процесі повоєнного відновлення і реконструкції її економіки. У наступній публікації шляхом розкриття змісту і характеру розвитку промисловості України в довоєнний період, а також з урахуванням її руйнувань під час війни покажемо, якими будуть «домашні завдання» для України і в який спосіб їх можна розв'язувати при формуванні економічного профілю стратегічно важливих видів промислової діяльності.

Отже, **мета статті** — обґрунтувати умови і фактори розвитку високотехнологічних видів промислової діяльності в Україні.

ХАРАКТЕР РОЗВИТКУ ДОВОЄННОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ

Україна, економіка якої у довоєнний період мала всі ознаки індустріального характеру, незважаючи на достатньо розвинутий аграрний сектор, що відіграє суттєву роль у розв'язанні глобальної продовольчої проблеми навіть в умовах війни 2022—2023 рр., у своєму розвитку вимагає і ви-

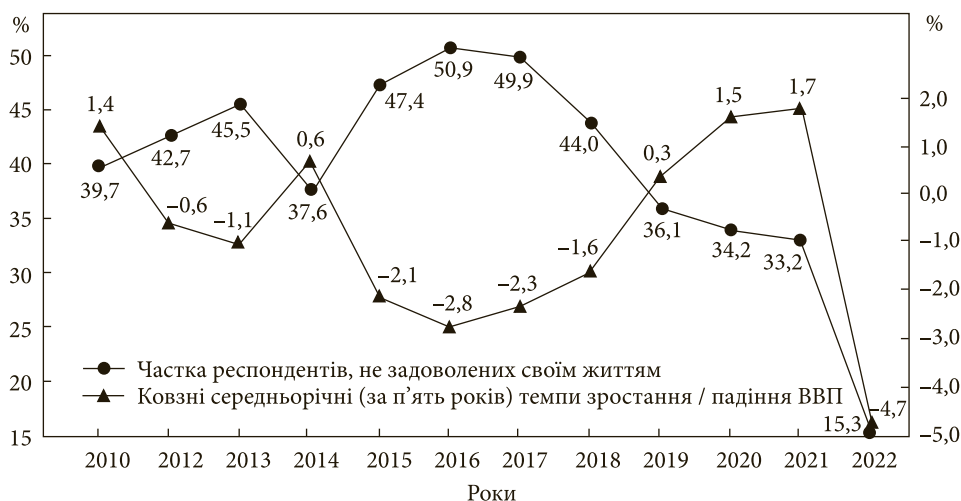

Рис. 1. Графічна інтерпретація співвідношення динаміки ВВП (права вісь) і частки респондентів, не задовольних своїм життям, шляхом порівняння результатів опитування населення України за період 2010—2022 рр., % (у 2010—2021 рр. запитання формулювалося так: «Якою мірою Ви задоволені своїм життям загалом?»; у грудні 2022 р. — так: «Якою мірою Ви задоволені життям у Вашому населеному пункті?»)

Джерело: побудовано автором за: Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. 30 років незалежності. НАН України; Інститут соціології. *Збірник наукових праць*. 2021. Вип. 8 (22). 715 с. URL: <https://i-soc.com.ua/assets/files/monitoring/monitoring-2021dlya-tipografii.pdf>; Соціологічний моніторинг «Українське суспільство». Громадська думка в Україні після 10 місяців війни. *Презентація*. Київ, Інститут соціології НАН України, 2023. URL: https://www.kiis.com.ua/materials/pr/20230115_g/%D0%9F%D1%80%D0%B5%D0%B7%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F%20%D0%BC%D0%BE%D0%BD%D1%96%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D0%BD%D0%B3%D1%83%2C%202022%20%E2%80%94%D1%84%D0%B8%D0%BD%D0%B0%D0%BB.pdf

магатиме після війни в першу чергу подальшого промислового розвитку. Останнє є і буде основою забезпечення і обороноздатності, і стабільних та високих темпів економічного зростання. Без їх досягнення в Україні буде неможливо забезпечити необхідний рівень обороноздатності й єдність соціального і економічного, що визначається, з одного боку, мірою задоволеності своїм життям і як довірою населення до органів влади, так і міжособистісною довірою серед населення, що є запорукою зниження трансакційних витрат, а з іншого — динамікою економічного зростання, яке в таких умовах матиме конкурентні переваги. Графічну інтерпретацію взаємозв'язку вдовольності / невдовольності населення і динаміки зростання економіки подано на рис. 1, з якого видно, що існуюча залежність у поведінці населення сформувалася ще на початку 2000-х років. Від початку війни вона суттєво змінила свій характер, але не відмінила його, і це, за даними соціології, проявиться протягом трьох — п'яти років

повоєнного відновлення, а за певних умов навіть за перші два — три роки залежно від термінів закінчення війни. Такий характер у соціологічній поведінці населення і її залежність від стану справ у економіці та динаміці її зростання не є унікальним, оскільки, як свідчать дослідження на цю тему, така залежність була притаманна більшості країн, що не досягли рівня ВВП у 30 тис. дол. на душу населення. У повоєнному відновленні й реконструкції економіки України для досягнення стабільності в поведінці населення через підтримку рівня задоволеності своїм життям і збереження порівняно високого ступеня довіри як серед населення, так і до органів влади, необхідними умовами є стабільність і високі темпи економічного зростання, що зумовлює одну з особливостей поєднання (взаємопов'язаності) соціальної і економічної моделей відновлення й реконструкції повоєнної України. Але її особливість не тільки в цьому.

У сучасній економіці для забезпечення розвитку потрібна така її структура, яка, з одного боку, дозволить підтримувати конкурентоспроможність принаймні на фоні країн, які її оточують, а з іншого — відбуваються зміни, які характерні для трансформацій, що здійснюються в сучасному економічному розвитку, особливою ознакою якого є і нове для всього світу поєднання соціального, економічного, екологічного і технологічного. Сутність таких її складових полягає в тому, що світова модель першої половини ХХІ ст. передбачає поєднання здобутків у сферах цифрового і біологічного завдяки саме цим так званим сучасним технологічним революціям. Одна з них — інформаційно-технологічна, а інша — біологічна. Їх єдність суттєво, якщо не принципово, змінює поведінку особистості як у сфері зайнятості, тобто на робочому місці, так і в усіх інших сферах життєдіяльності. Ці процеси потребують зміни свободи і характеру поведінки, у тому числі й у навколишньому середовищі, збереження і розвиток якого вимагають також домінування низьковуглецевого характеру діяльності в економічній сфері зокрема. Для такого майбутнього важливою і достатньою складовою стануть відновлення і реконструкція перш за все (але не тільки!) промислових видів діяльності, оскільки саме завдяки їх реконструктивному розвитку можливою стане реалізація єдності в інформаційно-технологічній, біотехнологічній і економічній трансформації, спрямованій на збереження навколишнього життєвого простору (води, повітря, енергії, продуктів харчування). Реалізація умов достатності в повоєнному відновленні й реконструкції економіки України не може випадати із загальної цивілізаційності змін.

Українська промисловість у цілому в структурі ВДВ ще на початку ХХІ ст., зокрема у 2000 р., перебувала на рівні, близькому до рівня успішних країн ЄС, таких, наприклад, як Німеччина, що є технологічним лідером ЄС, Чехія і Польща, які вважаються успішними країнами ЄС, що сформували ринкову економіку завдяки трансформаційним змінам.

Структура доданої вартості за видами економічної діяльності в Україні й окремих країнах ЄС у період 1995—2021 рр. (табл. 1) демонструє, що

Таблиця 1. Структура валової доданої вартості за видами економічної діяльності в Україні й окремих країнах ЄС у період 1995—2021 рр., %

Види діяльності	1995	2000	2005	2010	2015	2018	2021
<i>Україна</i>							
Сільське, лісове та рибне господарство	14,5	16,3	10,0	8,7	14,2	12,0	12,7
Промисловість	34,1	33,0	29,7	25,6	23,3	24,8	23,7
добувна				6,9	5,6	7,1	7,5
переробна	32,6	20,4	20,9	16,6	14,0	13,6	12,0
металургійне виробництво і виробництво готових металевих виробів				2,0	2,7	2,8	2,5
машинобудування				4,2	2,2	2,3	1,5
Постачання електроенергії, газу, пари і кондиційованого повітря				3,4	3,2	3,7	3,9
Водопостачання; каналізація, поводження з відходами					0,5	0,4	0,4
ВДВ	100	100	100	100	100	100	100
<i>Німеччина</i>							
Сільське, лісове та рибне господарство	1,1	1,1	0,8	0,9	0,8	0,7	0,9
Промисловість	26,0	25,6	25,2	25,5	25,5	25,5	24,0
добувна	0,6	0,3	0,2	0,2	0,2	0,1	
переробна промисловість	22,7	22,8	22,2	21,9	22,6	22,3	20,8
металургійне виробництво і виробництво готових металевих виробів	2,9	2,9	2,9	2,7	2,7	2,7	
машинобудування	9,3	10,0	10,1	10,4	11,3	11,5	
Постачання електроенергії, газу, пари і кондиційованого повітря	1,8	1,6	1,9	2,4	1,7	1,9	
Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	1,0	1,0	1,0	1,0	1,1	1,1	
ВДВ	100	100	100	100	100	100	100
<i>Польща</i>							
Сільське, лісове та рибне господарство	6,3	3,5	3,3	3,2	2,7	2,7	2,6
Промисловість	29,6	24,2	25,0	24,4	26,0	24,9	25,1
добувна	3,7	2,5	2,6	2,4	1,7	1,7	
переробна промисловість	22,0	18,1	18,2	17,4	19,7	19,1	19,2
металургійне виробництво і виробництво готових металевих виробів	2,6	1,9	2,2	2,1	2,8	2,8	
машинобудування	3,8	3,6	4,0	3,9	4,3	4,2	

Продовження таблиці 1

Види діяльності	1995	2000	2005	2010	2015	2018	2021
Постачання електроенергії, газу, пари і кондиційованого повітря	3,2	2,6	3,1	3,3	3,2	2,8	
Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	0,8	1,1	1,1	1,2	1,3	1,3	
ВДВ	100	100	100	100	100	100	100
<i>Естонія</i>							
Сільське, лісове та рибне господарство	4,7	4,3	3,7	3,6	3,3	3,1	2,3
Промисловість	24,5	21,9	21,1	21,9	21,2	20,5	19,7
добувна	1,8	1,2	0,9	1,4	1,4	1,1	
переробна промисловість	19,2	17,3	16,6	15,6	15,9	15,2	13,2
металургійне виробництво і виробництво готових металевих виробів	1,1	1,4	1,6	1,8	1,9	2,0	
машинобудування	2,2	2,0	2,7	3,2	3,1	3,0	
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	2,6	2,6	2,8	3,8	3,1	3,5	
Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	0,9	0,9	0,9	1,1	0,8	0,7	
ВДВ	100	100	100	100	100	100	100
<i>Словаччина</i>							
Сільське, лісове та рибне господарство	2,6	1,9	1,9	1,8	2,9	2,6	2,0
Промисловість	27,5	27,6	29,7	25,2	26,1	25,7	25,6
добувна	1,0	0,8	0,6	0,5	0,5	0,4	
переробна промисловість	22,0	22,6	23,3	20,1	21,7	21,9	22,2
металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів	3,5	4,0	5,4	4,1	3,9	4,5	
машинобудування	3,4	5,1	6,2	6,6	8,5	8,5	
Постачання електроенергії, газу, пари і кондиційованого повітря	3,4	3,2	4,8	3,7	2,9	2,5	
Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	1,1	1,1	1,0	1,0	1,0	0,9	
ВДВ	100	100	100	100	100	100	100
<i>Чехія</i>							
Сільське, лісове та рибне господарство	4,4	3,4	2,4	1,7	2,5	2,2	2,0
Промисловість	31,3	30,8	31,0	29,9	32,2	30,2	27,7
добувна	2,3	1,3	1,3	1,3	0,9	0,7	
переробна промисловість	23,7	25,9	25,5	23,4	26,8	25,6	23,2

Закінчення таблиці 1

Види діяльності	1995	2000	2005	2010	2015	2018	2021
металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів	4,9	3,8	4,4	3,1	4,0	3,4	
машинобудування	5,6	7,9	8,8	9,9	11,9	11,5	
Постачання електроенергії, газу, пари і кондиційованого повітря	4,4	2,7	3,2	4,1	3,4	2,8	
Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	0,9	1,0	1,1	1,1	1,0	1,0	
ВДВ	100	100	100	100	100	100	100

Джерело: складено автором за: для України — даними Державного комітету статистики України. URL: <https://ukrstat.gov.ua/> і Economic Statistics Branch of the United Nations Statistics Division National Accounts — Analysis of Main Aggregates (AMA). URL: <https://unstats.un.org/unsd/snaama/Downloads>; для країн ЄС — даними Economic Statistics Branch of the United Nations Statistics Division National Accounts — Analysis of Main Aggregates (AMA). URL: <https://unstats.un.org/unsd/snaama/Downloads> і OECD Input-Output Tables (IOTs) 2021 ed. URL: https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=IOTS_2021

в Україні за останні 20 років питома вага переробної промисловості скорочувалася (зокрема, з 2000 по 2021 р. — у 1,7 разу). Так, серед чотирьох країн — членів ЄС Україна відстає від Німеччини більш як у 1,7 разу, Польщі — 1,6, Словаччини — майже в 1,9, Чехії — більш як у 1,9 разу. Тим часом за показником валової доданої вартості, створеної у сільському господарстві й взаємопов'язаних видах діяльності, Україна випереджає Німеччину більш як у 14 разів, Польщу — більш як у 16, Словаччину — більш як у 4, Чехію — у понад 6 разів. Це означає, що складається тенденція становлення спеціалізації України у формуванні ВДВ у напрямі, перш за все, сільського господарства і взаємопов'язаних з ним видів діяльності, а отже, технологічної залежності й периферійності держави.

Як видно з табл. 1, трансформація економіки України за структурою валової доданої вартості в останні більш як 20 років відбувалася в напрямі не тільки скорочення питомої ваги переробної промисловості, а й суттєвого падіння в ній машинобудування вже до 1,5 % за підсумками останнього довоєнного 2021 р. Його питома вага в структурі створеної ВДВ за останні 10 років скоротилася майже в 3 рази на фоні падіння майже у 2 рази в структурі експорту частки експорту машин, устаткування, транспортних засобів і приладів у період 2010—2021 рр. Водночас відбувалося нарощування експорту продовольчих товарів і сировини для їх виробництва, відповідно, більш як у 2 і майже в 3,8 разу, а також насіння і плодів олійних культур — більш як у 4 рази. У 2022—2023 рр. війна ще суттєвіше

посилила ці тенденції (хоча поки що ми не аналізуємо 2022—2023 рр., оскільки ці роки потребують спеціального розгляду в контексті тих змін, що відбуваються під впливом як руйнувань і втрат, так і змін, пов'язаних з переорієнтацією економіки на воєнний лад, і високим ступенем залежності від зовнішньої допомоги).

Від розвитку подій і наслідків війни, термінів її закінчення і умов, пов'язаних з майбутньою реструктуризацією економіки в повоєнний час, потреб розбудови оборонної промисловості залежатимуть умови і фактори майбутнього відновлення. І хоча останнє відбуватиметься з орієнтацією на глобальну реструктуризацію економіки, ми все ж таки повинні враховувати ті процеси довгострокового характеру, що мали місце протягом попередніх періодів, вплив яких буде якщо не домінуючим, то надзвичайно важливим, бо з ним пов'язані й попередня та довгострокова спеціалізація, й ресурсна база, й інфраструктура, й кваліфікація кадрів, й наукова та освітня діяльність, й демографічна трансформація. Саме вони і визначають характер реструктуризації у повоєнний період, хоча її зміст змінюватиметься під тиском і вимог часу, і розвитку економіки України в глобальному середовищі як у період війни, так і після її завершення.

Аналіз функціонування економіки України в частині відносин з економіками інших країн свідчить про її надзвичайно велику залежність від спеціалізації у зовнішньому світі й, відповідно, від обсягів і структури експорту та імпорту (табл. 2), оскільки за 20-річний період у зовнішньоторговельному обороті експорт + імпорт було задіяно від майже 80 до більш як 100 % ВВП України в окремі роки. Так було і до війни, і під час війни у 2022 р., тобто економіка України є і залишається екзогенно залежною, а в структурі її експорту з 2002 р., як видно з табл. 3, домінує нарощення експорту продовольчих товарів і сільськогосподарської сировини для їх виробництва з 13,3 % у 2002 р. до 53 % у 2022 р. при 40,7% у довоєнному 2021 р. Особливу роль відігравав експорт зернових культур, який змінювався з 5,6 % у 2002 р. до 18,1 % у 2021-му і 20,6 % у 2022-му. При цьому добре відомо, що коли існувала так звана «зернова угода», що дозволяла з метою ослаблення світової продовольчої кризи вивезення зерна з України, вона під тиском міжнародного співтовариства відігравала ключову роль у військових діях у прилеглих до Чорного моря областях і районах українських портів. Скасування «зернової угоди» в середині 2023 р. ще відчутніше вплинуло на процеси взаємопов'язаності економіки України в глобальному середовищі, але це предмет окремого дослідження.

Існуючі дані свідчать, що в структурі експорту України питома вага продовольчих товарів і сировини для їх виробництва становила більш як 40 % у 2021 р. і 53 % у часи війни у 2022 р., а разом з рудою, шлаком, золою і недорогими металами та виробами з них сягала 75 %. У підсумку наведені дані характеризують експортну орієнтацію довоєнної економіки України на сировину, напівфабрикати і товари з низькою питою вагою доданої вартості. Вони також свідчать про ознаки в цій частині

Таблиця 2. Співвідношення експорту / імпорту товарів і послуг і ВВП України, %

Показник	2002	2005	2010	2015	2019	2020	2021	2022
Експорт товарів і послуг	50,1	47,7	47,1	52,6	41,2	38,8	40,7	38,1
Імпорт товарів і послуг	45,9	46,9	51,1	55,2	49,3	40,3	41,9	55,5
Експорт + імпорт	96,0	94,6	98,2	107,8	90,5	79,1	82,6	93,6
ВВП	100	100	100	100	100	100	100	100

Джерело: складено автором за: Державний комітет статистики України. URL: <https://ukrstat.gov.ua/>; Міжнародний валютний фонд. URL: <https://www.imf.org/>

Таблиця 3. Структура експорту товарів з України, %

Товари	Код товарів згідно з УКТЗЕД	2002	2005	2010	2015	2019	2020	2021	2022
Продовольчі товари і сировина для їх виробництва	01-24	13,3	12,6	19,3	38,2	44,2	45,1	40,7	53,0
у тому числі зернові культури	10	5,6	4,0	4,8	15,9	19,2	19,1	18,1	20,6
насіння і плоди олійних рослин	12	0,2	0,4	2,1	3,9	5,1	3,7	3,6	8,5
жири та олії тваринного або рослинного походження	15	1,9	1,7	5,1	8,7	9,5	11,7	10,3	13,5
Руди, шлак і зола	26	2,5	3,0	5,0	5,8	7,2	9,0	10,5	7,0
Недорогоцінні метали і вироби з них	72-83	39,7	41,0	33,7	24,8	20,5	18,3	23,5	13,6
у тому числі чорні метали	72	29,9	33,5	28,4	21,2	17,5	15,6	20,5	10,3
Машини, устаткування, транспортні засоби та прилади	84-90	14,6	13,5	17,9	12,5	11,0	11,0	9,0	9,5
Експорт товарів		100	100	100	100	100	100	100	100

Джерело: складено автором за: Державний комітет статистики України. URL: <https://ukrstat.gov.ua/>

периферійності економіки України, хоча наявність у її економіці таких видів діяльності, як, наприклад, ядерна енергетика, говорить все-таки про її поки що напівпериферійність. Орієнтація на таку структуру українського експорту мала місце з початку 2000-х років, тобто була домінуючою ще задовго до війни 2022—2023 рр. і не тільки визначала його динаміку, а й відігравала ключову роль у формуванні ВВП України. При цьому імпорт у розглядуваний період відігравав у ВВП подібну роль (див. табл. 2). Таким чином, можна стверджувати, і це вже неодноразово доводилося, про надзвичайну відкритість економіки України та її екзогенну залежність. Такий висновок підтверджується і динамікою співвідношень коливань показників зростання/падіння ВВП України і світових цін на ресурси, тобто на її ключові експортні товари (напівфабрикати із заліза і нелегованої сталі, зерно, мінеральні добрива) (рис. 2—4).

Означена залежність динаміки ВВП України практично від коливань світових цін на напівфабрикати із заліза і нелегованої сталі, зерно і мінеральні добрива за всі роки ХХІ ст. є не випадковою, а закономірною, оскільки ще в перші десятиріччя поточного століття український експорт відігравав у формуванні структури ВВП ключову роль і сягав близько 60 % і більше. При цьому в експорті тільки продовольчі товари й мінеральні продукти з включенням палива і продуктів переробки за класифікації SITC, за даними Державної служби статистики України, складали, наприклад, у 2010 р. 34,7 %, а їх імпорт — 44,8 % при частці всього імпорту у ВВП — близько 50 % і навіть більше. Для порівняння: у ЄС у цілому експорт за означеними групами в тому самому 2010 р. сягав 14,1 %, а імпорт — 35,5 %.

Показники за розглядуваними товарними групами по окремих країнах ЄС, зокрема східноєвропейських, таких як Польща, Угорщина, Словенія, Чеська Республіка, у цілому були у два рази нижчими, ніж в Україні. Що ж стосується групи промислових виробів, то, за класифікації SITC, Україна за перше десятиріччя ХХІ ст. втратила позиції у структурі експорту, знизивши їх питому вагу за період з 2000 по 2010 р. на 13,6 відсоткового пункту, і наростила імпорт на майже 8 відсоткових пунктів. Таким чином, у цей період посилювалася залежність української економіки також і від імпорту неенергетичних товарів з високою питомою вагою доданої вартості. Отже, у цілому є підстави стверджувати, що нові технології певного характеру Україна залучає на Заході, експортуючи вироби виробничо-технічного призначення в так звані «треті» країни. Отже, на початку ХХІ ст. зростала залежність української економіки від імпорту неенергетичних товарів із Заходу при енергетичній залежності від імпорту зі Сходу. Враховуючи, що в не такій і далекій перспективі Україна може стати членом Європейського Союзу, в процесі інтеграції важливо здолати ознаки такої напівпериферійності, розуміючи при цьому, які трансформації відбуватимуться в економіках країн, що вже входять до складу ЄС, щоб не допустити або хоча б мінімізувати можливі

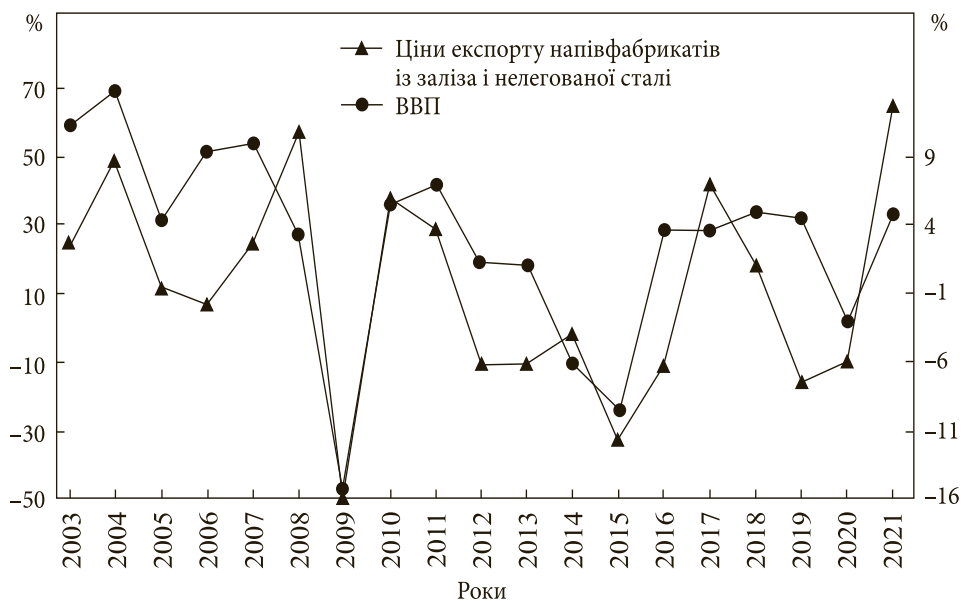

Рис. 2. Темпи приросту ВВП (права шкала) і цін експорту напівфабрикатів із заліза і нелегованої сталі, % до попереднього року
Джерело: побудовано автором за: Державний комітет статистики України.
URL: <https://ukrstat.gov.ua/>

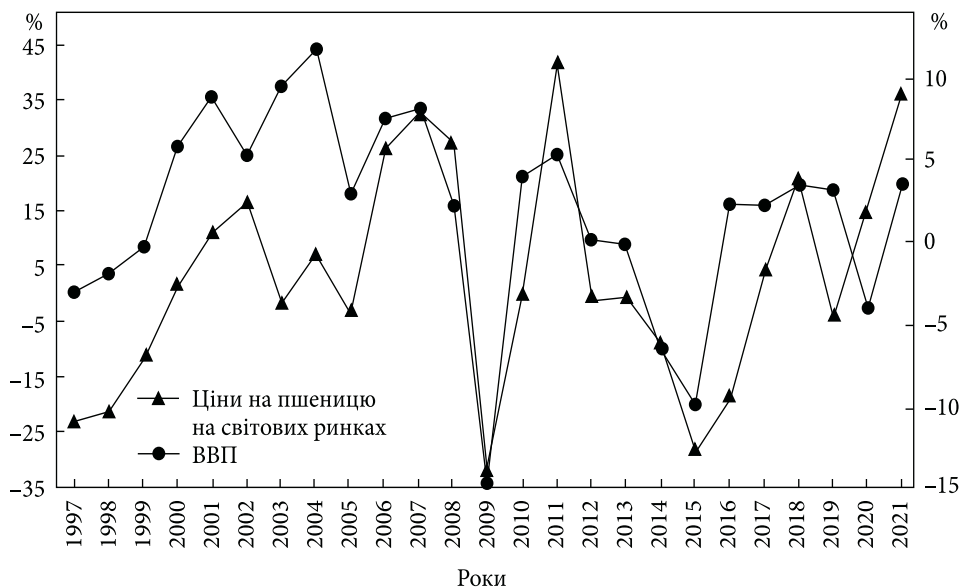

Рис. 3. Темпи приросту ВВП України (права шкала) і цін на пшеницю на світових ринках, % до попереднього року
Джерело: побудовано автором за: Державний комітет статистики України.
URL: <https://ukrstat.gov.ua/>; World Bank Commodity Price Data (The Pink Sheet).
The World Bank. URL: <https://thedocs.worldbank.org/en/doc/5d903e848db1d1b83e0ec8f744e55570-0350012021/related/CMO-Historical-Data-Annual.xlsx>

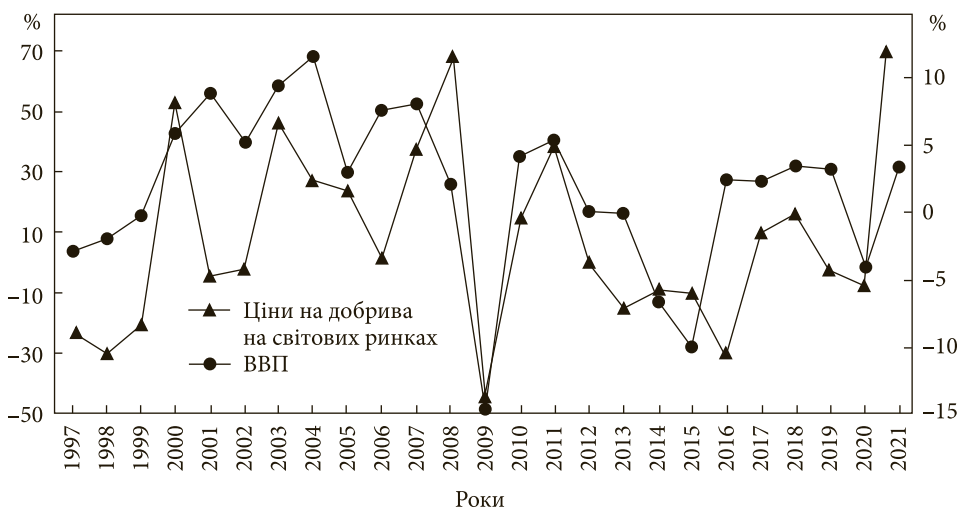

Рис. 4. Темпи приросту ВВП України (права шкала) і цін на добрива на світових ринках, % до попереднього року

Джерело: побудовано автором за: Державний комітет статистики України. URL: <https://ukrstat.gov.ua/>; World Bank Commodity Price Data (The Pink Sheet). The World Bank. URL: <https://thedocs.worldbank.org/en/doc/5d903e848db1d1b83e0ec8f744e55570-0350012021/related/CMO-Historical-Data-Annual.xlsx>

негативні наслідки і розвинути наявні ознаки в окремих видах діяльності неспівпериферійності до рівня конкурентоспроможності.

Дослідження на цю тему, зокрема, австрійських учених А. Комлоші, Х. Хофбауера [1] засвідчили, що в ході інтеграції східноєвропейських країн наприкінці 1990-х років вони повернулися на периферійні позиції у Європі, які займали ще з XVI—XVII ст. Українська ж економіка в перші більш як 20 років XXI ст., хоча і перебувала в напівпериферійному стані, але з огляду на спроможність підтримувати порівняно сильні позиції інноваційного характеру і наявність фундаментальних досліджень у сфері ядерних технологій, біотехнологій, енергетичного машинобудування, інформаційно-комунікаційних технологій, кольоровій металургії і найголовніше завдяки якісній освіті (що збереглася станом на 2022 р.), має можливості в ході повоєнного відновлення і реконструкції уникнути можливої периферизації¹. Остання мала місце до початку війни і продовжує зберігатися. Усе це важливо враховувати на шляху до повноправного членства в ЄС. Необхідно буде формувати умови для еквівалентної взаємодії, незважаючи на те, що під час війни існує високий ступінь її екзогенної залежності, перш за все в оборонній і фінансовій сферах.

¹ Відновлення та реконструкція повоєнної економіки України. Наукова доповідь. Київ, ДУ «Ін-т економ. та прогноз. НАН України», 2022. 305 с. URL: <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2022/12/Vidnovlennja-ta-rekonstrukcja-povojennoji-economiky.pdf>

Так, за підсумками майже десяти місяців 2022 р. і п'яти 2023 р., зовнішнє позикове і грантове фінансування бюджету України становило, відповідно, 31,2 млрд і 19,8 млрд дол. Як результат, розмір державного гарантованого боргу збільшився з 50,2 % ВВП наприкінці 2021 р. до 78,5 % у 2022 р. і 87,6 % — у квітні 2023 р.² За підсумками 2023 р. можна очікувати наближення розміру державного гарантованого боргу до 100 % ВВП, що в чотири рази перевищить порогове значення одного з показників економічної безпеки, яким є обсяг зовнішнього боргу у відсотках до номінального ВВП у доларовому еквіваленті [2, с. 12].

Триваюча війна поглибила екзогенну залежність України в частині продукції воєнного призначення як для ведення бойових дій, так і для протиповітряної оборони, а також фінансів для підтримки бюджету, оскільки збалансувати державний бюджет на основі власних доходів і ринкових запозичень у такій ситуації неможливо. І вона залишиться подібною принаймні до кінця поточного року. Дефіцит бюджету у 2022 р. фінансувався із зовнішніх джерел. Так, на гранти і позики припадало 65 %, емісію НБУ — 26 %. Така сама ситуація має місце і в бюджеті 2023 р., де домінують позиції у фінансуванні його дефіциту — за зовнішніми джерелами. Подібна залежність може зрости в період повоєнного відновлення і реконструкції економіки України. За попередніми розрахунками, на даний час для реалізації відповідних процесів, пов'язаних з трансформацією економіки України, які передбачають одночасно і відбудову, і реконструкцію, і модернізацію не зруйнованої, але застарілої (заснованої на технологіях ще другого і третього поколінь) частини виробництва, необхідно буде від майже 350 млрд дол., за оцінками Світового банку, до більш як 1 трлн дол. за оцінками Європейського інвестиційного банку станом на кінець 2022 р. [3]. З урахуванням часу до закінчення війни остання цифра не тільки може бути близькою до реальності, а й переважати її, оскільки МВФ у розрахунках до Меморандуму з Україною 2023 р. не виключає й можливого надкритичного розвитку подій у економіці, навіть її падіння ще на 10 %, що вимагатиме надзвичайної допомоги³.

Незважаючи на досить суттєві розбіжності в оцінках необхідних фінансових ресурсів, вельми однозначною є позиція експертного середовища, що таких обсягів Україна не має і тому повинна орієнтуватись як на зовнішні залучення (у вигляді грантів, запозичень, цінних паперів, коштів міжнародних фінансових організацій), так і на реалізацію економічної політики, що стимулюватиме надходження приватних інвестицій. З цією ме-

² Богдан Т. Державні борги та дефіцити воюючої країни. *Дзеркало тижня*. 2023. 19 чер. URL: <https://zn.ua/ukr/macroeconomics/derzhavni-borhi-i-defitsiti-vojujuchoji-krajini.html> (дата звернення: 20.06. 2023).

³ Україна у 2023—2024 роках. Два сценарії економічного розвитку. *ds.news.ua*. 2023. 12 лип. URL: <https://www.dsnews.ua/ukr/economics/ukrajina-u-2023-2024-rokah-dva-scenariji-ekonomichnogo-rozvitku-12072023-483259> (дата звернення: 14.07. 2023).

тою необхідно розробити і реалізувати спеціальні процедури, а також за-снувати спеціалізовані установи для здійснення необхідних операцій, за-вдяки яким будуть отримані кошти і здійснений необхідний контроль за їх використанням разом з моніторингом і оцінкою результатів проєктів. Крім того, Україна самостійно не зможе розрахуватися за вже існуючими борговими зобов'язаннями, оскільки існуватимуть потреба в економії на всьому і, як наслідок, обмеженість ресурсів для зростання економіки. Отже, попереду серйозна робота не тільки з реструктуризації боргів, а й з їх списання, щоб, реструктуризуючи повоєнне інституційне (читай — сис-тему управління) середовище, реалізувати процеси відновлення інфра-структури, збереження навколишнього середовища, розвивати низькову-гледцеві виробництва і відновити економіку на засадах включеності до цих процесів ресурсів усього суспільства і міжнародної допомоги.

У цьому контексті Б. Айхенгрін і Б. Рашкован цілком однозначно за-значали: «...Щоб інвестиції були ефективними, а реформи не відкочува-лися назад, відповідальність за процес відновлення має лежати на Украї-ні. ...Лише Україна може визначити своє майбутнє. Україна використає допомогу найбільш ефективно, якщо характер допомоги відповідатиме її власним інтересам» [3, с. 461]. При цьому важливо зауважити, що для задоволення таких інтересів Україна повинна мати власну національну програму відновлення, на необхідності якої, до того ж, наполягають зов-нішні кредитори. Так, в умовах надання Україні від ЄС 50 млрд євро протягом чотирьох років, згідно з рішенням міністрів фінансів за під-сумками зустрічі в Брюсселі, передбачається, що Україна матиме власну програму відновлення економіки, яка включатиме і розв'язання борго-вої проблеми — необхідної, хоча й недостатньої складової успішної по-літики економічного розвитку.

Поряд з можливим отриманням зовнішньої допомоги, важливо, ви-користовуючи її з огляду в тому числі й на міжнародний досвід, мобілізу-вати внутрішні ресурси для відродження економіки і концентрувати їх у першу чергу на пріоритетних напрямках під безпосереднім і жорстким контролем держави. Для цього слід залучати кошти населення, як це було зроблено, наприклад, у повоєнній Японії завдяки створенню національ-ної поштово-заощаджувальної системи, яка характеризувалася розгалу-женістю й різноманітним спектром цікавих для всіх верств населення пропонуванних варіантів вкладів. Відповідного успіху також було досяг-нуто завдяки визначенню найефективніших напрямів інвестування в найбільш значущі галузі економіки в кожний окремий період, а також активній участі засобів масової інформації у обговоренні питань, куди направлятимуться кошти населення наступного року [4, с. 70—71].

Нині певні такі процеси вже відбуваються в Україні, зокрема, започат-ковано формування національного Фонду відродження, хоча на даному етапі він не орієнтований на забезпечення розгалуженості й широкого спектра депозитних вкладів населення і малого бізнесу з метою інвестицій-

ної діяльності. Така орієнтація, у разі її реалізації і використання, надаватиме можливості для концентрації зусиль на пріоритетних, у першу чергу для України, напрямках розвитку, що підвищуватиме конкурентоспроможність її національної економіки. Відповідно стратегія є важливою насамперед для національного відродження, оскільки використання сформованих ресурсів не шляхом залучення власних коштів, а за рахунок іноземних донорів і приватного бізнесу відбуватиметься з урахуванням як їх національних, так і бізнесових інтересів. Такий підхід має сприйматись як реальність, оскільки уряди інших країн несуть відповідальність за стан справ у країнах, які вони представляють, у першу чергу перед своїми виборцями.

Якщо під час війни надання іноземної допомоги Україні мотивується насамперед необхідністю забезпечувати стабільність на континенті й не допустити розширення війни на території інших країн, то в умовах миру цілі такого характеру відходять на другий план, і мотивація допомоги (і особливо участь у інвестуванні) набиратиме за кордоном домінуючого економічного виміру, коли переважатиме боротьба на засадах забезпечення конкурентоспроможності, збереження і розширення робочих місць у власній державі.

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ І ПРОГНОЗ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Ключова роль України у вирішенні свого майбутнього має бути забезпечена, перш за все, на основі світового досвіду проведення реформ і використання ресурсів, що можуть бути залучені до інвестування сукупності необхідних проєктів, які мають реалізовуватися на засадах партнерства. Такий принцип доводить свою ефективність в Україні і під час війни, отже, на нього вона має спиратися в подоланні її наслідків, оскільки ми не зможемо впоратися із завданими РФ руйнуваннями самотужки, використовуючи тільки наявні ресурси, у тому числі й потенціал високоосвіченого населення, а також природи (чорноземи, корисні копалини) і науково-технологічні надбання. Разом з тим їх наявність зумовлює відновлення України як рівноправного європейського партнера, зокрема, з потужною переробною промисловістю, що розвивається на низьковуглецевих засадах.

Повоєнний розвиток країн, як правило, починається з досвіду, що нагромадився після закінчення Другої світової війни у Великій Британії, Франції, Німеччині, Бельгії, Фінляндії, Італії. Ці країни зазнали різного ступеня руйнувань, у тому числі й промислової інфраструктури, тому їх досвід досить добре вивчений і проаналізований. У цілому він зводиться до такого: з одного боку, відновлення економіки відбулося на засадах зовнішньої допомоги, а з іншого — основний прогрес у промисловому відродженні забезпечили національні програми, кожна з яких в окремо взятій країні мала свою специфічну стратегію і відповідала вимогам середини ХХ ст.

Таблиця 4. Програми повоєнного відновлення промислового сектору в Балканських країнах та їх результати

Країна	Ключові передумови і позитивні результати	Програми, заходи з відновлення і прорахунки
Боснія і Герцеговина	Ключові передумови: війна внаслідок розпаду Югославії, яка призвела до значних руйнувань житлових будинків і фізичної інфраструктури; високі втрати людського капіталу (вимушені переселенці становили 1,8 млн осіб, загинуло — понад 100 тис. осіб, або 2,3 % всього населення); найбільші сумарні збитки серед воюючих країн сумою 50—70 млрд дол., не порівнянні з ВВП країни (3,6 млрд дол.); Дейтонська угода 1995 р., за якою на Світовий банк і ЄБРР покладалася обов'язок розробити програму реконструкції країни	Програми і заходи з відновлення та їх зміст: активна участь у повоєнному відновленні міжнародних організацій (Світового банку, ЄБРР, пізніше ЄС), на основі яких було створено 11 тактичних груп для розробки програм економічної реконструкції; обсяг фінансування — 5 млрд дол. (1996—1999 рр.), 82 % з яких формували гранти і безповоротна фінансова допомога; секторальна підтримка — транспорт, енергетика, сільське господарство і захист довкілля, відновлення базової інфраструктури; фінансування відродження промислового сектору — 3 % усіх надходжень від міжнародних донорів; план стабілізації і пакет стандартних програм ЄС передвступної підготовки країни (1999 р.)
Сербія	Наслідки імплементації програм	
	Позитивні результати: часткове відновлення фізичної інфраструктури; прогрес у сфері поведіння з відходами	Прорахунки: відсутність самостійності уряду в прийнятті рішень; обмеженість ресурсів, що надійшли на відновлення; нестача капіталовкладень у повоєнне відновлення (60 % споруд не вдалося відновити до цього часу); відсутність фокусу на промисловому секторі, що негативно позначилося на зайнятості й рівні внутрішніх інвестицій і заощаджень; зростання тіньового сектору економіки
	Ключові передумови: визволення територій (Боснії, Хорватії, Республіки Косово);	Програми і заходи з відновлення та їх зміст: «наздоганяюча» та «імітуюча» модернізація економіки країни, реалізація положень Вашингтонського консенсусу;

Хорватія	міжнародна ізоляція країни, торговельна блокада та інші накладені на Сербію санкції; величезні военні витрати; значний приплив біженців; фізичне руйнування промислових об'єктів і падіння промислового виробництва на 70 %, зростання безробіття і гіперінфляція; низький рівень заощаджень в економіці (12—14 % ВВП); націоналізація збиткових промислових підприємств у 1990-х роках	програма відродження економіки (2000 р.), що передбачала застосування «рецептів» для переходу до ринкової економіки: лібералізація цін і зовнішньої торгівлі, приватизація компаній та банків, залучення приватних інвестицій у виробництва з високою експортною квотою, реалізація великих інфраструктурних проєктів; фінансова і технічна допомога від міжнародних організацій та інших країн; закон про конкуренцію (2005 р.); реструктуризація 550 підприємств державної власності (з 2006 р.) і продаж збиткових промислових підприємств іноземним інвесторам
	Позитивні результати: ефект низької бази: темпи зростання промисловості з середини 2000-х становили 5 % на рік (переробна) і 6,5 % на рік (добувна); високі темпи економічного зростання у 2000—2008 рр.	Прорахунки: деіндустріалізація (скорочення частки промисловості на 10 % з 1995 по 2005 р.); залежність промислового виробництва від зовнішньоекономічної кон'юнктури; зростання безробіття; переважне інвестування у сферу послуг (банки, телекомунікації, нерухомість, торгівлю); відсутність підтримки технологічної модернізації промислових підприємств; неефективність антимонопольного законодавства та інституцій
	Ключові передумови: здобуття незалежності в 1991 р. та війна з Югославією (1991—1995 рр.);	Програми і заходи з відновлення та їх зміст: стабілізаційна програма 1994—1995 рр., спрямована на подолання інфляції (за рахунок перегляду цін на про-

Закінчення таблиці 4

Країна	Ключові передумови і позитивні результати	Програми, заходи з відновлення і прорахунки
	втрати від воєнних дій і руйнувань у обсязі 37,1 млрд дол.; закриття або пошкодження промислових підприємств деревообробної, металургійної та текстильної галузей; реалізація ринкових реформ і економічна криза на початку 1990-х років (падіння промислового виробництва на 43,2 % в 1993 р. порівняно з 1990 р.); надлишок працівників у державних компаніях, деіндустріалізація і втрата ринків	дукцію державних підприємств і замороження заробітних плат у державному секторі, політики кредитної рестрикції та лібералізації валютного ринку), введення куні; державні інвестиції у економіку (5—7 % від бюджетних витрат у 1995 р.), у 2000-х роках — значні інвестиції у дорожньо-транспортну інфраструктуру; реформи банківського, фінансового і валютного секторів з 2000-х років; розширення міжнародної торгівлі (вступ до СОТ у 2000 р., угода про Асоціацію з ЄС у 2001 р.); приватизація державних підприємств; наращення резервів центрального банку для підвищення довіри міжнародного фінансового співтовариства
	<i>Наслідки імплементації програм</i>	
	Позитивні результати: зниження безробіття в 1996—1997 рр.; щорічне економічне зростання на 6 % (до 1998 р.); поліпшення логістичної інфраструктури держави у 2000-х роках; вступ до ЄС у 2013 р., вихід з рецесії у 2015 р.	Прорахунки: недостатність стимулів для приватних інвестицій для економічного відновлення (їх обсяг склав 0,5 % ВВП у 1995 р.), нестача державних інвестицій; втрата людського капіталу внаслідок міграції (350 тис. осіб за 1991—2001 рр.); слабкий інноваційно-науковий потенціал, екстенсивне зростання, невисока продуктивність ресурсів; обмежена складність експортного кошику країни внаслідок превалювання низько- і середньотехнологічних галузей промисловості, відсталість логістичної інфраструктури порівняно з іншими країнами ЄС;

низька спроможність державних інституцій формувати і реалізовувати промислову політику; велика частка державного сектору в харчовій, фармацевтичній галузях і комунальній сфері

Джерело: складено д.е.н. Л.В. Дейнеко для Боснії та Герцеговини за: Софія Трошук. Старі нові будинки. Як у Боснії і Герцеговині та Україні поєднують історичну й сучасну архітектуру. URL: <https://zaxid.net/projects/oldandnew/>; Богдан Т. Післявоєнна відбудова: уроки з досвіду Балкан. *Бізнес Цензор*. 2022. 01 квіт. URL: https://biz.censor.net/columns/3330248/pislyavoynenna_vidbudova_uroky_z_dosvidu_balkan (дата звернення: 20.06.2023); Повеєнний досвід відновлення довілля Боснії і Герцеговини. Аналіт. записка. Екологія. *Право. Людина*. 2022. 11 квіт. URL: <http://epl.org.ua/eco-analytics/povoynennyj-dosvid-vidnovlennya-dovkillya-bosniyi-i-gertsegovyny/#>; для Сербії за: [5; 6; 7]; для Хорватії за: Croatia. Political and Economic Situation. Eurodice. *European Commission*. 2022. Jun 12. URL: <https://eurdice.eacea.ec.europa.eu/national-education-systems/croatia/political-and-economic-situation>; Drzavni Zavod za makroekonomske analize i prognoze (DZMAP). *Gospodarska Kretanja u Hrvatskoj*. Zagreb, October 1995; The Republic of Croatia. Systematic Country Diagnostic. Report. *The World Bank*. 4 May, 2018. No. 125443-HR. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/452231526559636808/text/Croatia-SCD-clean-05142018.txt>; [8; 9; 10].

Для сьогодення важливим є і порівняно недавній досвід Балканських країн кінця XX — початку XXI ст. Там повоєнне відновлення також мало своєю складовою промислове відродження і реконструкцію з використанням ресурсів міжнародних організацій і коштів ЄС з планом стабілізації та пакетом стандартних програм ЄС щодо вступної підготовки країн, зокрема для Боснії та Герцеговини. Є всі підстави чекати на подібний характер програми і для України з огляду на вже розпочату інтеграцію в ЄС і продовження співпраці, зокрема, з МВФ (станом на середину 2023 р. останню його програму для України вже затверджено). Згідно з повідомленням *Politiko*, планується створити спеціальний фонд розміром у 20 млрд євро для української армії, кошти якого використовуватимуться на закупівлю і передачу зброї, навчання українських військових, хоча і з поки що невизначеними умовами⁴. Оскільки програми повоєнного відновлення середини і кінця XX — початку XXI ст. обов'язково включали відновлення промисловості й урахували індустріальний характер економіки, то і для нас необхідною складовою програми також має бути промисловість. Програми повоєнного відновлення промисловості Балканських країн, їх інструменти і результати подано в табл. 4.

Результати реалізації програм повоєнного відновлення промисло-

⁴ Barigazzi J. EU plans €20B fund to stock Ukraine's military for years. *Politiko*. 2023. Jul 18. URL: <https://www.politico.eu/article/eu-20-billion-fund-stock-ukraine-military-russia-war/> (дата звернення: 22.07.2023).

Таблиця 5. Рівень технологічності експорту України, %

Показник	2011	2012	2013	2014	2015
Частка високотехнологічного експорту в загальному обсязі експорту товарів	2,82	3,85	3,53	3,69	3,92
Частка високотехнологічного експорту в загальному обсязі експорту товарів переробної промисловості	4,51	6,47	6,15	6,89	8,04

Джерело: складено автором за: Data Bank World Development Indicators. High-US\$). *The World Bank*. URL: <https://databank.worldbank.org/source/world-develop>

вості Балканських країн слід урахувати і в Україні, щоб виключити ті прорахунки, які були допущені в цих країнах. В узагальненому вигляді важливо, по-перше, в програмі мати рекомендації, спрямовані на відновлення сектору промисловості, без якого Україна багато в чому втратить свою суб'єктивність; по-друге, для її успішності в цілому і в промисловості зокрема важливо віднайти можливості отримати, поряд з національними, і кошти ззовні; по-третє, необхідно подолати фактор обмеженості надходжень ресурсів через нерозв'язаність проблем з корупцією і поширенням тіньової діяльності (у разі неуспішності їх розв'язання цей фактор стане чинником гальмування надходження коштів з-за кордону); по-четверте, програма повоєнного відновлення повинна передбачати, серед іншого, поступове подолання обмеженості від коливань зовнішньої кон'юнктури; по-п'яте, успішне відновлення можливе на умовах забезпечення власних передових технологій, що сприятимуть формуванню чільного місця у світовому поділі праці на засадах конкурентоспроможності й партнерства.

З огляду на необхідність використання фінансових ресурсів приватного сектору і заощаджень населення, слід мати розгалужену систему стимулів при обов'язковому вирішенні проблеми повернення втраченого внаслідок міграції людського капіталу, а також підвищення інституційної спроможності діяльності державних інститутів.

Серед інших бар'єрів, що гальмували промисловий розвиток на повоєнних Балканах, — формування моноспеціалізації, чого не можна допустити в Україні. Отже, слід змінити домінанту її аграрного сектору, яка нині формує залежність економіки від зовнішньоекономічної детермінанти економіки в попиті на продукти харчування і сільськогосподарського виробництва. Цей напрям є важливим, але має обмежені (через порівняно низьку додану вартість) можливості щодо формування внутрішнього інвестиційного ресурсу і забезпечення довгострокової підтримки економічного зростання.

Особливий інтерес становить досвід Японії, яка змогла збільшити капіталовкладення в цивільні галузі через зменшення воєнних витрат.

	2016	2017	2018	2019	2020	2021
	3,09	2,81	2,56	2,33	2,39	1,89
	6,68	6,17	5,42	5,48	5,85	4,51

technology exports (% of manufactured exports) High-technology exports (current ment-indicators

В Україні також можна до певної міри очікувати скорочення воєнних витрат, але з беззаперечним розвитком оборонної промисловості з її перспективами успішної диверсифікації експорту, в тому числі продукції оборонного і подвійного призначення.

Отже, проведений аналіз дозволяє зробити висновок, що в Україні промислова політика має бути складовою повоєнного відновлення і реконструкції економіки як інструмент і механізм забезпечення стабільних і високих темпів економічного розвитку економіки в цілому.

Інструменти підтримки і стимулювання промислового розвитку сьогодні використовуються в більшості країн, у тому числі й розвинутих. Фінансово-економічна криза 2008—2009 рр. реанімувала промислову політику в США, Японії, країнах ЄС, незважаючи на те, що в окремих з них вона мала специфічний характер. Наприклад, у США була орієнтована на істотну підтримку науково-дослідних і технологічних складових розвитку промисловості, які визначають пріоритетність розвитку майбутніх передових технологій. Подібну спрямованість промислової політики має і Велика Британія, де діяльність, зокрема, Міністерства торгівлі й промисловості спрямована на підвищення конкурентоспроможності й розвиток науково-технічного потенціалу і підтримки сталих темпів зростання економіки і продуктивності праці [11]. Розвинута насамперед у промисловому відношенні Німеччина сформувала і реалізує промислову політику шляхом підтримки діяльності відповідних інститутів, що відповідають універсальному змісту її промислової політики.

Під час повоєнного відродження і реконструкції економіки України, коли для нарощування темпів економічного зростання, з одного боку, і досягнення рівноправності в партнерських відносинах з економічно потужними країнами демократичного світу — з іншого, використовуються сучасні засади промислової політики, в Україні ключовими завданнями стають розробка і реалізація адекватних заходів з формування промислової політики. Це паралельно, в залежності від видів промислової діяльності, що традиційно представлені в Україні, промислова політика

має характер симбіозу і політики партнерства, і частково протекціоністської та інноваційної. Саме на такій основі Україна повинна стати країною з усталеною промисловою політикою. Для цього важливо розробити стратегічне бачення перспектив розвитку, в основі якого лежатимуть соціально-економічне зростання і промисловий розвиток. Україна матиме високий рівень досягнення цілей сталого розвитку, в тому числі завдяки сучасним промисловості й аграрній сфері зі стійкою агропродовольчою системою як лідер у виробництві органічного продовольства, яке вже достатньо конкурентоспроможне на світових ринках.

Українська економіка у своїй високотехнологічній діяльності, незважаючи на наявність фундаментальної науки, доволі часто інтегрована в зовнішній світ на нееквівалентній основі, отже, має досить низький рівень технологічності експорту (табл. 5). За даними Світового банку, в період 2011—2021 рр. частка високотехнологічного експорту в загальному обсязі експорту товарів була невисокою і мала тенденцію до зниження з 2,8 % у 2011 р. до 1,89 % у 2021 р., тобто відстає від показників ЄС у декілька разів. У воєнні 2022—2023 рр. вона триває на фоні майже 30 % падіння економіки України у 2022 р. і прогнозованого Інститутом економіки та прогнозування НАН України скорочення протягом принаймні ще у 2023 р. на 1 % ВВП.

Наш прогноз за рядом показників збігається з прогнозом МВФ на березень 2023 р., викладеним у відповідному Меморандумі, який, на думку С. Кучеренка, є доволі консервативним щодо поглядів МВФ на економіку України⁵. У 2023 р., згідно з Меморандумом, кращий варіант для України — це зростання ВВП на 1 %, а гірший — падіння на 3%. На 2024 р. прогноз МВФ дає зростання 3,2 %, і тільки після цього в наступні три роки очікується зростання на 5 % ВВП. Хоча є варіант і так званого несприятливого прогнозу на 2023 р., який у цій статті ми не розглядаємо, оскільки він перебуває за межами можливого розв'язання окреслених завдань.

ВИСНОВКИ

Українська економіка, перебуваючи на шляху до інтеграції у європейський економічний простір, на початок війни мала в окремих видах діяльності периферійний характер, а в окремих, особливо промисловості, — напівпериферійний. Отже, з метою уникнення загроз її всеохоплюючої периферизації вона повинна використати актуалізовані до сучасної практики типи промислової політики. У зміст останньої доцільно закласти і політику партнерства з іноземними державами-спонсорами, відповідно

⁵ Кучеренко С. «План Маршалла» скасовується: яким бачить МВФ повоєнне відновлення України. І чому майже немає надії на вибухове зростання іноземних інвестицій. *mind*. 2023. 06 квіт. URL: <https://mind.ua/publications/20255748-plan-marshalla-skasovuetsya-yakim-bachit-mvf-povoenne-vidnovlennya-ukrayini> (дата звернення: 20.04.2023).

до процесів відновлення повоєнної економіки, а також протекціоністську політику, яка, наприклад, використовувалася розвинутими країнами в кризові 1970-ті роки, які й нині є такими через наявну рецесію.

Для окремих видів промислової діяльності в Україні, в силу збережених і функціонуючих високотехнологічних видів діяльності, таких як ядерна енергетика, важке енергомашинобудування, алюмінієва промисловість та ін., доцільно використовувати інноваційну й конкурентну політику, де особливо важливим є фінансування фундаментальних досліджень, які розвинені, зокрема, у НАН України, а також їх комерціалізацію шляхом державної закупівлі високотехнологічної продукції, у першу чергу в оборонно-промисловому секторі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Комлоши А., Хофбауер Х. Периферизация Восточной Европы в исторической перспективе. *Мировая экономика и международные отношения*. 2008. № 4. С. 57—70. URL: <https://naukarus.com/periferizatsiya-vostochnoy-evropy-v-istoricheskoy-perspektive>
2. Концепція економічної безпеки України. Кер. проекту В.М. Гець. ДУ «Ін-т економ. та прогноз. НАН України». Київ, Логос, 1999. 56 с. URL: http://ief.org.ua/?page_id=3658&sid=272
3. Айхенгрін Б., Рашкован Б. Організація допомоги. У: Відбудова України: принципи та політика. За ред. Ю. Городніченка, І. Сологуб, Б. Ведер ді Майро. CEPR Press. Паризький звіт, 2022. 508 с. С. 459—492. URL: https://cepr.org/system/files/2022-12/reconstruction%20book_Ukrainian_0.pdf
4. Гець В.М. Нестабільність та економічне зростання. Моногр. Національна академія наук України, Ін-т економічного прогнозування. Київ, Ін-т економ. прогноз. НАН України, 2000. 344 с.
5. Gligorov V., Kaldor M., Tsoukalis L. Balkan Reconstruction and European Integration. The Hellenic Observatory, The European Institute, The Vienna Institute for International Economic Studies, 1999. 56 p. URL: http://eprints.lse.ac.uk/3319/1/Balkan_Reconstruction_and_European_Integration.pdf
6. Uvalic M. Insights from a Transition Economy: The Case of Serbia. IEG Distinguished Lecture 4. Institute of Economic Growth. January, 2011. URL: https://www.academia.edu/31800793/Insights_from_a_Transition_Economy_The_Case_of_Serbia?source=swp_share
7. Stevanović S., Milanović M., Milačić S. Problems of the Deindustrialization of the Serbian Economy. *Economics of Agriculture*. 2013. No. 3. P. 465-477. <https://doi.org/10.22004/ag.econ.158249>
8. Stojcic N. Two Decades of Croatian Transition: A Retrospective Analysis. *South East European Journal of Economics and Business*. 2012. Vol. 7. Iss. 2. P. 63-76. <https://doi.org/10.2478/v10033-012-0015-5>
9. Franicevic V., Kraft E. Croatia's economy after stabilization. *European-Asia Studies*. 1997. No. 49 (4), P. 669-691. URL: <https://www.jstor.org/stable/153719>
10. Schonfelder B. The Impact of the War 1991-1995 on the Croatian Economy — A Contribution to the Analysis of War Economies. *Freiberg Working Papers*. 2005. No. 14. 33 p. URL: https://www.econstor.eu/obitstream/10419/22512/1/schoenfelder_14_2005.pdf

11. Дейнеко Л.В., Ципліцька О.О. Засади промислових політик країн світу з різним рівнем розвитку: уроки для України. *Економічний вісник університету*. 2019. Вип. 43. С. 99—110. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecvu_2019_43_15

Надійшла 25.07.2023

Прорецензована 01.08.2023

Підписана до друку 03.08.2023

REFERENCES

1. Komlosi A., Hofbauer H. Peripherization of Eastern Europe in Historical Perspective. *World Economy and International Relations*, 2008, No. 4, pp. 57-70. URL: <https://naukarus.com/periferizatsiya-vostochnoy-evropy-v-istoricheskoy-perspektive> [in Russian].
2. The concept of economic security of Ukraine. V. Heyets (Ed.). Kyiv, 1999. 56 p. URL: http://ief.org.ua/?page_id=3658&sid=272 [in Ukrainian].
3. Eihengreen B., Rashkovan B. Aid organization. In: Reconstruction of Ukraine: Principles and politics Yu. Horodnichenko, B. Solohub, B. Weder di Mauro (Eds.). CERP press, 2022. 508 p., pp. 459-492. URL: https://cepr.org/system/files/2022-12/reconstruction%20book_Ukrainian_0.pdf [in Ukrainian].
4. Heyets V. Instability and economic growth. Monograph. Kyiv, Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine, 2000. 344 p. [in Ukrainian].
5. Gligorov V., Kaldor M., Tsoukalis L. Balkan reconstruction and European integration. The Hellenic observatory, The European Institute, The Vienna Institute for International Economic Studies, 1999. 56 p. URL: http://eprints.lse.ac.uk/3319/1/Balkan_Reconstruction_and_European_Integration.pdf
6. Uvalic M. Insights from a transition economy: The case of Serbia. IEG distinguished Lecture 4. Institute of Economic Growth. January, 2011. URL: https://www.academia.edu/31800793/Insights_from_a_Transition_Economy_The_Case_of_Serbia?source=swp_share
7. Stevanović S., Milanović M., Milačić S. Problems of the deindustrialization of the Serbian economy. *Economics of Agriculture*, 2013, No. 3, pp. 465-477. <https://doi.org/10.22004/ag.econ.158249>
8. Stojcic N. Two decades of Croatian transition: A retrospective analysis. *South East European Journal of Economics and Business*, 2012, Vol. 7, Iss. 2, pp. 63-76. <https://doi.org/10.2478/v10033-012-0015-5>
9. Franicevic V., Kraft E. Croatia's economy after stabilization. *European-Asia Studies*, 1997, No. 49 (4), pp. 669-691. URL: <https://www.jstor.org/stable/153719>
10. Schonfelder B. The impact of the war 1991-1995 on the Croatian economy — A contribution to the analysis of war economies. *Freiberg Working Papers*, 2005, No. 14, 33 p. URL: https://www.econstor.eu/bitstream/10419/22512/1/schoenfelder_14_2005.pdf
11. Deineko L., Tsyplitska O. Foundations of industrial policy in the countries with different levels of development: Lessons for Ukraine. *University Economic Bulletin*, 2019, Iss. 43, pp. 99-110. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecvu_2019_43_15 [in Ukrainian].

Received on July 25, 2023

Reviewed on August 01, 2023

Signed for printing on August 3, 2023

Valeriy Heyets, Dr. Sci. (Econ.), Prof., Academician of the NAS of Ukraine,
Honored Worker of Science and Technology of Ukraine,
Editor-in-Chief of "Economy of Ukraine" journal,
Director of the Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine
26, Panasas Myrnoho St., Kyiv, 01011, Ukraine

ECONOMIC PROFILE FORMATION OF STRATEGICALLY IMPORTANT TYPES OF INDUSTRIAL ACTIVITY IN UKRAINE (RETROSPECTIVE VIEW)

The issues related to the reformatting of the economic profile of strategically important types of industrial activity in Ukraine in the pre-war period are analyzed, and the content of the changes that took place in 1995-2021 is revealed in comparison with the corresponding changes that are common with individual EU countries, specifically Germany, as one of the leaders in the European Economic Area as well as Poland, the Czech Republic, Slovakia, and Estonia, which went through a period of economic transformation from a dominant planned distribution system to a market one and, in the end, achieved success by becoming members of the European Union.

Among the main results of the structural changes analysis in the economy of Ukraine and individual EU countries, the underdevelopment of the Ukrainian economy can be traced clearly in terms of the reduction of those types of industrial activity that form a relatively high share of added value, which causes the loss of competitive positions against the background of the countries under consideration. Thus, the reorganization of Ukrainian foreign trade in the direction of primitivization is taking place due to the dominance of the export of food products and raw materials for their production, as well as industrial products related to the extraction of mineral resources and their primary processing. At the same time, the share of commercial products with a higher added value share increased in imports, which led to the development of technological dependence and threats of deepening of further industry reformatting in the direction of its peripheralization.

Based on the analysis of the positive and negative components of the industrial policy of post-war economic recovery and development, which were previously applied in certain countries of the world, as well as considering the presence in Ukraine of part of a high-tech nature industrial production, it is shown how it is possible to bypass the existing threats by performing the so-called "homework" to ensure the stability of the state's development using the available historical experience, including domestic one.

This article is a certain summary of a development nature's retrospective analysis of strategically important types of industrial activity over the last 20 years. Author will define the view of the future in the forthcoming publication, scheduled for the end of 2023.

Keywords: *post-war recovery; European Economic Area; scientific support; peripherality overcoming; new technologies; high-tech activity; nuclear technologies; small modular reactors.*

УКРАЇНСЬКА ЕКОНОМІКА ПІД ЧАС ВОЄННОЇ АГРЕСІЇ РФ І В ПЕРІОД ПІСЛЯВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ

UKRAINIAN ECONOMY DURING THE MILITARY AGGRESSION OF THE RUSSIAN FEDERATION AND IN THE PERIOD OF POST-WAR RECONSTRUCTION

<https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.08.028>

УДК 339.545

JEL: F14, Q02, Q17

Т.О. ОСТАШКО, д-р екон. наук, член-кореспондент НААН України,
головний науковий співробітник відділу
секторальних прогнозів та кон'юнктури ринків
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»
вул. Панаса Мирного, 26, 01011, Київ, Україна
e-mail: tostashko@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5550-5864>

ЗЕРНОВИЙ ЕКСПОРТ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ *

Розглянуто проблеми експорту зерна з України в умовах війни і проаналізовано шляхи їх вирішення. Досліджено вплив війни в Україні на світові ціни на зерно і на ситуацію щодо продовольчої безпеки у світі. Визначено ризики втрати експортних ринків вітчизняного зерна, а також ризики, пов'язані з експортом морським зерновим коридором і «смугами солідарності» Україна — ЄС. Оцінено вплив ризиків воєнного часу на експортні ціни українського зерна і розподіл втрат у ціні уздовж цінового ланцюга від виробників зерна до експортерів.

Ключові слова: зерновий експорт; «смуги солідарності»; Чорноморська зернова ініціатива; світові ціни; ціни виробників.

Україна є провідним експортером зерна у світі. У період 2016/17—2020/21 маркетингових років частка України у світовій торгівлі пшеницею становила 10 %, кукурудзою — 15 %, ячменем — 15 %¹. При цьому

* Статтю підготовлено в рамках виконання НДР «Трансформація ринків товарів і послуг в умовах цифровізації економіки» ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України» (державний реєстраційний № 0123U102682).

Ц и т у в а н н я: Осташко Т.О. Зерновий експорт України в умовах війни. *Економіка України*. 2023. № 8. С. 28—46. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.08.028>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2023. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

експорт зернових формує понад 18 % у вартості вітчизняного товарного експорту (2021 р.), а під час війни його частка в товарному експорті країни зросла до 20,6 % (2022 р.). З початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну експорт вітчизняного зерна, понад 99 % обсягів якого здійснювалося морським транспортом, був заблокований унаслідок окупації портів Бердянська, Маріуполя, Скадовська і Херсона, а також блокування суден з українським зерном у інших портах Чорного моря. В умовах воєнних дій відновлення і розвиток зернового експорту України мають стратегічний характер як для вітчизняної економіки, так і для продовольчої безпеки країн світу, залежних від імпорту українського зерна.

Отже, **мета статті** — дослідити проблеми зернового експорту України в умовах війни, проаналізувати шляхи їх вирішення і вплив на учасників вітчизняного зернового ринку і на світовий ринок зерна в цілому.

ШЛЯХИ ВІДНОВЛЕННЯ ЗЕРНОВОГО ЕКСПОРТУ

Найбільш очевидним рішенням проблеми відновлення зернового експорту в умовах блокування військовими кораблями РФ українських портів у Чорному морі став пошук нових портів для експорту сільськогосподарських товарів за допомогою країн ЄС, які сприяли створенню спеціальних маршрутів для українських товарів, так званих «смуг солідарності» (solidarity lanes). Це дозволило Україні експортувати продовольство через порти Балтійського моря — Гданьск і Гдиню в Польщі, Клайпеду в Литві, які готові перевантажувати додаткові обсяги зерна та інших товарів з України. Іншим варіантом є зерновий термінал у порту Констанца, Румунія. Обидва варіанти потребують значних інвестицій у розвиток залізничних терміналів на кордоні. Проблеми полягають також у різній ширині європейської та української залізничних колій.

«Смуги солідарності» Україна — ЄС були започатковані наприкінці травня 2022 р. Європейською комісією і прикордонними країнами — членами ЄС: Чехією, Польщею, Румунією і Словаччиною. «Смуги солідарності» є важливими коридорами для експорту сільськогосподарської продукції з України, а також експорту та імпорту інших товарів усіма можливими маршрутами, включаючи залізничний, автомобільний і річковий транспорт. «Смуги солідарності» — єдиний варіант для експорту всіх інших несільськогосподарських українських товарів до решти світу та імпорту всіх необхідних Україні товарів, зокрема пального й гуманітарної допомоги. Першочерговими пріоритетами для розбудови «смуг солідарності» були визначені, по-перше, додатковий вантажний рухомий

¹ Grain Market Report. GMR Summary Tables. *International Grains Council*. 2022. Mar 17. URL: https://www.igc.int/en/gmr_summary.aspx (дата звернення: 01.06.2023).

склад, судна й вантажівки, по-друге, збільшення пропускної спроможності транспортних мереж і перевантажувальних терміналів за рахунок пріоритетності експортних перевезень української сільськогосподарської продукції і термінового переміщення мобільних зерноавантажувачів на відповідні прикордонні термінали для прискорення перевалювання, по-третє, прискорення митних операцій та інших перевірок і, по-четверте, забезпечення складських потужностей для зберігання продукції на території ЄС².

Протягом дії «смути солідарності» з 1 червня 2022 р. станом на 30 квітня 2023 р. через них було перевезено 18,5 млн т сільськогосподарської продукції³. Проте вони швидко досягли меж пропускної спроможності, мають вузькі місця і високі витрати на логістику. Для їх підтримки й подальшого збільшення пропускної спроможності Європейська комісія виділила 250 млн євро і планує мобілізувати ще 50 млн євро. З цією ж метою залучаються кошти Європейського інвестиційного банку, Європейського банку реконструкції та розвитку і Світового банку⁴. За посередництва ООН і Туреччини 22 липня 2022 р. було досягнуто угоди про відкриття безпечного морського гуманітарного коридору в Чорному морі (Чорноморська зернова ініціатива), дія якої була припинена 17 липня 2023 р. через відмову РФ на її подовження.

Аналіз вітчизняного сільськогосподарського експорту «смути солідарності» і морським зерновим коридором під час війни проведено на основі даних моніторингу експорту морськими шляхами в рамках Чорноморської зернової ініціативи, залізничними і автомобільними «смути солідарності», які публікуються на сайті Української зернової асоціації (УЗА)⁵. Станом на 30 квітня 2023 р. з трьох українських портів — Одеси, Чорноморська і Південного — вийшли 925 суден із зерном та іншим продовольством. Розблокування морського експортного маршруту допомогло подолати глобальну кризу продовольчої безпеки, знизити світові ціни на зерно і пришвидшити експорт сільськогосподарської продукції України.

За дев'ять місяців дії Чорноморської зернової ініціативи, станом на 30 квітня 2023 р., було експортовано морським шляхом 29,2 млн т зерна та

² European Commission to establish Solidarity Lanes to help Ukraine export agricultural goods. *European Commission*. 2022. May 12. URL: https://transport.ec.europa.eu/news/european-commission-establish-solidarity-lanes-help-ukraine-export-agricultural-goods-2022-05-12_en (дата звернення: 01.06.2023).

³ Стан зовнішньої торгівлі продукцією АПК. УЗА. 2023. 30 квіт. URL: <https://uga.ua/eksportni-pokazniki/> (дата звернення: 30.04.2023).

⁴ Joint Declaration — 1 billion euro mobilised for Solidarity Lanes to increase global food security and provide a lifeline for Ukraine's economy. *European Commission*. 2022. Nov 11. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/statement_22_6825 (дата звернення: 01.06.2023).

⁵ УЗА. 2023. URL: <https://uga.ua/> (дата звернення: 01.06.2023).

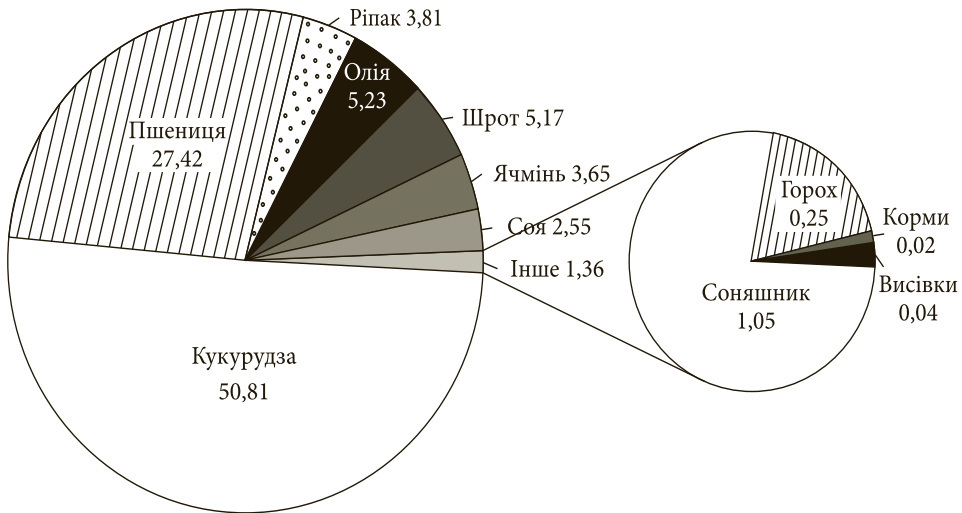

Рис. 1. Товарна структура експорту сільськогосподарської продукції морським зерновим коридором у період з 1 серпня 2022 р. по 30 квітня 2023 р., %
Джерело: побудовано авторкою за: Статистика зернового коридору. УЗА. 2023.
 URL: <https://uga.ua/statistika-zernovogo-koridoru/#undefined> (дата звернення: 30.04.2023).

інших продуктів харчування, у тому числі 14,8 млн т кукурудзи, 8 млн т пшениці, 1,1 млн т ячменю (рис. 1).

Понад половину (50,8 %) обсягів експорту морським зерновим коридором формувала кукурудза, значні запаси якої накопичилися в зерно-сховищах України і які необхідно було якнайшвидше вивезти, щоб вивільнити місце для пшениці нового врожаю 2022 р. Найбільшими імпортерами кукурудзи стали Китай (у межах кредитних договорів між Державною продовольчо-зерною корпорацією України і Експортно-імпортним банком Китаю) та Іспанія (країна — чистий імпортер кормів). До Китаю було експортовано 4,9 млн т кукурудзи, або 33 % усього обсягу її експорту морським зерновим коридором від початку його дії і до 30 квітня 2023 р. До Іспанії — відповідно, 2,7 млн т, або 18 %. На пшеницю припало 27,4 % перевезень морським зерновим коридором, що стало чинником зниження світових цін на продовольчу пшеницю і сприяло подоланню кризи продовольчої безпеки в бідних країнах Африки і Азії. У межах Чорноморської зернової ініціативи пшениці було експортовано до країн, що розвиваються, 65 % і до розвинутих країн — 35 %.

Розблокування морських портів і розбудова «смуг солідарності» лише частково вирішили проблему експорту зерна з України. Протягом 2022 р. було вивезено 57,9 % обсягів пшениці, 40,1 % ячменю і 102,6 % кукурудзи порівняно з масштабами експорту в попередньому році (табл. 1). Усього вартість зернового експорту у 2022 р. склала 77,4 % від аналогічного показника 2021 р. Вартість експорту пшениці дорівнювала 56,7 %, ячменю — 38,1 %, а кукурудзи — 102,4 % від вартості експорту відповід-

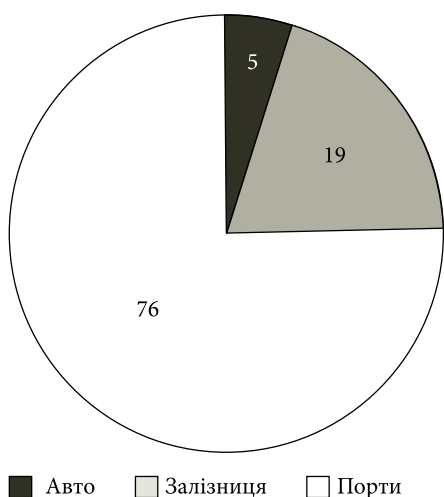

Рис. 2. Структура обсягів експорту зернових з України в період з 1 березня 2022 р. по 30 квітня 2023 р. за видами транспорту, %

Джерело: побудовано авторкою за: Стан зовнішньої торгівлі продукцією АПК. УЗА. 2023. URL: <https://uga.ua/eksportni-pokazniki/> (дата звернення: 30.04.2023).

них зернових товарів 2021 р. Найбільш активно у 2022 р. вивозили кукурудзу, що зумовлено значними обсягами залишків її урожаю 2021 р. на складах.

У результаті повномасштабного вторгнення РФ в Україну змінилася структура експортних перевезень зерна за видами транспорту. Якщо у 2021 р. 99,1 % експортних перевезень зернових здійснювалися морськими шляхами, то в період з 1 березня 2022 р. по 30 квітня 2023 р. частка перевезень зерна морським транспортом зменшилася до 76 %, натомість до 19 % збільшилася частка перевезень залізницею і до 5 % автотранспортом (рис. 2), тобто завдяки розбудові «смуг солідарності» в структурі перевезень істотно зросла частка наземного транспорту.

Після повномасштабного вторгнення РФ в Україну індекси фізичного обсягу експорту зернових впали з 224,7 % у січні 2022 р. до 27,2 % у квітні 2022 р. З початком дії «смуг солідарності» Україна — ЄС (започатковані в травні 2022 р.) індекс фізичного обсягу торгівлі зерновими зріс до 58,7 % у липні 2022 р. Після започаткування Чорноморської зернової ініціативи з 1 серпня 2022 р. індекс фізичного обсягу експорту зернових

Таблиця 1. Експорт зернових з України всіма видами транспорту у 2022 р.

Код і назва товарів згідно з ГС *	Експорт зернових			
	тис. дол.	% до 2021 р.	тис. т	% до 2021
10 зернові, з них	9 170 803	77,4		
1001 пшениця	2 678 054	56,7	11 223	57,9
1003 ячмінь	447 049	38,1	2 144	40,1
1005 кукурудза	5 992 448	102,4	25 177	102,6

* — Гармонізована система опису і кодування товарів, що використовується для опису і класифікації продуктів на митниці (Harmonized Commodity Description and Coding System — HS).

Джерело: складено авторкою за: UN Comtrade Database. 2023. URL: <https://comtrade.un.org/data> (дата звернення: 30.04.2023).

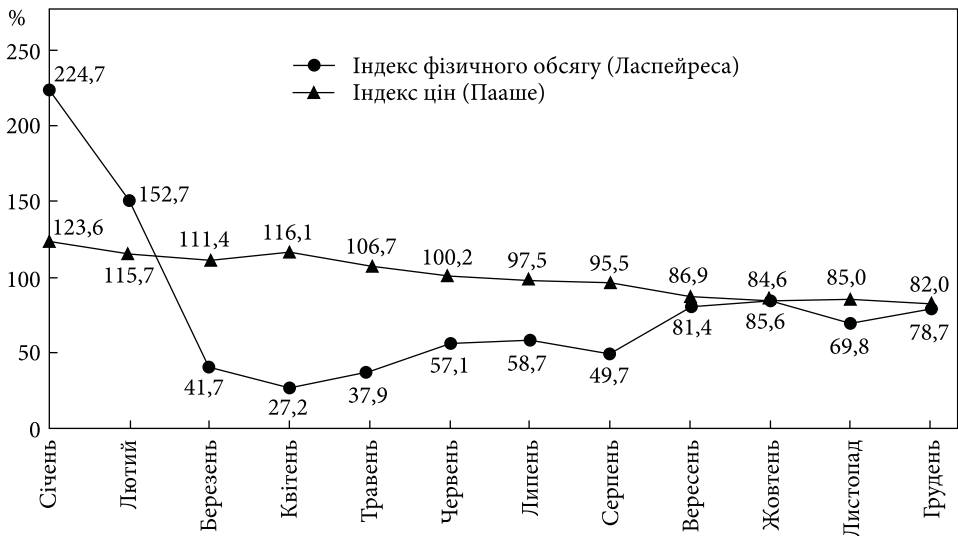

Рис. 3. Індекси фізичного обсягу (Ласпейреса) і середніх цін (Пааше) в експорті зернових України в січні — грудні 2022 р., %

Джерело: побудовано авторкою за: Індекси фізичного обсягу, середніх цін та умов торгівлі у зовнішній торгівлі України товарами у січні — листопаді 2022 р. Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 01.06.2023).

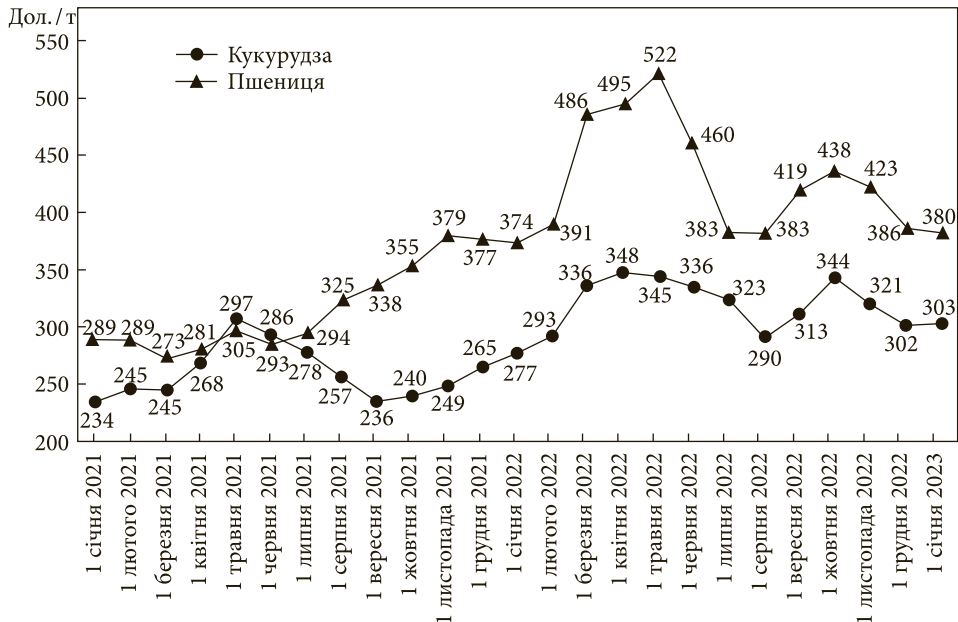

Рис. 4. Динаміка світових цін на пшеницю і кукурудзу за період з січня 2021 р. по січень 2023 р., дол./т

Джерело: побудовано авторкою за: Commodity Markets. Publications and data. “Pink Sheet” Data. Monthly prices. World Bank. February 2023. URL: <https://www.worldbank.org/en/research/commodity-markets> (дата звернення: 01.06.2023).

збільшився до 85,6 % у жовтні 2022 р., проте наступного місяця зменшився до 69,8 % під впливом заяв РФ щодо виходу із зернової ініціативи, термін дії якої спливав 22 листопада, а в грудні 2022 р. відновив зростання. На рис. 3 наведено індекси фізичного обсягу (Ласпейреса) і середніх цін (Пааше) в зовнішній торгівлі (експорті) України зерновими у січні — грудні 2022 р. Для розрахунків цих індексів Державна служба статистики України використовує середньорічні показники експорту однорідних товарів за попередній рік і аналогічні дані за поточний період, за якими розраховують показники кількості й вартості⁶.

Індекс цін Пааше в зовнішній торгівлі зерновими України зменшився за період війни з 115,1 % у лютому 2022 р. до 82,0 % у грудні 2022 р., незважаючи на різке зростання внаслідок повномасштабного вторгнення РФ в Україну світових цін на пшеницю в період з 1 березня до 1 травня 2022 р. І надалі, з початком дії Чорноморської зернової ініціативи, Україна не могла скористатися високими світовими цінами на зернові через подорожчання експортної логістики як морськими, так і наземними шляхами. Якщо світові ціни на пшеницю і кукурудзу на умовах FOB (франко-борт) після повномасштабного вторгнення РФ з 1 березня 2022 р. і до 1 січня 2023 р. перевищували світові ціни попереднього року за аналогічний період (рис. 4), то експортні ціни FOB на зерно в Україні протягом липня — грудня 2022 р. були нижчими від рівня середньозваженої ціни відповідного періоду попереднього року (див. рис. 3).

ВПЛИВ ВІЙНИ НА ПРОДОВОЛЬЧУ БЕЗПЕКУ В КРАЇНАХ СВІТУ

Ураховуючи провідні позиції України на світових ринках зерна, блокування зернового експорту з України від початку повномасштабної війни викликало глибоке занепокоєння міжнародних організацій [1, с. 31—32; 2, с. 41—44]. Протягом п'яти довоєнних років Україна забезпечувала 15 % світового експорту кукурудзи і ячменю і 10 % пшениці⁷. Різке скорочення обсягів постачання зернових з України стало істотним чинником зростання світових цін на продовольство. Розглянемо динаміку світових цін на пшеницю і кукурудзу в період з січня 2021 р. по січень 2023 р. (див. рис. 4). Протягом 2021 р. світові ціни на пшеницю зросли з 289 до 374 дол. / т, тобто на 29,4 %. Динаміка зростання світових цін на кукурудзу протягом 2021 р. була помірною, з характерними сезонними коливаннями, і підвищення становило 18,4 %. У той рік зростання цін на продовольство зумовлювалося поширенням пандемії COVID-19, яке

⁶ Методологічні положення розрахунку індексів середніх цін, фізичного обсягу та умов торгівлі у зовнішній торгівлі товарами. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/metod_polog/metod_doc/zed/zed_01.pdf

⁷ Grain Market Report. GMR Summary Tables. *International Grains Council*. 2022. Mar 17. URL: https://www.igc.int/en/gmr_summary.aspx (дата звернення: 01.06.2023).

призвело до порушення ланцюгів доданої вартості, збільшення витрат на виробництво продукції, а також посилення протекціонізму у світовій торгівлі агропродовольчими товарами.

Після повномасштабного вторгнення РФ в Україну стрімко прискорилося зростання світових цін на зернові. Рівень світової ціни на пшеницю станом на 1 березня 2022 р. перевищив його значення станом на 1 лютого 2022 р. на 24,3 %, а світова ціна на кукурудзу збільшилася протягом місяця на 14,7 %. Стрімке зростання цін на пшеницю тривало до травня 2022 р., тобто до початку розбудови «смуг солідарності». Станом на 1 травня 2022 р. світова ціна на пшеницю становила 522 дол. / т, що на 131 дол. (або на 33,5 %) вище ціни станом на 1 лютого 2022 р. При цьому в результаті подорожчання фрахту, тривалішого транзиту, відмінної якості зерна від українського витрати на торгівлю зерном у світі зросли на 13 %, що прискорило зростання світових цін на продовольство⁸. Останнє призвело до підвищення рівня інфляції і поглиблення бідності в багатьох країнах світу [3].

Відповідно до дослідження Chatham House [4], перебої у постачанні продовольства внаслідок російсько-української війни можуть мати широкомасштабні й довгострокові наслідки для світових цін, адже ринки агропродовольчої продукції є висококонцентрованими, тобто навіть незначні зміни в попиту й пропозиції здатні мати серйозні наслідки для стабільності цін і ринку. Більше того, дослідники з Chatham House вказують на ймовірність дуже серйозних «хвильових ефектів» або «каскадів ризиків» для економік і суспільств у всьому світі, подібних до тих, що виникли на фоні кризи цін на продовольство у 2010—2011 рр., яка призвела до харчових бунтів у багатьох країнах і стала фактором, що сприяв «арабській весні» й «мігрантській кризі» в Європі.

Професор Штефан фон Крамон-Таубадель (Геттінгенський університет, Німеччина) вважає, що до припинення воєнних дій і виведення військ РФ з території України ситуація з продовольчою безпекою у світі не покращиться [5]. Більше того, він передбачає, що глобальні ринки зерна, які були напруженими до вторгнення РФ в Україну, можливо, залишатимуться такими протягом багатьох років.

На відміну від цих висновків, результати досліджень А. Роуза (A. Rose), Ч. Женьхуа (Ch. Zhenhua) і У. Дена (W. Dan) з Університету Південної Кароліни, США [6], проведених з використанням мультирегіональної моделі GTAP, указують на відносно незначний вплив зменшення експорту зерна з України і РФ до країн Близького Сходу частково через те, що імпорту з інших країн і регіонів компенсує експорт зерна до цього регіону. Слід зазначити, що цей сценарій виявився найбільш близьким

⁸ Durisin M., Parija P., Anghel I. War in Ukraine Wreaks Havoc on \$120 Billion Global Grains Trade. *Bloomberg*. 2022. Apr 08. URL: <https://www.bloomberg.com/news/newsletters/2022-04-08/supply-chain-latest-ukraine-war-grains-trade-havoc> (дата звернення: 01.06.2023).

до розвитку ситуації на світовому зерновому ринку не лише внаслідок релокації світових торговельних потоків, але і через часткове відновлення експорту зерна з України.

Започаткування «сму́т солідарності» в травні 2022 р., поряд з очікуванням нового врожаю, стало чинником зниження цін на пшеницю з травня по липень 2022 р. Так, з 1 травня по 1 липня світова ціна на пшеницю знизилася з 522 до 383 дол., тобто на 36,3 %, що покращило ситуацію з продовольчою безпекою у світі. З 1 серпня 2022 р. запрацював морський зерновий коридор для експорту з України, що стало чинником стабілізації світових цін на зерно, хоча зростання вартості фрахту суден і страхування вантажів, довготривалі очікування інспекцій у межах Чорноморського зернового коридору впливали на ціни в бік їх збільшення.

За даними UNCTAD, 20 % пшениці в межах Чорноморської зернової ініціативи було експортовано в найменш розвинуті країни — Бангладеш, Ємен, Ефіопію, Джибуті⁹. Всесвітня продовольча програма ООН (World Food Programme — WFP), яка перед війною купувала в Україні половину своїх запасів зерна, відновила відвантаження пшениці з чорноморських портів. Станом на 31 січня 2023 р. WFP здійснила перевезення понад 380 тис. т пшениці на 13 суднах до Ефіопії, Ємену, Джибуті, Сомалі й Афганістану¹⁰. У вересні й жовтні 2022 р. світові ціни на зерно почали незначно зростати, але знову впали в листопаді й грудні 2022 р. Збереження українського зернового експорту залишається суттєвим чинником забезпечення глобальної продовольчої безпеки.

ЗАГРОЗА ВТРАТИ ЕКСПОРТНИХ РИНКІВ ЗЕРНА

РФ підсилила свою конкурентоспроможність на світовому ринку зерна після повномасштабного вторгнення в Україну завдяки збільшенню можливостей постачати недорого пшеницю на чутливі до ціни ринки Близького Сходу і Північної Африки, де вона була основним конкурентом України до початку війни [1, с. 32—33]. У 2022/23 маркетинговому році РФ очолила п'ятірку найбільших експортерів пшениці приблизно з 20 % частки світового експорту пшениці, за нею йдуть ЄС (16 %), Австралія (12,5 %), Канада (12,5 %) і США (11 %) ¹¹. У передвоєнному 2021 р. РФ також була найбільшим експортером пшениці у світі з часткою 18 % на світовому ринку; Україна посідала п'яте місце з часткою 10 % світового експорту пшениці.

⁹ A trade hope. The role of the Black Sea grain initiative in bringing Ukrainian grain to the world. UNCTAD. 2022. Oct 20. URL: <https://unctad.org/a-trade-hope> (дата звернення: 01.06.2023).

¹⁰ Infographic — Ukrainian grain exports explained. European Council. 2023. May. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/infographics/ukrainian-grain-exports-explained/> (дата звернення: 01.06.2023).

¹¹ Global Wheat Stocks and Exports. AGFLOW. URL: <https://www.agflow.com/agricultural-markets/global-wheat-export-russia-to-head-the-top-5/> (дата звернення: 01.06.2023).

РФ, яка своєю агресією спричинила загрозу продовольчій безпеці в країнах, залежних від імпорту української пшениці, користується даною ситуацією для витіснення України із зернових ринків цих країн, удаючись до широкого спектра заходів: блокування суден з українським зерном у портах на початку вторгнення, затримки з проведенням інспекції суден у рамках Чорноморської зернової ініціативи, висування нових умов для продовження зернової угоди, крадіжки українського зерна на тимчасово окупованих територіях. Зміцненню позицій РФ на світовому ринку зернових та інших агропродовольчих товарів сприяло звільнення цих товарів з-під санкцій, запроваджених з міркувань підтримки продовольчої безпеки у світі західними країнами проти неї у сфері торгівлі. Це посприяло процесам релокації торговельних потоків на ринках продовольства і посилило ризики втрати експортних агропродовольчих ринків для України. У висновках Європейської Ради від 23—24 червня 2022 р. лідери ЄС підкреслили, що санкції ЄС проти РФ дозволяють вільний потік сільськогосподарської та харчової продукції і доставку гуманітарної допомоги¹². Казначейство США 24 березня 2022 р. також видало загальну ліцензію № 6А, яка звільняє від санкцій російські сільськогосподарські товари, включаючи виробництво, транспортування і продаж добрив. Станом на 31 липня 2023 р. відповідні звільнення від санкцій російських сільськогосподарських товарів регулюються загальною ліцензією Казначейства США¹³. Угода щодо створення Чорноморського зернового коридору усунула перешкоди для експорту зерна і добрив з РФ. Відповідні положення щодо послаблення санкцій формально не присутні в зерновій угоді, але, за повідомленням міжнародних експертів, були узгоджені з США і ЄС¹⁴.

Такі суттєві винятки з режиму санкцій дозволили РФ скористатися високими світовими цінами на пшеницю і закріпити лідерські позиції на світовому ринку завдяки найкращій ціновій пропозиції. За даними Міністерства сільського господарства США, станом на 9 січня 2023 р. ціна на російську пшеницю була найнижчою серед основних постачальників зерна на світовий ринок — 311 дол. / т. Для порівняння: пшениця з Аргентини коштувала на цю дату 376 дол. / т, США — 374, Канади — 367, Австралії — 360, ЄС — 331 дол. / т¹⁵.

¹² *European Council*. 2022. Jun 24. P. 3. URL: <https://www.consilium.europa.eu/media/57442/2022-06-2324-euco-conclusions-en.pdf>

¹³ Office of Foreign Assets Control. Russian harmful foreign activities sanctions regulations. 31 CFR part 587. General license No. 6C. Department of the treasury. Washington, D.C. 2023. Jan 17. URL: <https://ofac.treasury.gov/media/930431/download?inline> (дата звернення: 31.07.2023).

¹⁴ Prokopenko A. Russia's return to grain deal is a sign of Turkey's growing influence. *Carnegie Endowment for International Peace*. 2022. Nov 8. URL: <https://carnegieendowment.org/politika/88349> (дата звернення: 01.06.2023).

¹⁵ Grain: World Markets and Trade. Foreign Agricultural Service/Global Market Analysis. USDA. January 2023. URL: <https://apps.fas.usda.gov/psdonline/app/index.html#/app/downloads> (дата звернення: 01.06.2023).

Крім того, РФ цинічно користується створеною нею ж загрозою світовій продовольчій безпеці для розширення свого експорту за сприяння ООН у рамках Меморандуму про взаєморозуміння між Російською Федерацією і Секретаріатом ООН про сприяння просуванню російських продуктів харчування і добрив на світові ринки, підписаному 22 липня 2022 р.¹⁶

Проте існують чинники, що стримують процеси заміщення українського зерна російським на світових ринках. Санкції, накладені на російський фінансовий сектор, ускладнили експортерам зерна з РФ обробку платежів у банках, фрахт суден, фінансування торгівлі й страхування. За повідомленнями міжнародних експертів, хоча постачання продовольства звільнено від санкцій Заходу в інтересах боротьби за продовольчу безпеку, банки повільно обробляють транзакції або категорично відмовляються працювати з російськими фірмами, страхові компанії побоюються вести справи з РФ, судноплавні компанії не схильні ризикувати відправкою своїх суден у зону конфлікту і багато юрисдикцій закрили свої порти для суден, пов'язаних з РФ¹⁷.

РИЗИКИ «СМУГ СОЛІДАРНОСТІ»

Очевидно, що країни, через територію яких пролягають «смуги солідарності» для вітчизняного зернового експорту, несуть певні ризики щодо здешевлення зерна і продуктів його переробки на внутрішніх ринках цих країн і зниження конкурентоспроможності продукції місцевих фермерів. Узимку 2023 р. в Польщі розпочалися протести місцевих фермерів проти ввезення українського зерна, пізніше вони відбулися в Румунії і Болгарії. Причиною стало накопичення на елеваторах Польщі значних обсягів зерна походженням з України, призначеного на експорт до «третіх» країн, і часткове його використання на внутрішньому ринку цієї країни. У результаті, незважаючи на те, що торговельна політика перебуває виключно в компетенції ЄС, уряди Польщі, Угорщини, Румунії, Словаччини і Болгарії запровадили з 19 квітня по 30 червня 2023 р. заборони на ввезення окремих видів української сільськогосподарської продукції, причому уряди Польщі й Угорщини заборонили також транзит зерна з України територією своїх країн. У відповідь на ці рішення 2 травня 2023 р. був прийнятий Регламент ЄС 2023/903 про автономні торговельні заходи, що звужив односторонню заборону на імпорт широкого переліку сільськогосподарської продукції окремих держав — чле-

¹⁶ Memorandum of Understanding between the Russian Federation and the Secretariat of the United Nations on promoting Russian food products and fertilizers to the world markets. UN. 2022. Jul 21. URL: https://news.un.org/pages/wp-content/uploads/2022/09/MOU_21_July_UN-Secretariat86.pdf

¹⁷ Prokopenko A. Why is Russia Jeopardizing the Ukraine Grain Deal? *Carnegie Endowment for International Peace*. 2022. Sep 16. URL: <https://carnegieendowment.org/politika/87930> (дата звернення: 01.06.2023).

нів ЄС лише до заборони імпорту пшениці, кукурудзи, сояшнику і ріпаку до Республіки Польща, Словацької Республіки, Угорщини, Республіки Болгарія та Румунії терміном дії до 5 червня 2023 р. (надалі подовжені до 15 вересня 2023 р.)¹⁸. При цьому транзит українського зерна не заборонявся, і окремо наголошувалося про можливість подовження заборони. Ці заходи будуть доповнені фінансовою підтримкою для фермерів у п'яти державах-членах і подальшими заходами для полегшення транзиту експорту українського зерна через «смуги солідарності» до інших держав-членів і «третіх» країн.

Можливість періодичного подовження дії автономних торговельних заходів ЄС створює додаткові ризики для вітчизняного експорту зерна «смугами солідарності».

ФОРМУВАННЯ ЕКСПОРТНИХ ЦІН НА ЗЕРНОВІ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВІЙНИ

На ринку зерна України сукупна пропозиція значно перевищує сукупний попит, а держава не має достатньо ресурсів для регулювання ринку шляхом застосування фінансових і товарних інтервенцій. Зерновий ринок характеризується монопольним ціноутворенням, а антимонопольний контроль цього ринку, на думку С.М. Кваші [7], не можна вважати ефективним. Розглянемо, під впливом яких чинників утворювалася ціна для виробників зерна після повномасштабної воєнної агресії РФ, і проведемо оцінки змін ціни на основі інформації операторів зернового ринку. Схему формування цінового ланцюга при експорті зерна представлено на рис. 5.

З метою уніфікації процесу ціноутворення у світовій практиці використовуються видані Міжнародною торговельною палатою Правила тлумачення торгових термінів, що містять опис базисних умов поставок, відомі під назвою Incoterms (International Commercial Terms). У цих правилах прописано різні базисні умови поставок, де передбачено, хто саме (продавець чи покупець) несе певні витрати логістики.

Виробник зерна, що знаходиться на початку ланцюга постачання товару на експорт, може продавати свою продукцію посередникам (які реалізують зерно для експорту або іншому посереднику) і безпосередньо експортерам (трейдерам). Ціна продукції, яка реалізується за вимогами EXW (франко-завод), є мінімальною порівняно з цінами на зерно за іншими умовами постачання, а всі витрати і ризики щодо його транспортування до місця призначення покладаються на покупця. Чинниками, що вплинули на зниження під час війни ціни для виробника на етапі передачі зерна посе-

¹⁸ Commission adopts exceptional and temporary preventive measures on limited imports from Ukraine. *European Commission*. 2023. May 02. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_23_2562 (дата звернення: 01.06.2023).

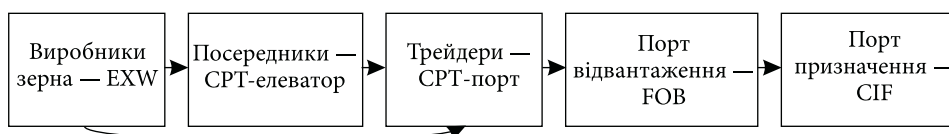

Рис. 5. Формування ціни на етапах просування зерна на експорт

Джерело: складено авторкою за: Терміни ІНКОТЕРМС 2020. *Inkoterms2020*. URL: <https://incoterms2020.com.ua/termini-inkoterms-2020/> (дата звернення: 01.06.2023).

реднику або трейдеру, є зростання вартості пального і збільшення маржі посередників (трейдерів). За інформацією від операторів ринку¹⁹, маржа трейдера в Україні складала до війни 4 дол. / т (тоді як у ЄС — 1 дол. / т), а під час війни зросла до 25 дол. / т з урахуванням ризиків.

На етапі ланцюга поставок зерна від виробника до порту істотно зросли транспортні видатки. Зокрема, при експорті «смугами солідарності» на цьому етапі «мінімум 180 дол. «з'їдає» доставка, наприклад, до румунського порту Констанца»²⁰. За оцінками Українського клубу аграрного бізнесу (УКАБ), вартість перевезень зернових після початку війни в гривні збільшилася в понад 4 рази²¹. Одним з чинників цього стало зростання середньої вартості оренди зерновозів в «Укрзалізниці» (зокрема, за оцінками УКАБ, у вересні 2022 р. вартість оренди зерновозів підвищилася на 110 % порівняно з вереснем 2021 р.).

Чинником, що зменшує ціни для виробників при експорті морським зерновим коридором, є зростання вартості фрахту суден в умовах воєнних ризиків і страхування вантажів. За інформацією операторів ринку, вартість фрахту суден зросла у 2—2,5 разу²².

Вітчизняні експортери відзначають суттєві затримки з поверненням ПДВ, що також впливає на ціни закупок у виробників. Крім того, оскільки на період війни збережено використання фіксованого валютного кур-

¹⁹ Поляки не так заробляли на українських експортерах, як ваші посередники на аграріях, — польський трейдер. *Latifundist.com*. 2022. 20 жов. URL: <https://latifundist.com/interview/643-polyaki-ne-tak-zaroblyali-na-ukrayinskih-eksporterah-yak-vashi-poseredniki-na-agrariyah--polskij-trejder> (дата звернення: 01.06.2023).

²⁰ Олексій Єр'омін: Якщо світова ціна пшениці становить умовно \$320 за тонну, то \$180 «з'їдає» доставка з України до порту Констанца. *Agravery*. 2022. 21 лип. URL: <https://agravery.com/uk/posts/show/oleksij-eromin-akso-svitova-cina-psenici-standovit-umovno-320-za-tonnu-to-180-zidae-dostavka-z-ukraini-do-portu-konstanca> (дата звернення: 01.06.2023).

²¹ Опубліковано аналітичне дослідження «Аналіз впливу війни на агросектор України». *ucab*. 2022. 22 груд. URL: https://www.ucab.ua/ua/pres_sluzhba/novosti/opublikovano_analitichne_doslidzhennya_analiz_vplivu_viyeni_na_agrosetektor_ukraini (дата звернення: 01.06.2023).

²² Сам привези і продай. Марія Сітак про трейдинговий бізнес ОССОЙО, пошук клієнтів в Європі та експорт агропродукції в умовах війни. *Latifundist*. 2022. 23 вер. URL: <https://latifundist.com/interview/640-sam-privezi-i-prodaj-mariya-sitak-pro-trejdingovij-biznes-ossojo-poshuk-kliientiv-v-yevropi-ta-eksport-agroproduktsiyi-v-umovah-vijni> (дата звернення: 01.06.2023).

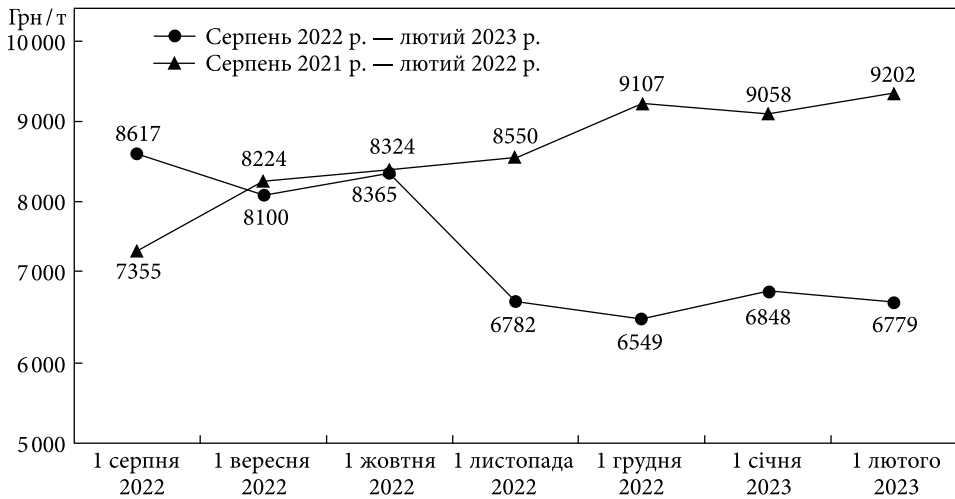

Рис. 6. Динаміка цін продажу пшениці 2-го класу на умовах СРТ-порт у портах Одеської області протягом дії зернового коридору в серпні 2022 р. — лютому 2023 р. порівняно з відповідним періодом попереднього року, грн / т з ПДВ
Джерело: побудовано авторкою за: торговельна платформа Zernotorg.UA. URL: <https://zernotorg.ua> (дата звернення: 01.03.2023).

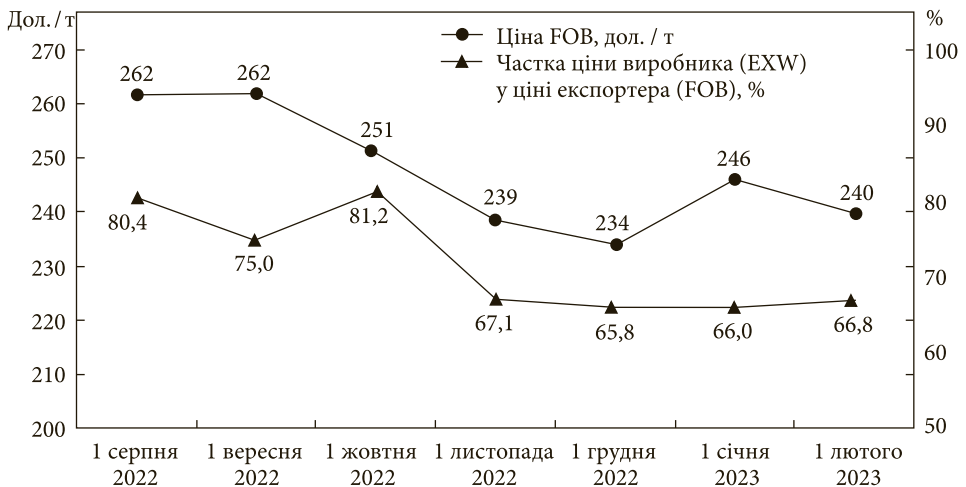

Рис. 7. Динаміка експортних цін пшениці 2-го класу в портах Одеської області протягом дії зернового коридору, дол. / т і оцінки частки ціни виробника в ціні експортера, % за період з 1 серпня 2022 р. по 1 лютого 2023 р.
Джерело: побудовано авторкою за: торговельна платформа Zernotorg.UA. URL: <https://zernotorg.ua> (дата звернення: 01.03.2023).

су при продажі валюти, отриманої від експорту (з 1 березня 2022 р. — 29,5 грн / дол., з 3 червня 2022 р. — 36,57 грн / дол.), курсова різниця спричиняє додатковий «податковий» тягар для експортерів, який перекладається на виробників.

Проілюструємо тенденції зниження цін за умов СРТ-порт (поставка на портовий елеватор) на пшеницю 2-го класу (продовольча пшениця) протягом дії зернового коридору в портах Одеської області (рис. 6).

Станом на початок дії зернового коридору 1 серпня 2022 р. ціна пшениці 2-го класу за умов СРТ-порт у портах Одеської області становила 8617 грн / т з ПДВ і була на 17, 2 % вищою за відповідну ціну 1 серпня попереднього року. У 2021 р. ціни на пшеницю 2-го класу зростали протягом періоду до повномасштабного вторгнення РФ в Україну, і 1 лютого 2022 р. за умов СРТ-порт вона на 25,1 % перевищила відповідну ціну на 1 серпня 2021 р. Протягом дії зернового коридору в серпні 2022 р. — лютому 2023 р. ціни СРТ-порт на пшеницю 2-го класу, навпаки, різко знизилися. Станом на 1 лютого 2023 р. вона була на 21,3 % нижчою, ніж відповідна ціна на початку дії зернового коридору.

Станом на 10 листопада 2022 р. ціна пшениці 2-го класу для виробників становила 6298 грн, або 172,2 дол. / т (за поточним фіксованим курсом гривні до долара), що було на 31 % меншим, ніж ціна (236 дол.) на початок дії зернового коридору 1 серпня 2022 р. Перед початком повномасштабного вторгнення РФ ціна на пшеницю 2-го класу для виробників при поставках на елеватор склала 302 дол. / т, що було на 74,7 % вищим, ніж дана ціна станом на 7 листопада 2022 р.

Динаміка експортних цін на пшеницю 2-го класу на умовах FOB (включає ціну доставки в порт і вивантаження на судно, проходження митних процедур при експорті товару) показує, що ціни експортерів з початку дії зернового коридору 1 серпня 2022 р. до 1 лютого 2023 р. знижувалися не так стрімко, як ціни СРТ на складах у портах (рис. 7). Якщо при відкритті зернового коридору експортна ціна на пшеницю 2-го класу становила 262 дол. / т, то станом на 1 лютого 2023 р. вона зменшилася до 240 дол. / т, тобто на 8,4 %. За цей самий період ціна на умовах СРТ знизилася на 21,3 %. Це свідчить про те, що логістичні витрати були перенесені нижче по ціновому ланцюжку.

З урахуванням динаміки цін СРТ (рис. 6), фіксованого курсу долара до гривні для обміну експортної виручки (36,57 грн / дол.) і маржі посередників у воєнний час (25 дол. / т) були розраховані оцінки частки ціни виробника пшениці в ціні експорту. Протягом дії зернового коридору ця частка зменшилася з 80,4 % у серпні 2022 р. до 66,8 % у лютому 2023 р. внаслідок перенесення на виробника зростання ризиків і витрат на логістику. В середньому частка виробника пшениці в ціні експортера становила протягом цього періоду 71,8 % у разі, якщо виробник не доставляв самостійно своє зерно на портовий склад. При самостійній доставці пшениці 2-го класу на портовий склад середня частка виробника становила 81,9 % в ціні експорту.

ВИСНОВКИ

Проведений аналіз дозволяє зробити такі висновки.

1. Чорноморська зернова ініціатива і розбудова «смуг солідарності» Україна — ЄС лише частково вирішили проблему експорту зерна з України. Усього зерновий експорт протягом 2022 р. становив 77,4 % від його обсягів у 2021 р.

2. Унаслідок розбудови «смуг солідарності» істотно змінилася структура перевезень зернових. Частка експорту в рамках Чорноморської зернової ініціативи в перші 14 місяців війни дорівнювала 76 %, а «смуг солідарності» — 24 %, тоді як до війни морським шляхом вивозилося понад 99 % зернових.

3. Різке зростання світових цін на продовольство і загроза продовольчій безпеці в бідних країнах Африки і Азії через повномасштабне вторгнення РФ в Україну показали, що збереження українського зернового експорту є істотним чинником забезпечення глобальної продовольчої безпеки. Розбудова «смуг солідарності» Україна — ЄС з кінця травня 2022 р. сприяла зниженню світових цін на пшеницю в липні порівняно з травнем минулого року на 36,3 %. Започаткування 1 серпня 2022 р. морського зернового коридору для експорту з України виступило наступним чинником стабілізації світових цін на зерно, хоча ризики воєнного часу при експорті українського зерна впливали на світові ціни на нього в бік зростання.

4. Українські виробники не змогли скористатися вигідною ціновою кон'юнктурою світових зернових ринків під час війни. Ціни реалізації виробниками зерна на експорт в умовах війни знизилися під впливом ризиків воєнного часу, а відповідні втрати перекладаються по зерновому ціновому ланцюгу переважно на нижню його ланку — виробника зерна.

5. Унаслідок війни в Україні відбувається релокація торговельних потоків світової агропродовольчої торгівлі, укр. негативним наслідком якої є заміщення українського експорту російським.

6. З метою відновлення вітчизняного зернового експорту в повоєнний період доцільно:

- провести переговори щодо скасування тарифів і нетарифних обмежень з боку ЄС і країн G7 на кілька повоєнних років з метою закріплення торговельних преференцій, які були надані українському експорту послідовно на два роки під час війни;
- підтримувати діалог з профільними міністерствами і фермерськими об'єднаннями Польщі, Словаччини, Угорщини, Болгарії і Румунії з метою припинення практики заборони експорту сільськогосподарських товарів, зокрема пшениці й кукурудзи, до цих країн;
- продовжити роботу з країнами ЄС щодо розбудови «смуг солідарності» в період повоєнної відбудови з метою збільшення експорту сільгосппродукції залізничним і автомобільним транспортом.

В умовах війни експорт зернових з України критично залежить від політичних чинників, насамперед, від політики РФ, яка постійно погрожує припиненням дії морського зернового коридору з метою досягнення своїх цілей — послаблення санкцій у сфері фінансового сектору, збереження й нарощування власного експорту, послаблення позицій України на світових зернових ринках. РФ 17 липня 2023 р. направила Туреччині, Україні та ООН заперечення щодо продовження зернової угоди, і з 18 липня 2023 р. морський зерновий коридор припинив свою дію. В умовах відсутності гарантій безпеки судноплавства в північно-західній акваторії Чорного моря на невизначений термін вітчизняний експорт зерна врожаю 2023 р. опинився перед загрозою скорочення, а ситуація з продовольчою безпекою у світі знову загострилася. Невизначеність створюють також введені на вимогу фермерів п'яти країн ЄС автономні торговельні заходи ЄС, які обмежують експорт зерна з України, де прописано можливість продовження. Вплив зазначених ризиків на експорт вітчизняних зернових і ситуація з продовольчою безпекою у світі будуть предметом подальших досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Осташко Т.О. Сільськогосподарський експорт України в умовах війни і шляхи його відновлення. *Економіка України*. 2022. № 5. С. 26—37. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.05.026>
2. Бородіна О.М. Воєнні загрози глобальній продовольчій безпеці та перші міжнародні реакції щодо подолання їх наслідків: політекономічний зріз. *Економіка України*. 2022. № 6. С. 41—53. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.06.041>
3. Priss O., Pugachov M., Pugachov V., Yaremko I., Shchabelska V. The development of the world economy and the impact of the global food crisis 2022—2023. *Economic Affairs*. 2023. Vol. 68 (01s). P. 35-42. URL: <https://www.proquest.com/scholarly-journals/development-world-economy-impact-global-food/docview/2804344934/se-2>
4. Benton T.G., Froggatt A., Wellesley L. The Ukraine war and threats to food and energy security. Cascading risks from rising prices and supply disruptions. Research Paper. April 2022. URL: https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/2022-04/2022-04-12-ukraine-war-threats-food-energy-security-benton-et_al_0.pdf
5. Cramon-Taubadel S. Von. Russia's invasion of Ukraine — implications for grain markets and food security. *AGRAR DEBATTEN*. 2022. Mar 07. URL: <https://agrardebatten.de/agrarzukunft/russias-invasion-of-ukraine-implications-for-grain-markets-and-food-security/>
6. Rose A., Zhenhua C., Dan W. The economic impacts of Russia — Ukraine war export disruptions of grain commodities. *Applied Economic Perspectives and Policy*. 2023. Vol. 45 (2). P. 645-665. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1002/aepp.13351>
7. Кваша С.М. Заходи аграрної політики в забезпеченні продовольчої безпеки. У: *Продовольча та екологічна безпека у воєнний і післявоєнний часи: право-*

ві виклики для України та світу. Міжн. науково-практ. конф. (Київ, 16 вересня 2022). Київ, НУБІП, 2022. 298 с. С. 17—23. URL: https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u381/zbirka_1.pdf#page=18

Надійшла 08.06.2023

Прорецензована 22.06.2023

Доопрацьована 11.07.2023

Підписана до друку 17.07.2023

REFERENCES

1. Ostashko T. Ukraine's agricultural export in the conditions of war and the ways of its recovery. *Economy of Ukraine*, 2023, No. 5, pp. 26-37. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.05.026> [in Ukrainian].
2. Borodina O. Military treats to global food security and first international reactions to overcome their consequences: political economy section. *Economy of Ukraine*, 2022, No. 6, pp. 41-53. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.06.041> [in Ukrainian].
3. Priss O., Pugachov M., Pugachov V., Yaremko I., Shchabelska V. The development of the world economy and the impact of the global food crisis 2022-2023. *Economic Affairs*, 2023. Vol. 68 (01s). pp. 35-42. URL: <https://www.proquest.com/scholarly-journals/development-world-economy-impact-global-food/docview/2804344934/se-2>
4. Benton T.G., Froggatt A., Wellesley L. The Ukraine war and threats to food and energy security. Cascading risks from rising prices and supply disruptions. Research Paper. April 2022. URL: https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/2022-04/2022-04-12-ukraine-war-threats-food-energy-security-benton-et_al_0.pdf
5. Cramon-Taubadel S. Von. Russia's invasion of Ukraine — implications for grain markets and food security. *AGRAR DEBATTEN*, 2022, Mar 07. URL: <https://agrardebatten.de/agrarzukunft/russias-invasion-of-ukraine-implications-for-grain-markets-and-food-security/>
6. Rose A., Zhenhua C., Dan W. The economic impacts of Russia — Ukraine war export disruptions of grain commodities. *Applied Economic Perspectives and Policy*, 2023, Vol. 45 (2), pp. 645-665. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1002/aep.13351>
7. Kvasha S. Agricultural policy measures to ensure food security. Food and environmental security in war and post-war times: legal challenges for Ukraine and the world. International workshop. Kyiv, September 16, 2022. Kyiv, The National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, 2022, 298 p., pp. 17-23. URL: https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u381/zbirka_1.pdf#page=18 [in Ukrainian].

Received on June 8, 2023

Reviewed on June 22, 2023

Revised on July 11, 2023

Signed for printing on July 17, 2023

Tamara Ostashko, Dr. Sci. (Econ.),
Corresponding Member of the NAAS of Ukraine,
Chief Research Fellow of the Department
of the Sectoral Forecast and Market Conditions
Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine
26, Panasna Myrnoho St., Kyiv, 01011, Ukraine

GRAIN EXPORT OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF WAR

Ways and problems of grain export of Ukraine in the conditions of the war are studied. The main ways to restore grain exports are the Ukraine-EU “solidarity lanes” and the Black Sea Grain Initiative. However, these measures only partially solved the problem of grain exports from Ukraine in 2022 — at the beginning of 2023. In 2022, the Ukrainian grain exports decreased by 32.6% compared to the previous year’s volume of exports. The full-scale military aggression of the Russian Federation against Ukraine caused a sharp increase in world prices for wheat, and the initiation of “solidarity lanes” and the maritime grain corridor contributed to their significant decrease, particularly for grain. However, domestic grain producers and exporters were unable to take advantage of the rise in world grain prices in 2022 due to increased transport costs for transportation to ports, growth in intermediate sellers’ margins taking into account wartime risks, increased ship freight costs, etc. Corresponding losses in the price of grain when exported from Ukraine are transferred along the grain price chain mainly to its lower link — the grain producer. The producer’s share (on EXW terms) in the export price of 2nd class wheat decreased from 80% at the beginning of the maritime grain corridor activity to 67% when exported through the maritime grain corridor in February 2023.

Serious risks for the post-war recovery of Ukrainian grain exports are the relocation processes of trade flows in traditional grain export markets from the Black Sea region, primarily related to the replacement of Ukrainian grain with Russian grain. The development of Ukrainian grain exports would be boosted by the maximum distancing from the Russian Federation in the trade policy regarding the export of products within the Black Sea region at the expense of involvement in the trade flows of the Mediterranean region using the convention on the Pan-Euro-Med rules of origin.

Keywords: grain export; “solidarity lanes”; Black Sea Grain Initiative; world prices; producer prices.

<https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.08.047>

УДК 330.101.541-047.44:[330.31:341.38](477)

JEL: E00, E17, E69

М.І. СКРИПНИЧЕНКО, д-р екон. наук, проф.,

член-кореспондент НАН України,

головний науковий співробітник з покладанням обов'язків

завідувачки відділу моделювання та прогнозування економічного розвитку

e-mail: skrypnichenko@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3804-9857>

Л.І. КУЗНЕЦОВА, канд. екон. наук,

старший науковий співробітник відділу моделювання

та прогнозування економічного розвитку

e-mail: lik_555@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8711-7487>

ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»

вул. Панаса Мирного, 26, 01011, Київ, Україна

ВИКЛИКИ З БОКУ ПОПИТУ І ПРОПОЗИЦІЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ВОЄННИХ ДІЙ ТА ОЦІНКА ЇХ ВПЛИВУ НА МАКРОДИНАМІКУ

Показано, що подальший розвиток економічної ситуації в українській економіці складно прогнозувати, оскільки повномасштабна війна України з РФ, яка вже призвела до колосальних втрат усієї соціально-економічної системи країни, триває і господарська система країни щодня зазнає нових руйнувань. Оцінено виклики для попиту і пропозиції, з якими стикнеться економіка України у 2023 р. й у коротко-строковій перспективі, досліджено їх вплив на основні макроекономічні показники.

Ключові слова: наслідки воєнних дій; попит внутрішнього і зовнішнього ринків; пропозиція українських товаровиробників; валовий внутрішній продукт.

Ц и т у в а н н я: Скрипниченко М.І., Кузнєцова Л.І. Виклики з боку попиту і пропозиції економіки України під час воєнних дій та оцінка їх впливу на макродинаміку. *Економіка України*. 2023. № 8. С. 47—60. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.08.047>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2023. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

У «Нарисі про відбудову України», підготовленому Центром дослідження економічної політики (Centre for Economic Policy Research — CEPR), зазначено, що реконструкція України відкриває унікальну можливість модернізувати країну й убезпечити її майбутнє. Проте в доповіді також підкреслюється, що конкретні кроки з відновлення можуть бути розроблені тільки тоді, коли буде більше інформації про результати війни¹. Цим проблемам уже присвячено багато наукових досліджень. З останніх необхідно відзначити публікацію лауреатів Нобелівської премії Абхіджит Банерджі (Abhijit Banerje) і Естер Дюфло (Esther Duflo) [1], які досліджують фактори успішного відновлення європейських країн після Другої світової війни, політику окремих країн, спрямовану на забезпечення стабільного зростання, причини й наслідки трудової міграції тощо. Досвід країн з післявоєнного відновлення розглядається в працях С. Іванова [2], М. Скрипниченко і Л. Кузнєцової [3; 4] та в інших публікаціях^{2, 3, 4}, які присвячено майбутньому відновленню України. Проте економіка країни кожен день стикається з викликами, що сформувалися й далі формуються воєнними діями, тому вкрай важливо швидко і ефективно реагувати на зміни соціально-економічної ситуації.

На сьогодні вже опубліковано декілька прогнозів динаміки ВВП України у 2023 р., які суттєво різняться за показниками. Так, Мінекономіки переглянуло попередній макропрогноз на поточний рік, погіршивши темп зростання ВВП України у 2023 р. з 3,2 до 1 %⁵; інвестиційна компанія Dragon Capital, навпаки, покращила свій прогноз спаду ВВП з –5 % до –0,5 %⁶; Міжнародний валютний фонд очікує у 2023 р. зростання українського ВВП максимум на 1 %; Європейський банк реконструкції та розвитку також суттєво погіршив прогноз зростання ВВП України в поточному році з 8 % (станом на вересень 2022 р.) до 1 %⁷. Водночас

¹ A Blueprint for the Reconstruction of Ukraine. CEPR. 2022. Apr 08. URL: <https://voxeu.org/content/blueprint-reconstruction-ukraine> (дата звернення: 28.11.2022).

² Новіков В. Яка модель для відбудови економіки після війни потрібна Україні. *Економічна правда*. 2022. 16 бер. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/03/16/684116/> (дата звернення: 05.05.2022).

³ Сірук М. Південнокорейський феномен. *День*. 2012. 27 бер. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/den-planeti/pivdennokoreyskiy-fenomen> (дата звернення: 12.06.2022).

⁴ 5 історій економічного успіху після війни: світовий досвід для України. *LB.ua*. 2022. 13 квіт. URL: https://lb.ua/economics/2022/04/13/513199_5_istoriy_ekonomichnogo_uspihu_pisl_ua.html (дата звернення: 25.06.2022).

⁵ Павлиш О. Мінекономіки погіршило прогноз зростання ВВП України цього року до 1 %. *Економічна правда*. 2023. 06 бер. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2023/03/6/697735/> (дата звернення: 06.03.2023).

⁶ Жирій К. Dragon Capital змінив прогноз щодо економіки України. *УНІАН*. 2023. 06 бер. URL: <https://www.unian.ua/economics/finance/dragon-capital-zminiv-prognoz-shchodo-ekonomiki-ukrajini-12169335.html> (дата звернення: 21.03.2023).

⁷ Жарикова А. ЄБРР значно погіршив прогноз по економіці України на цей рік. *Економічна правда*. 2023. 16 лют. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2023/02/16/697116/> (дата звернення: 10.04.2023).

Moody's прогнозує скорочення реального ВВП в Україні близько -2% у 2023 р.⁸ Отже, ураховуючи швидкість змін, які відбуваються в соціально-економічній ситуації України через продовження воєнних дій, актуалізація прогнозів динаміки ВВП залишається необхідним інструментом державного менеджменту.

Практично всі наявні прогнози на 2023 р. були розроблені виходячи з таких умов:

- поступове поживавлення діяльності в районах, що не перебувають у зоні активних бойових дій;
- збереження доступу до зернового коридору;
- відсутність подальшої ескалації війни.

Усі прогнози визначальним фактором вважають термін закінчення воєнних дій. При цьому в більш ранніх прогнозах розглядалося два строки — середина 2023 р. і кінець року; більш пізні прогнози розроблено виходячи із закінчення воєнних дій на кінець 2023 р.

В умовах воєнного часу, за відсутності значного масиву даних офіційної статистики, при визначенні впливу окремих факторів на розвиток макроекономічної ситуації посилюється роль експертних оцінок, що й зумовлює суттєві відмінності представлених прогнозів. Хоча при їх розробці враховувалися дві основні групи факторів — ті, які формують попит, і ті, які визначають можливості пропозиції, — їх деталізація і кількісна оцінка окремими розробниками прогнозів значно відрізнялися.

Отже, **мета статті** — розкрити наслідки воєнних дій, насамперед руйнування інфраструктури, для попиту внутрішнього і зовнішнього ринків України й пропозиції українських товаровиробників, актуалізувати прогноз короткострокової динаміки ВВП з урахуванням оцінки їх впливу на розвиток соціально-економічної ситуації.

Станом на лютий 2023 р. загальна сума прямих задокументованих збитків, завданих інфраструктурі України, оцінювалася в 143,8 млрд дол.⁹ Найбільших руйнувань зазнав житловий фонд, збитки якого оцінюються в 54 млрд дол., або майже 40 % загальних прямих збитків інфраструктури. Загалом на цей час пошкоджено або зруйновано 153,86 тис. житлових будинків, серед яких: 136 тис. — приватні, 17,5 тис. — багатоквартирні й 0,3 тис. — гуртожитки. При цьому, за оцінками, з них повністю зруйновано понад 40 %. Хоча в цілому по Україні частка зруйнованого житла є досить невисокою — близько 7,3 % загальної площі житлового фонду країни, про-

⁸ Moody's downgrades Ukraine's ratings to Ca with a stable outlook. Moody's Investors Service. 2023. Feb 10. URL: https://mof.gov.ua/storage/files/Moody's%20downgrades%20Ukraine's%20ratings%20to%20Ca%20with%20a%20stable%20outlook%20_%20Rating%20Action%20_%20Moody's.pdf

⁹ Звіт про прямі збитки інфраструктури від руйнувань внаслідок військової агресії росії проти України за рік від початку повномасштабного вторгнення. Березень 2023. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2023/03/UKR_Feb23_FINAL_Damages-Report-1.pdf

те по окремих регіонах вона величезна. Найбільш важка ситуація склалася на тих територіях, де відбувались активні бойові дії: у Донецькій, Київській, Луганській, Харківській областях, на які припадає майже 85 % руйнувань, отже, і частка повністю зруйнованого житла там є дуже високою. У таких містах, як Маріуполь, Харків, Чернігів, Северодонецьк, Рубіжне, Бахмут, Мар'їнка, Лисичанськ, Попасна, Ізюм, Волноваха, руйнування сягають 90 %, а в окремих містах не залишилося жодного вцілілого будинку.

Крім того, унаслідок воєнних дій пошкоджено або зруйновано 4497 тис. об'єктів соціальної сфери, освіти й охорони здоров'я. Руйнування соціальної інфраструктури також зосереджено в регіонах активних бойових дій: у Донецькій області пошкоджено, а частіше зруйновано 36 % закладів охорони здоров'я, 21 % адміністративних установ, 18 % закладів освіти; у Луганській області пошкоджено або зруйновано 11 % соціальної сфери; у Харківській області зруйновано 23 % закладів охорони здоров'я, 34 % освітніх установ тощо. І що важливо — руйнування продовжуються щодня. Зруйнована соціальна інфраструктура — це один з найважливіших і водночас найважчих і найскладніших для подолання наслідків воєнних дій.

Важливість відновлення соціальної інфраструктури в цілому пов'язана з тим, що **це абсолютно необхідна умова** вирішення іншого дуже значущого для існування нашої країни завдання, без якого нове майбутнє України неможливе, — **забезпечення збереження населення загалом і людського капіталу зокрема**. За даними на середину 2022 р., з України виїхало понад 9,5 млн осіб, або 23 % населення країни¹⁰. Насамперед це люди з регіонів активних воєнних дій, тобто тих, де соціальна інфраструктура зруйнована найбільше. Щоб повернутися в Україну, вони мають знати, куди вони повертаються, тобто бути впевнені, що матимуть житло. Переважна частина мігрантів — жінки працездатного віку і діти¹¹.

Відповідно до останніх опитувань, третина українців, що виїхали за межі України, планують повернутись, але вже сьогодні 10 % стверджують, що виїхали назавжди, а майже половина опитуваних (47 %) не вирішили остаточно. Чим довше люди перебуватимуть за кордоном, тим вищою буде ймовірність того, що жінки, умотивовані бажанням забезпечити нормальні умови проживання своїм дітям, знайдуть роботу і облаштують своє життя там. Отже, після закінчення воєнних дій ці сім'ї, скоріше за все, не повернуться в Україну, і це означатиме не лише гуманітарну катастрофу¹², але й втрату людського капіталу — **фундаменту технологічної**

¹⁰ Цей показник розраховано за даними Держстату України про чисельність населення у 41,6 млн осіб, тоді як, за оцінками Інституту демографії НАН України, вона є суттєво меншою — 37,3 млн осіб, отже, можливо, виїхало більше чверті населення.

¹¹ Близько 2 млн дітей.

¹² Чисельність населення України має стійку тенденцію до скорочення з 1991 р. У 2020 р. в Україні народилося 293 457 немовлят — на 58 % менше, ніж у 2010 р. Унаслідок війни демографічна ситуація стає катастрофічною, і втрата значної частини працездатного населення, а головне дітей — це втрата потенціалу майбутнього.

перебудови країни¹³. Без повернення цього населення на звільнені території їх відновлення і розвиток будуть просто неможливими.

Є ще один аспект впливу значних масштабів закордонної міграції українців: виїзд чверті населення країни — це відповідне звуження внутрішнього ринку і скорочення споживчого попиту. За даними Світового банку, скорочення приватного споживання до кінця 2022 р. оцінюється на рівні 50 % від показників 2021 р., тобто близько 68 млрд дол. Водночас, за словами заступника голови НБУ С. Ніколайчука, українці, які виїхали за кордон, витратили у 2022 р. в інших країнах 20 млрд дол. Таким чином, закордонна міграція українців призвела до втрати 15—20 % приватного споживання. У 2023 р. ця сума прогнозується на рівні близько 24 млрд дол., отже, і в поточному році приватне споживання лишатиметься суттєво звуженим. Його скорочення на тлі обмежених воєнними діями можливостей України задовольняти попит зовнішнього ринку (у 2022 р. обсяг експорту скоротився на 35 %) негативно впливає на пропозицію українських виробників, рентабельність виробництва та інвестиційний потенціал економіки¹⁴.

Важкість і складність подолання наслідків руйнування житлової та соціальної інфраструктури полягають не лише у величезній вартості її відновлення (майже 93 млрд дол.)¹⁵, хоча і це проблема, яку знекровлена війною економіка України без допомоги партнерів не подолає. Найсерйознішим викликом є те, що відбудова цієї інфраструктури є практично таким самим невідкладним завданням, як і відновлення критичної інфраструктури (об'єктів енергетики, водо- і теплопостачання, мостів тощо), що вимагає додатково майже 55 млрд дол. Максимальний обсяг будівельних робіт, які в Україні виконувалися за рік, не перевищував 4 млрд дол., при цьому імпорт будівельних матеріалів стійко зростав. У будівельній галузі було зайнято близько 4,5 % усього зайнятого населення, або понад 690 тис. осіб. Це означає, що власні потужності будівництва є мізерними порівняно з масштабами тих робіт, які необхідно здійснити в короткостроковій перспективі. Отже, Україна потребуватиме допомоги і будівельною технікою, і будівельними матеріалами, і навіть робочою силою.

Особливо гостро дефіцит робочої сили відчуватиметься на регіональному рівні, насамперед там, де відбувалися активні бойові дії і з яких

¹³ За результатами дослідження Dox, зокрема, 60 % IT-фахівців залишили свої домівки, а 54 % з них виїхали за межі України. З Харкова і Чернігова виїхали 90 % IT-шників.

¹⁴ Позитивним результатом цього є лише те, що обмежений попит дещо гальмує споживчу інфляцію.

¹⁵ Загальна оцінка прямих, непрямих втрат і потреб економіки України в розрізі галузей у відновленні, у грошовому вимірі. *Київська школа економіки*. 2023. 26 січ. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2023/03/UKR_Feb23_FINAL_Damages-Report-1.pdf

Кількість сіл, зниклих з карти України за останні 20 років

Області	Кількість сіл, де зареєстровано 0 жителів
Полтавська	79
з них у Решетилівській громаді	11
Сумська	73
з них у Кролевецькій громаді	7
Чернігівська	53
з них у Корюківській громаді	5
Кіровоградська	48
з них у Кетрисанівській громаді	8
Дніпропетровська	40
з них у Лихівській громаді	6
Харківська	36
з них у Дворічанській громаді	5
Житомирська	28
з них у Народицькій громаді	11
Черкаська	22
з них у Вільшанській громаді	9
Миколаївська	17
Львівська	16
Херсонська	15
з них у Генічеській громаді	7
Вінницька	15
Луганська	14
Донецька	14
Закарпатська	13
Одеська	10
Київська	8
Запорізька	7
Івано-Франківська	6
Волинська, Хмельницька, АРК	5
Тернопільська	4
Рівненська	2

Джерело: складено авторками за: Скільки сіл зникло з карти України за останні 20 років. *Zemliak.com*. 2021. 19 лис. URL: <https://zemliak.com/reityngy/1389-mertvi-sela-ukrajini-reyting-regioniv-za-kilkisty-vimirayuchih-sil-spiski> (дата звернення: 14.04.2023).

було евакуйовано більшість населення (а повертатися йому після завершення війни буде просто нікуди). У цих умовах посилюється роль територіальних громад, і тут виникає ще одна проблема: а чи все зруйноване необхідно відновлювати?

В Україні вже є повністю знищені села і значна частина міст, у першу чергу, тих, які були розташовані на лінії зіткнення, де всю інфраструктуру зруйновано вщент. На нашу думку, їх треба не відновлювати, а зводити заново. Отже, уже сьогодні слід розробляти проекти для Харкова¹⁶, Маріуполя, Чернігова, Бучі, Бородянки, Гостомеля, Кухарів, Підгайного, Тетерівського і багатьох інших зруйнованих сіл і міст за всіма сучасними стандартами енергоефективності й екологічності (у тому числі переробки сміття і відходів), з оптимальним набором і розташуванням об'єктів соціальної (транспортної, екологічної, медичної, освітньої) інфраструктури, а з огляду на сусідство РФ — і з обов'язковою наявністю укриттів¹⁷ у кожній територіальній громаді. Крім того, при розробці цих проектів слід урахувати і те, що станом на початок листопада 2021 р. в Україні існувало 542 «мертвих» села, де офіційно не було зареєстровано жодного жителя, при цьому окремі області налічували від 4 до 79 таких сіл, а в деяких територіальних громадах їх було до 11 (табл.).

За даними дослідження Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України, ще 4684 села знаходяться на межі зникнення (там проживають менше 50 осіб). Тільки цей факт свідчить про те, що в системі місцевого самоврядування України лишаються проблеми, які стримують інтенсивний розвиток на місцях і без вирішення яких не вдасться забезпечити ефективне повоєнне відновлення. З огляду на це, необхідно, не чекаючи завершення воєнних дій, опрацьовувати проекти оновлення системи місцевого самоврядування, у якій має бути передбачений, зокрема, раціональний поділ на територіальні громади.

Величезних збитків зазнала і промисловість України. За даними на лютий 2023 р.¹⁸, унаслідок воєнних дій щонайменше 423 великих і середніх, а також десятки тисяч малих підприємств було пошкоджено або зруйновано. Загальна сума прямих збитків підприємств, включно з державними і приватних осіб-підприємців, оцінюється в 13 млрд дол., з них 9 млрд дол. припадають на збитки великих і середніх підприємств. Необхідна ж сума для відновлення сягає 24,9 млрд дол.

Переважну кількість зруйнованих і пошкоджених підприємств сконцентровано в шести областях — Київській і Донецькій (по 17 % від загальної кількості), Запорізькій (14 %), Харківській (13 %), Луганській (10 %) і Миколаївській (8 %). Згідно з оцінкою експертів проекту KSE Institute «Росія заплатить», 19 приватних і державних підприємств (а це 17 % великих і середніх) зруйновано повністю, ще 90 (відповідно, 83 %)

¹⁶ Харків, який уже почав розробляти проект будівництва «нового Харкова», має стати прикладом.

¹⁷ Для міських будинків — підземних парковок.

¹⁸ Загальна оцінка прямих, непрямих втрат і потреб економіки України в розрізі галузей у відновленні, у грошовому вимірі. *Київська школа економіки*. 2023. 26 січ. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2023/03/UKR_Feb23_FINAL_Damages-Report-1.pdf

пошкоджено частково¹⁹. Проте найбільших втрат зазнав приватний сектор (майже 70 % від загальної суми збитків). Загалом же серед усіх постраждалих підприємств повністю зруйновано і потребують відновлення з нуля 65 %²⁰.

Найбільше постраждала металургійна галузь України: повне руйнування тільки «Азовсталі» й ММК імені Ілліча означає втрату третини потенціалу галузі. Значних збитків також зазнали нафтопереробна і коксохімічна промисловість, машинобудування і виробництво споживчих товарів. Загальні втрати економіки внаслідок воєнних дій у 2022 р. Мінекономіки України оцінило в 30,4 % падіння ВВП. При цьому за дев'ять місяців 2022 р. промислове виробництво скоротилося на 35 %, будівництво — на 65,3 %, роздрібна торгівля — на 20 %, експорт товарів — на 35 %²¹.

Оцінити подальший розвиток економічної ситуації в українській економіці складно, головним чином, через те, що конфлікт продовжується і господарська система країни щодня зазнає нових втрат. Залишаються вкрай невизначеними наслідки воєнних дій на тих територіях, що мають бути звільнені, як і терміни їх закінчення. Проте вже сьогодні можна оцінити ті виклики у сфері економічної діяльності, з якими стикнеться економіка України у 2023 р. Найбільш серйозними з них є такі.

З боку попиту:

- у задоволенні зовнішньої складової сукупного попиту України залишається актуальною неможливість підтримувати обсяги традиційного експорту товарів і послуг через руйнування логістичних ланцюгів, насамперед блокування морських портів, і виробничих потужностей експортоорієнтованих виробництв. Так, зокрема, неможливо очікувати збільшення експорту чорних металів, обсяги якого скоротилися на понад 60 % у 2022 р., і сільськогосподарської продукції з високою ймовірністю скорочення в поточному році порівняно з 2022 р. не лише через ускладнення логістики (з липня 2023 р. зернова угода РФ не пролонгована), але й через несприятливу ситуацію у вітчизняному аграрному секторі. Так, у зерновому секторі АПК, на експорт продукції якого припадає друга за величиною частка товарного експорту України, у 2022 р. врожай основних зернових культур оцінювався в 64 млн т (у 2021 р. — 106 млн т). У 2023 р. озима посівна кампанія виконана на 94 % від плану, при цьому сам план був на 40 % меншим від минулорічного. Перспективи ж посіву ярових значною мірою залежатимуть від подальшого перебігу війни. Постраждала також олійна галузь України, на екс-

¹⁹ Там само.

²⁰ Мороз М., Бондаренко Є. Збитки промисловості через війну. *Вокс Україна*. 2022. 07 вер. URL: <https://voxukraine.org/zbytky-promyslovosti-cherez-vijnu/> (дата звернення: 10.04.2023).

²¹ *Державна служба статистики України*. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 20.03.2023).

порт продукції якої припадало понад 10 % товарного експорту: лише в Харківській і Запорозькій областях пошкоджено підприємства, на яких перероблялося до третини врожаю соняшника;

- попит внутрішнього споживчого ринку не демонструватиме значного зростання, що зумовлено не лише масштабом міграції, але й значним падінням доходів населення. Державна служба статистики України не опублікувала дані щодо динаміки доходів і реальної заробітної плати у 2022 р., проте результати досліджень Групи «Рейтинг» засвідчують падіння доходів у період війни у 64 % українців. Зокрема, у 18 % опитаних дохід зменшився незначно, у 32 % — значно, 14 % втратили практично всі доходи. Серед тих, хто до війни мав роботу, у звичному режимі працюють лише 36 %, віддалено або частково — 19 %, знайшли нову роботу — 6 %, втратили роботу й нині не працюють — 37 %²².

За даними опитування порталу rodota.ua, у 2022 р. 64 % українських роботодавців не підвищували зарплату працівникам; 42% не планують цього робити і у 2023 р.²³ Саме це зумовило скорочення в минулому році на 26,6 % кінцевих споживчих витрат домашніх господарств. Тоді зростали лише витрати сектору загального державного управління, що зумовлено масштабними витратами на потреби оборони: їх питома вага в загальних кінцевих витратах зросла з 20,4 % у 2021 р. до 36,7 % у 2022 р.²⁴ Це відбувається на тлі досить високих темпів споживчої інфляції: індекс споживчих цін у грудні 2022 р. до грудня 2021 р. становив 126,6 %, при цьому ціни на продукти харчування зросли на 34,4 %, на предмети домашнього вжитку — на 26,5 %, послуги з охорони здоров'я — на 19,9 %, а транспортні послуги — на 42,9 %. Темпи зростання цін на окремі продовольчі товари значно перевищили середні показники інфляції: індекс цін на яйця склав 176,6 %, фрукти — 173,8, овочі — 151,8, рибу і рибопродукти — 145,8 %²⁵. НБУ прогнозує незначне уповільнення інфляції у 2023 р., проте безробіття залишатиметься на високому рівні, а зростання реальної заробітної плати не перевищить 3,3 %. Внутрішній споживчий попит зберігатиме орієнтацію насамперед на

²² Ринок праці в умовах війни: тенденції та перспективи. *Національний інститут стратегічних досліджень*. 2022. 25 жов. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/rynok-pratsi-v-umovakh-viyny-tendentsiyi-ta-perspektyvy> (дата звернення: 10.04.2023).

²³ Гончаренко К. Як війна вплинула на ринок праці, рівень зарплати та роботу компаній у 2022 р. Аналітика від robota.ua. *budni*. 2023. 30 січ. URL: <https://budni.rabota.ua/ua/victory/yak-viyna-vplinu-na-rinok-pratsi-riven-zarplat-ta-robotu-kompaniy-u-2022-rotsi-analitika-vid-robota-ua> (дата звернення: 26.06.2023).

²⁴ Зміна обсягу валового внутрішнього продукту за 2022 р. *Державна служба статистики України*. URL: <https://ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 20.06.2023).

²⁵ Індеси споживчих цін на товари і послуги у 2022 р. (до грудня попереднього року). *Державна служба статистики України*. URL: <https://ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 14.04.2023).

продовольчу групу товарів і, як і у 2022 р., здебільшого задовольнятиметься за рахунок імпорту²⁶;

- різке падіння інвестиційної діяльності, зумовлене як відсутністю власних коштів підприємств, що є основним джерелом капітальних інвестицій, так і активними воєнними діями, гранично обмежуватиме валове нагромадження основного капіталу (яке у 2022 р. скоротилося на 34,3 % порівняно з 2021 р.)²⁷.

З боку пропозиції:

- у 2022 р. руйнування і захоплення окупантами активів промислових підприємств стали основними факторами скорочення промислового виробництва і формування дефіциту значного асортименту споживчих товарів і товарів проміжного споживання. Попит на цю продукцію задовольнявся за рахунок імпорту: хоча імпорт у минулому році скоротився порівняно з 2021 р. практично за всіма позиціями, за окремими це зменшення було незначним (наприклад, за імпортом зернових культур, готових продуктів харчування), а за такими товарами, як овочі, керамічні вироби, головні убори, одяг, порох і вибухові речовини, навіть суттєво зріс. Протягом року пропозиція промисловості України поступово адаптувалася до умов воєнного часу і потреб війни: значну частину (761 од.) підприємств було передислоковано із зон активних бойових дій у безпечні регіони, де вони відновили свою роботу. Багато підприємств з виробництва військової техніки і зброї не лише продовжують, а і масштабують своє виробництво²⁸. Лише від початку війни було відкрито 84 приватні компанії і дев'ять нових ФОПів з виготовлення зброї або військової техніки. Водночас пропозиція національних виробників окремих споживчих товарів залишатиметься недостатньою для задоволення навіть звуженого попиту внутрішнього ринку внаслідок як руйнування активів підприємств, так і дефіциту сировини для переробки;

- ситуація в аграрному секторі України залишатиметься важкою. У минулому році скорочення обсягів виробництва продукції рослинництва становило 35—40 % порівняно з 2021 р.: загалом вдалося зібрати понад 70 млн т урожаю, з яких 54 млн т — зернові. При цьому 20 % урожаю кукурудзи із засіяних на початок 2023 р. площ залишалися незібраними, оскіль-

²⁶ За даними Державної служби статистики України, у 2022 р. від'ємне сальдо зовнішньої торгівлі України товарами і послугами збільшилось у понад 6 разів, при цьому при скороченні загальної вартості імпорту за окремими його групами товарів його зростання становило від 4 до 75 % (за головними уборами — майже в 9 разів), а за послугами для переробки товарів — на 70 %. *Державна служба статистики України*. URL: <https://ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 26.06.2023).

²⁷ Зміна обсягу валового внутрішнього продукту за 2022 р. *Державна служба статистики України*. URL: <https://ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 20.06.2023).

²⁸ Ожогіна О. Безпілотники, далекобійна зброя та натівські снаряди: що виготовляє Україна під час війни. *24 Канал*. 2023. 16 лют. URL: https://24tv.ua/economy/oboronni-pidpriyemstva-ukrayini-pid-chas-viyni-zasnovano-novi_n2250745 (дата звернення: 14.04.2023).

ки руйнування енергетичної інфраструктури зумовило суттєвий дефіцит електроенергії, необхідної для сушіння зерна. Це унеможливило проведення необхідної підготовки цих угідь до посівної ярових цього року. За попередніми даними структурних підрозділів обласних державних адміністрацій, станом на 30 грудня 2022 р. очікувана посівна площа всіх категорій господарств на підконтрольних Україні територіях під урожай 2023 р. мала скласти 21,8 млн га, що є на 6,8 млн га меншим від показника 2021 р. (28,6 млн га). Це означає, що у 2023 р. збір зернових може скоротитися до 35 млн т. Крім того, сільгоспвиробники вкрай обмежені в обігових коштах, що на тлі суттєвого подорожчання паливно-мастильних матеріалів і добрив ускладнює проведення якісної посівної, а це означатиме ще суттєвіше зменшення валового збору. До того ж у зоні ризикованого проведення сільгоспробіт через активні воєнні дії та обстріли залишаються регіони, на які припадало близько третини виробництва овочів відкритого ґрунту. Отже, у поточному році значна частина попиту внутрішнього ринку України на овочі задовольнятиметься за рахунок імпорту, що підтримуватиме високі ціни у відповідному сегменті споживчого кошику.

У тваринництві, насамперед у виробництві молока, також склалася важка ситуація. Переважна частина молока, яке надходить на переробку, виробляється приватним сектором: 72,5 % поголів'я корів у 2021 р. знаходилось у приватній власності населення. Ведення воєнних дій, евакуація населення зумовили суттєве скорочення поголів'я корів (з 1544 тис. до 1341 тис. голів), при цьому в населення воно зменшилося на 166 тис. голів, тоді як промислові виробники втратили лише 37 тис. голів²⁹. Наявне стадо може забезпечити надходження на переробку близько 2,8—2,9 млн т молока. Це суттєво менше, ніж потужності тих молокопереробних підприємств, які сьогодні працюють на вільних територіях. З початку воєнних дій галузь втратила 38 підприємств, і на кінець 2022 р. працювало 73 підприємства, загальна потужність яких становила 4,9 млн т сировини;

- хоча масштабне руйнування інфраструктури, спричинене воєнними діями, сформувало величезний попит на будівельні роботи, обсяг їх проведення гранично обмежений безперервними повітряними атаками практично по всій території України. Будівельні роботи з відновлення соціальної та житлової інфраструктури проводяться лише в найбільш безпечних регіонах, і така ситуація триватиме, доки триватимуть активні бойові дії, отже, принаймні в I півріччі 2023 р. масштабні будівельні роботи не проводитимуться;

- серед видів діяльності сфери послуг потенціал певного зростання сформувався лише в роздрібній торгівлі: у I кварталі 2023 р. індикатор ділової упевненості в роздрібній торгівлі підвищився порівняно з IV кварталом

²⁹ Поголів'я корів в усіх категоріях господарств у 2022-му скоротилося на 13%. Аналітичні підсумки року. *Асоціація виробників молока*. 2023. 03 лют. URL: <https://avm-ua.org/uk/post/pogoliva-koriv-v-usih-kategoriah-gospodarstv-u-2022-mu-skorotilos-na-13-analitichni-pidsumki-roku> (дата звернення: 15.04. 2023).

2022 р. на 3,4 відсоткового пункту і становить +10 %. Роздрібна торгівля поки що єдиний з основних видів діяльності, де індикатор ділової упевненості додатний. За даними дев'яти місяців 2022 р., обсяг роздрібно торгівлі скоротився на 20,1 %. Інформації щодо подальшої динаміки Державна служба статистики України не надала, проте вже з III кварталу показники ділової упевненості почали покращуватися і в IV кварталі 2022 р. стали додатними, що зумовлюється, головним чином, адаптацією функціонування торгівлі до умов війни і формуванням нових логістичних маршрутів.

За оцінками Інституту економіки та прогнозування НАН України, зробленими на основі аналізу наведених викликів, за умов припинення воєнних дій на території України до кінця поточного року динаміка вітчизняного ВВП вийде з глибокої минулорічної рецесії завдяки ознакам економічного пожвавлення у сферах промисловості, будівництва, транспортних перевезень тощо, але залишатиметься від'ємною на рівні –2,0—4,5 % у річному вимірі за підсумками 2023 р. Головними ризиками, що заважатимуть відновленню економічного зростання в поточному році, будуть триваючі військові атаки РФ на об'єкти енергетичної і транспортної інфраструктури, продовження вимушеної міграції українців за кордон, блокування «зернового коридору», ескалація і невизначена тривалість військових дій в Україні.

ВИСНОВКИ

Виходячи з проведеного аналізу можна констатувати, що доки триватимуть воєнні дії, сукупний попит в Україні не зможе відігравати потужної стимулюючої ролі для пропозиції українських виробників товарів і послуг. Суттєве падіння доходів населення і масштабність його міграції за межі країни продовжать негативно впливати на споживчий попит внутрішнього ринку в цілому і сфери послуг зокрема. Винятком є роздрібна торгівля. Позитивні зміни в її діяльності почали формуватися наприкінці 2022 р., тому саме ця сфера може забезпечити зростання у 2023 р. роздрібного товарообороту на 5—8 % порівняно з 2022 р. Ця тенденція зберігатиметься і в перспективі.

У 2023 р. пропозиція українських виробників окремих споживчих товарів залишатиметься недостатньою для задоволення навіть звуженого попиту внутрішнього ринку. Водночас позитивна динаміка сформувалася в оборонно-промисловому комплексі України, де відбуваються активне виробництво бронетехніки, морських і радарних систем, високоточного озброєння, боєприпасів, авіабудування і ремонт воєнної техніки. Таким чином, у 2023 р. можна чекати на загальне зростання промислового виробництва на рівні 4—7 %. Закінчення воєнних дій сприятиме прискоренню динаміки розвитку промисловості України. В аграрному секторі збережеться падіння обсягів виробництва, насамперед у рослинництві, через неможливість проведення якісної посівної і подальше зменшення засіяних сільськогосподарських угідь. За оптимістичним сценарієм, загальне скорочення сільськогосподарського виробництва може становити додатково 10 %, а в разі негативного розвитку ситуації — 15—20 %.

Отже, зберігається високий ступінь невизначеності соціально-економічної ситуації до кінця 2023 р. і протягом 2024 р., що головним чином пов'язано з неможливістю спрогнозувати термін і умови закінчення «гарячої фази» воєнних дій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Abhijit B.V., Duflo E. Good Economics for Hard Times: Better Answers to Our Biggest Problems. Penguin Random House, 2019. URL: <https://gdsnet.org/BanerjeeandDufloGoodEconomicsforHardtimes2019.pdf>
2. Іванов С.В. Економічне відновлення і розвиток країн після збройних конфліктів та воєн: невтрачені можливості для України. *Економіка України*. 2019. № 1. С. 75—89. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2019.01.075>
3. Скрипниченко М.І. Макроекономічні оцінки і прогнози повоєнного відновлення економіки України. *Економічна теорія*. 2022. № 2. С. 29—43. <https://doi.org/10.15407/etet2022.02.029>
4. Скрипниченко М.І., Кузнецова Л.І., Білоцерківець О.Г. Сценарні макрооцінки післявоєнної відбудови економіки України. *Економіка і прогнозування*. 2022. № 3. С. 48—74. <https://doi.org/10.15407/eip2022.03.048>

Надійшла 25.05.2023

Прорецензована 14.06.2023

Доопрацьована 07.07.2023

Підписана до друку 11.07.2023

REFERENCES

1. Abhijit B., Duflo E. Good economics for hard times: Better answers to our biggest problems. Penguin Random House, 2019. URL: <https://gdsnet.org/BanerjeeandDufloGoodEconomicsforHardtimes2019.pdf>
2. Ivanov S. Economic recovery and development of countries after armed conflicts and wars: Ukraine's opportunities that have not lost yet. *Economy of Ukraine*, 2019, No. 1, pp. 75-89. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2019.01.075> [in Ukrainian].
3. Skrypnichenko M. Macroeconomic assessments and forecasts of the post war recovery of Ukraine's economy. *Economic theory*, 2022, No. 2, pp. 29-43. <https://doi.org/10.15407/etet2022.02.029> [in Ukrainian].
4. Skrypnichenko M., Kuznietsova L., Bilotserkivets O. Scenario based macro assessments of the post-war recovery of Ukraine's economy. *Economy and Forecasting*, 2022, No. 3, pp. 48-74. <https://doi.org/10.15407/eip2022.03.048> [in Ukrainian].

Received on May 25, 2023

Reviewed on June 14, 2023

Revised on July 7, 2023

Signed for printing on July 11, 2023

Mariia Skrypnychenko, Dr. Sci. (Econ.),
Corresponding Member of the NAS of Ukraine,
Chief Research Fellow with Officiation of Head
of Modeling and Forecasting Department of Economic Development
Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine
26, Panas Myrnoho St., Kyiv, 01011, Ukraine
Lidiia Kuznietsova, PhD (Econ.),
Senior Scientific Researcher of Modeling
and Forecasting Department of Economic Development
Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine
26, Panas Myrnoho St., Kyiv, 01011, Ukraine

CHALLENGES FROM THE OFFER AND DEMAND
SIDES OF THE UKRAINIAN ECONOMY DURING
THE MILITARY ACTIONS AND ASSESSMENT
OF THEIR IMPACT ON MACRODYNAMICS

Mass destruction of almost all types of infrastructure, the death of thousands of Ukrainian militaries and civilians, migration of millions of refugees abroad have already become the consequences of a full-scale war in Ukraine. The destruction of the infrastructure eliminated the assets of enterprises and complicated or disrupted the supply chains of both raw materials and finished products. A severe situation emerged in the agricultural sector, where the essential abundance of the country, namely fertile agricultural land, is being polluted and destroyed. It is difficult to predict the further development of the economic situation in the Ukrainian economy, specifically due to the fact that the war continues and the economic system suffers new losses every day. The consequences of hostilities in territories that must be liberated remain uncertain, as well as the terms of the end of hostilities. However, it is obvious already that the main challenges for offer and demand, which the Ukrainian economy will face in the near future, will be destroyed infrastructure, damaged or mined agricultural lands, a significant drop in the personal sector, and the scale of population movement outside the country. All this will negatively affect the consumer demand of the domestic market in general and the service sector in particular, and the offer of Ukrainian producers of several consumer goods will remain insufficient to satisfy even the narrowed demand of the domestic market. Under the conditions of the cessation of hostilities on the territory of Ukraine by the end of the current year, the dynamics of Ukraine's GDP will emerge from last year's deep recession but be unfavorable according to the results of the year 2023.

Keywords: *consequences of hostilities; the demand of domestic and foreign markets; the offer of Ukrainian producers; Gross Domestic Product.*

<https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.08.061>

УДК 658.018: 338: 005

JEL: K13, M11, L15, L22, D23

О.В. ПОПИК, канд. екон. наук,

Голова Правління ГО «НДЦ «ЕКОПРОЕКТ»»

вул. 1 Травня, 13, к. 98, 68002, Чорноморськ, Одеська область, Україна

e-mail: o.v.popik@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9170-2312>

КОНЦЕПТУАЛЬНІ Й ПРИКЛАДНІ ЗАСАДИ КОНТЕКСТУ ОРГАНІЗАЦІЇ У СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ

Розглянуто поняття «контекст організації» як один з провідних елементів системи управління якістю. Наведено і проаналізовано основні підходи та інструменти щодо його визначення й актуалізації. На основі сучасних поглядів щодо контексту організації досліджено його роль і потенційні можливості в післявоєнному відновленні України.

Ключові слова: система управління якістю; ISO 9001:2015; контекст; середовище; організація; контекстуальність; післявоєнне відновлення.

У сучасних ринкових реаліях господарювання актуалізуються питання пошуку найбільш дієвих управлінських стратегій, що створюють передумови для збереження балансу між забезпеченням високого рівня стійкості показників ефективності діяльності організації у часовій динаміці, її резистентності до зовнішніх викликів і загроз та одночасним поступом і трансформацією бізнес-процесів. Одним з найбільш дієвих і універсальних інструментів підвищення ефективності управлінського впливу наразі розглядається впровадження систем управління якістю (СУЯ), що

Ц и т у в а н н я: Попик О.В. Концептуальні й прикладні засади контексту організації у системі управління якістю. *Економіка України*. 2023. № 8. С. 61—77. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.08.061>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2023. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

здійснюється завдяки сертифікації організацій за стандартами серії ISO, зокрема ISO 9001:2015¹.

Сучасні СУЯ не тільки забезпечують покращення якісних характеристик продукту (товарів чи послуг), але й сприяють економічному розвитку сертифікованих суб'єктів господарювання, підвищенню конкурентоспроможності, розширенню ринків збуту і формуванню сталих ланцюгів постачання. Це відбувається завдяки імплементації фундаментальних принципів стандартів серії ISO (орієнтація на замовника, лідерство, заохочення персоналу, процесний підхід та ін.), а також креативному розвитку макробачення процесу створення продукту як відкритої системи з усією сукупністю внутрішніх і зовнішніх зв'язків.

Питання впровадження й розбудови СУЯ як в українських реаліях, так і за кордоном є достатньо дослідженим. Це обумовлено, зокрема, і тим, що перша версія стандарту ISO 9001, який визначає контури й вимоги щодо впровадження СУЯ, опублікована ще наприкінці ХХ ст., а остання — у 2015 р., тобто було достатньо часу для його ґрунтовного аналізу та інтерпретації і в науковій спільноті, і в практичній площині бізнес-середовища, що сприяло виключенню критичних невідповідностей і врахуванню можливостей щодо покращення. Проте необхідно констатувати, що залишаються певні аспекти реалізації останньої редакції стандарту ISO 9001:2015, які потребують більш детального і критичного аналізу.

Достатня кількість вітчизняних досліджень присвячена особливостям сертифікації організацій за стандартами серії ISO і впровадженню СУЯ в секторальному і галузевому розрізах. Зокрема, у монографічному дослідженні І. Новикової [1] розглянуто питання формування сучасних СУЯ у сфері житлового будівництва, у тому числі й у контексті екологоорієнтованого містобудування як фактора підвищення комфортності й екологічності середовища. У праці О. Давидової [2] проведено комплексне дослідження інноваційного управління розвитком підприємств у сегменті готельного і ресторанного бізнесу. М. Лахижа [3] розглядає особливості впровадження СУЯ як важливого інструмента модернізації публічного управління і адміністрування у владних структурах. Питанням розбудови СУЯ, зокрема і в контексті організації та забезпечення високих стандартів освітнього процесу у вітчизняних і закордонних вищих навчальних закладах, присвячено праці О. Бачинської [4], О. Разборської [5], М. Терованесова [6] та інших. І. Сташко [7] і А. Макеєнко [8] представили дослідження ролі СУЯ в забезпеченні економічної безпеки і підвищенні конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств аграрного сектору.

Деякі загальнометодичні й практичні питання організації запровадження і функціонування СУЯ розглядаються в працях вітчизняних і міжнародних науковців. Поглиблене дослідження процесного підходу в реалізації СУЯ і управлінні якістю бізнес-процесів на підприємствах проведено Л. Шемаєвою [9] і Л. Траченко [10]. Н. Каличева [11] розглядає питання забезпечення якості продукту на проєктній стадії. О. Кри-

кун [12] проводить більш узагальнене дослідження щодо сумісності стандарту ISO 9001:2015 з іншими міжнародними стандартами у сфері управління якістю. Цікавими для аналізу є міжнародні дослідження у сфері управління якістю, зокрема праці Р. Волняка [13], П. Пандея [14], К. Мюлера [15], Р. Маркса [16], А. Молдавської [17], Р. Гонсалеша [18], Г. Русуа [19], К. Ештрабрукс [20], Р. Петтінгера [21], М. Гаспар [22] і А. Руперт [23], що визначають місце і складові контексту організації у забезпеченні стійкого, інноваційного і комерційного розвитку, а також конкурентних переваг підприємств.

Попри достатньо змістовно розкриті питання впровадження СУЯ в аналізованих джерелах, на нашу думку, доцільно глибше дослідити сутність, характеристики й особливості визначення і врахувати контекст організації відповідно до вимог стандарту ISO 9001:2015 у завданнях забезпечення високої ефективності функціонування організацій саме в українських економічних реаліях.

Отже, **мета статті** — дослідити сутність і складові контексту організації у загальній структурі системи управління якістю, дати дефініційне уточнення даної категорії, проаналізувати методологічні засади і підходи щодо визначення контексту організації та його актуалізації у відповідності з вимогами стандарту ISO 9001:2015, а також перспектив і можливостей щодо підвищення резистентності й адаптивності організацій у кризові періоди з огляду на контекстуальну складову.

Аналіз наукових джерел підтверджує, що методологічна універсальність підходів і принципів упровадження СУЯ відповідно до міжнародних стандартів серії ISO забезпечує гнучкість і варіативність даної управлінської стратегії, а отже, дає можливість сертифікації суб'єктів бізнес-середовища різних профілю, підпорядкування, масштабу і форм власності. Саме тому задля уникнення термінологічних колізій ми використовуємо термін «організація» як найбільш узагальнюючий і нейтральний.

У відкритій системі ринкових відносин кожен агент інтеракції різною мірою залежить від внутрішніх і зовнішніх факторів впливу. Ця фундаментальна істина сприяла визначенню й закріпленню в стандартах серії ISO положення щодо врахування контексту організації при розвитку СУЯ. Необхідно зазначати, що в українській редакції стандарту, а саме ДСТУ ISO 9001:2015 (ISO 9001:2015, IDT)², розроблений ДП «УкрНДНЦ», дефініцію «контекст організації» перекладено як «середовище організації», що є не зовсім коректним, адже контекст визначає значно ширший спектр факторів впливу на організацію, ніж середовище. При цьому вимоги щодо контексту організації, наведені у п. 4.1 ДСТУ ISO 9001:2015 (ISO 9001:2015, IDT)³, є тотожними вимогам п. 4.1

² ДСТУ ISO 9001:2015 (ISO 9001:2015, IDT). Системи управління якістю. Вимоги. Київ, ДП «УкрНДНЦ», 2016. 30 с.

³ Там само.

оригінального стандарту (ISO 9001:2015, IDT)⁴ і зумовлюють необхідність організації визначати зовнішні й внутрішні чинники, які відповідають її призначенню й стратегічному напрямку і впливають на її здатність досягати результатів, запланованих її системою управління якістю. У найширшому значенні контекст — це сукупність певних обставин, від яких залежить значення або сенс будь-якого знака, вислову, тексту, дії [24], натомість середовище в найбільш загальному сенсі — це речовини, тіла, що заповнюють будь-який простір і мають певні властивості [25]. Таким чином, можна сформулювати дефініційне наповнення контексту організації як сукупності інтернальних і екстернальних факторів, що впливають чи мають певну потенцію до впливу на організацію, а також синергетичних і кумулятивних ефектів дії цих факторів, які виникають через наявність певних обставин, передумов, причинно-наслідкових і логіко-історичних зв'язків. Таке тлумачення контексту значно розширює варіативне поле характеристик і джерел впливу й може, з певною часткою ймовірності, знизити ризики невизначеності при формуванні довгострокових стратегій розвитку.

Аналізовані праці вітчизняних науковців [1—3; 8; 9; 12] тлумачать сукупність зовнішніх і внутрішніх факторів впливу і як контекст, і як середовище організації, здебільшого залежно від використаних першоджерел. Необхідно наголосити, що фундаментальною відмінністю даних категорій є те, що контекст організації, на відміну від середовища, ураховує не тільки всю сукупність зовнішніх і внутрішніх факторів впливу, але й притаманні їм синергетичні зв'язки, додаткову атрибутику сумісної інтеракції, що може посилювати чи зменшувати виниклі ефекти, створювати додаткові емерджентні властивості простору реалізації подій. Саме тому доцільним і необхідним, на нашу думку, є акцент на суттєвій семантичній відмінності між даними поняттями СУЯ для розбудови уніфікованого категоріального апарату, що надасть можливість аргументовано використовувати в дослідженнях з даної тематики саме категорію «контекст організації».

І.В. Новикова, аналізуючи вимоги стандарту ISO 9001:2015, зазначає доцільність акцентування на найбільш значущих його відмінностях порівняно з попередньою версією ISO 9001:2008, у тому числі на впровадженні визначення контексту організації [1]. Попередні ж версії ISO 9001 зосереджувалися на процесах і мали вплив на операційному рівні, натомість нова версія стандартів містить чітку вимогу щодо прив'язки процесів управління якістю до організаційного контексту і контролю ризиків і, відповідно, зміщує основний наголос на стратегічний рівень розвитку [22].

Контекст організації, згідно з вимогами ISO 9001:2015, описує сукупність чинників, необхідних для повного розуміння специфіки діяльності організації, яка визначає зовнішні й внутрішні фактори, що впливають на

⁴ ISO 9001:2015 (E). Quality management systems. Requirements, 2015. 40 p.

досягнення її цілей. До зовнішнього контексту можна віднести фактори, пов'язані із законодавством, технологічними аспектами, конкуренцією, ринком, соціальними аспектами і економічними умовами як на міжнародному, національному, регіональному, так і на місцевому рівнях. У свою чергу, внутрішній контекст апелює до внутрішньоорганізаційних умов і кондицій таких понять, як культура організації, рівень задоволеності працівників та ін. Безумовно, ці фактори не можуть розглядатися відокремлено один від одного, ігнорувати виниклі зв'язки і сукупну атрибутивність, притаманну складним відкритим системам, зокрема й економічним.

Необхідно також зазначити, що ISO 9001:2015 не містить чітких вимог щодо форми представлення контексту організації. Найбільш поширеним підходом є деталізація контексту в загальному документі «Настанова СУЯ» організації (що наразі є необов'язковим) або ж у форматі окремого файлу із збереженням структурної нумерації відповідно до положень стандарту ISO 9001:2015 при реєстрації документа. На нашу думку, доцільним є збереження всього пакета записів (документованої інформації), у якому міститимуться основні етапи визначення контексту, використані джерела, методологічна основа, команда тощо. Такий підхід дозволить не лише декларативно продемонструвати дотримання вимог стандарту ISO 9001:2015 у частині визначення контексту організації, але й забезпечити високий рівень якості й репрезентативності отриманих результатів.

О. Давидова наголошує, що зміни внутрішнього і зовнішнього середовищ дають широкі можливості й водночас становлять серйозні загрози для розвитку підприємств, вносять невизначеність і формують нові вимоги до їх діяльності, саме тому інноваційне управління розвитком підприємств у такій ситуації набуває особливого значення, оскільки дає змогу розв'язати й узагальнити цілий спектр питань адаптації підприємства до нових прогресивних умов [2].

На значущості контексту організації у категоріях процесного підходу наголошує Л. Траченко, зазначаючи, що рівень моніторингу, вимірювання і поліпшення кожного процесу організації залежить від її контексту, стратегічної мети, ризиків і можливостей [10]. Поняття процесу в онтологічному дискурсі набуває важливого значення в СУЯ, адже характеризує не темпоральну, а перманентну властивість системи якості як цілеспрямованої діяльності. У сучасних умовах СУЯ орієнтовані на процеси і характеризуються як такі, що мають початок і кінець, чим визначають міжфункціональний погляд на організацію. Запроваджуючи цикли управління якістю, організації можуть управляти внутрішніми і зовнішніми невизначеностями й розбіжностями, що в результаті забезпечує стабілізацію і покращання загальної результативності [26].

Формування контексту організації реалізується на основних методологічних засадах у загальній СУЯ бізнес-процесів і починається з аналізу її зовнішнього й внутрішнього середовищ [9]. Дослідження зовнішнього середовища здійснюється в розрізі споживачів, конкурентів, постачаль-

ників, суспільства і функціонуючих у ньому об'єднань та організацій, що висувають вимоги до якості продукту і бізнес-процесів організації. Розгляд внутрішнього середовища передбачає постійне вивчення і пошук можливих резервів для підвищення якості на всіх етапах створення цінності, продуктивності праці, ефективності, задоволеності співробітників підприємства. За результатами аналізу контексту як усієї сукупності ідентифікованих факторів та їх зв'язків у організації з'являється можливість вивчити потреби споживачів і суспільства в цілому, виявити тенденції у їх зміні й на цій основі розробити довгострокову стратегічну карту розвитку, сформулювати (актуалізувати) цілі організації у сфері якості.

Першим кроком у визначенні організаційного контексту може бути аналіз наявного бізнес-середовища організації [13]. У цьому процесі необхідно визначити як внутрішні, так і зовнішні фактори середовища (табл. 1), їх зв'язки і кумулятивні ефекти, чинники змін, а також провести ґрунтовний аналіз вимог зацікавлених сторін, що мають відношення до організації.

Якщо зовнішні аспекти контексту можна визначити за так званою PESTEL-методологією⁵ [13], то внутрішні чинники — за «моделлю 7S»⁶ [22], яка охоплює аналіз семи взаємозалежних факторів, що класифікуються як «жорсткі» (стратегія, структура, системи) і «м'які» (спільні цінності, навички, стиль і персонал) елементи. Дана практика використовується з метою поліпшення ефективності компанії; дослідження ймовірних наслідків майбутніх змін у ній; упорядкування роботи відділів і процесів під час злиття або поглинання; визначення засобів реалізації стратегій розвитку.

О. Крикун [12] як методичний підхід визначення контексту організації пропонує використовувати SWOT-аналіз, зазначаючи, що сильні й слабкі сторони є чинниками внутрішнього контексту об'єкта аналізу, тобто тим, на що сам об'єкт здатний вплинути, а можливості й загрози — це чинники зовнішнього контексту. Серед інших методологічних підходів та інструментів, які можуть бути використані при аналізі контексту організації, доцільно виокремити VUCA-аналіз⁷ (нестабільність (volatility), аналіз ризиків невизначеності (uncertainty), складності (complexity) і неоднозначності (ambiguity)), який використовується при дослідженні швидкоплинних і змінюваних процесів; мережевий аналіз (network analysis)⁸ — використовується для визначення внутрішніх інформаційних потоків,

⁵ PESTEL-аналіз — аналіз політичних (political), економічних (economic), соціальних (social), технологічних (technological), екологічних (environmental) і законодавчих (legislative) факторів.

⁶ Модель 7S — методологія аналізу таких семи взаємозалежних факторів: стратегія (strategy), структура (structure), системи (systems), спільні цінності (shared value), навички (skills), стиль (style) і персонал (staff).

⁷ The right tool for the right job. *Quality progress*. 2023. Jul 07. URL: https://digital.asq.org/qualityprogress/july_2023/MobilePagedReplica.action?pm=2&folio=Cover#pg1 (дата звернення: 15.07.2023).

⁸ Там само.

Таблиця 1. Фактори середовища

Фактори	Приклади
Політичні	Регуляторні органи і процеси Урядова політика, умови і зміни Фінансування, гранти та ініціативи Групи лобістів ринку Війни і конфлікти (стохастичні чинники)
Економічні	Національна економіка і тенденції Загальні питання оподаткування Оподаткування діяльності, продукції, послуг Сезонність Цикли ринку і торгівлі Специфічні галузеві фактори Драйвери клієнта або кінцевого користувача Відсотки й обмінні курси Міжнародна торгівля і монетарні питання
Соціальні	Тendenції змін у способах життя Демографічні тенденції Громадська думка ЗМІ та імідж організації Тренди, основні події і впливи Етнічні й релігійні фактори Реклама і публічність Етичні питання
Технологічні	Конкурентний розвиток технологій Зрілість технології Інформація і комунікації Технологічне законодавство Інноваційний потенціал Доступ до технологій, ліцензування, патенти Питання інтелектуальної власності Використання соціальних мереж Зрілість організацій
Нормативні (законодавчі)	Чинне законодавство та його зміни Міжнародне законодавство (глобальні впливи)
Екологічні (енвайроментальні)	Екологічні умови і проблематика

Джерело: складено автором за: [13; 22].

комунікаційних атрибутів в організації; SCAMPER⁹ — техніка мозкового штурму, мнемонічний засіб для заміни, поєднання, адаптації, модифікації або реконфігурації існуючих в організації переконань; TRIZ¹⁰ — інструмент вирішення проблем, отриманий на основі вивчення підходів у

⁹ Там само.

¹⁰ Там само.

патентній літературі. Спробою методологічного узагальнення технік і практик, що можуть використовуватись організаціями при визначенні контексту, оцінюванні ризиків, розбудові стратегічних орієнтирів і вдосконаленні процесів, є документ ISO/DIS 10009 Quality management — Guidance for quality tools and their application¹¹, що наразі перебуває на етапі фінального голосування і затвердження.

Підкреслимо, що інструментарій визначення і формування контексту організації є достатньо різноманітним і варіюється залежно від галузі діяльності, масштабу, характеристик продукту та інших факторів. Стандарт ISO 9001:2015 не має жорсткої регламентації і вимог стосовно конкретних методичних підходів визначення контексту, що відкриває перед організаціями можливість для вибору найбільш оптимальних і зручних інструментів оцінювання.

Як загальні рекомендації при визначенні контексту організації можна навести такі:

- залучення керівників підрозділів і менеджерів середньої ланки для колаборації в процесі ідентифікації чинників і факторів впливу;
- бенчмаркінг і аналіз існуючого в галузі досвіду (участь у асоціаціях);
- детальне опрацювання аналізів менеджменту якості з боку керівництва за попередні періоди.

Перебування організацій у певному перманентному стані постійної адаптації до умов зовнішнього, постійно мінливого середовища і забезпечення усталених параметрів поточних бізнес-процесів по-своєму позначається і на контексті. Ряд дослідників визначають таку тенденцію в категорії контекстуальної амбідекстрії¹², тобто здатності до одночасного балансування між постійною адаптивністю й усталеністю [15]. Відповідно до основ концепції контекстуальної амбідекстрії, і узгодженість, і адаптивність є ключовими рушійними силами для організацій у досягненні сталого успіху. Узгодження процесів у реальному часі сприяє стійкій продуктивності в короткостроковій перспективі, тоді як адаптація діяльності забезпечує ефективність організацій у довгостроковій динаміці. Це дуже важлива характеристика, яка максимально актуалізується саме в кризові періоди. В українських реаліях останнє п'ятиріччя можна охарактеризувати як украй стресове соціально-економічне середовище, що обумовлено спочатку «ковідним» і «постковідним» етапами, а потім повномасштабним воєнним конфліктом на території України. Така сукупність негативних факторів у стислому часовому інтервалі призвела до катастрофічних наслідків для ринку і спровокувала вимушену суттєву

¹¹ ISO/DIS 10009 Quality management — Guidance for quality tools and their application. ISO. URL: <https://www.iso.org/standard/84157.html> (дата звернення: 15.07.2023).

¹² Амбідекстрія (від лат. *ambi* — обидва і *dexter* — правий) — термін, який вказує на відсутність явно вираженої мануальної асиметрії. У бізнес-контексті ефективне поєднання різноспрямованих процесів і виконання завдань, що реалізуються в однакових умовах певним організаційним угрупованням.

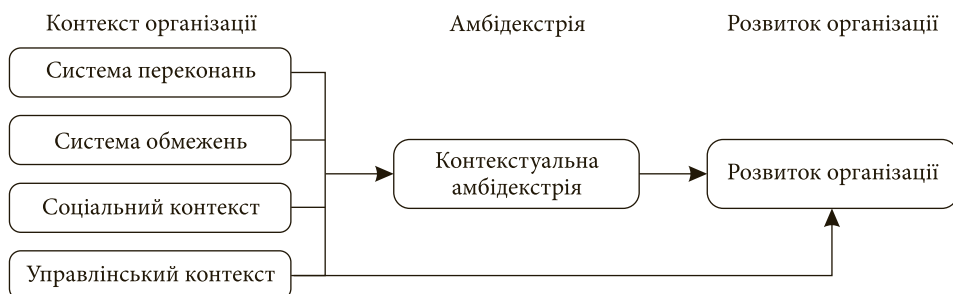

Рис. 1. Теоретична модель контекстуальної амбідекстрії
Джерело: [15].

трансформацію всіх бізнес-процесів для організацій, які мали високий рівень резистентності, що забезпечило їм своєчасну актуалізацію контексту і вміле стратегічне й операційне (тактичне) планування. Попри інтуїтивно негативні прогностичні оцінки розвитку української економіки, статистика за 2023 р. говорить про досить позитивну динаміку відкриття нових суб'єктів господарювання¹³.

Контекстуальна амбідекстрія може бути забезпечена завдяки активізації системи переконань і обмежень, контексту управління продуктивністю та соціального контексту організації. Теоретична модель контекстуальної амбідекстрії представлена на рис. 1.

Відповідно до представленої моделі, система переконань апелює до поведінкового компоненту управління і реалізується за допомогою чіткого набору організаційних важелів, а також багато в чому залежить від керівників вищої ланки, які офіційно ретранслюють і систематично закріплюють місію, візію й цілі організації для забезпечення генерування цінностей і усталеності заохочення й мотивації працівників. Система обмежень визначає формальні механізми контролю, що стосуються організаційної діяльності, встановлює правила поведінки співробітників і стратегічний вектор фокусування на постійному вдосконаленні. Більш складні ринкові обставини змушують компанії уникати стратегічної інерції шляхом постійного розвитку нових компетенцій. Поведінковий аспект розкривається у відкритості керівництва й співробітників до змін і обміну знаннями, що дозволяє уникати організаційної інерції. Соціальний контекст і поведінкова орієнтація важливі для реконфігурації знань і компетенцій у напрямі стратегічного оновлення й адаптивності організацій. Навчання «знизу догори» і внутрішня конкуренція також стимулюють успішні зміни в організаційній сфері. Таким чином, соціальний контекст є важливим каталізатором і функцією підтримки для впрова-

¹³ В Україні підраховали кількість ФОПів. *fintech insider*. 2023. 08 трав. URL: <https://fintechinsider.com.ua/v-ukrayini-pidrahuvaly-kilkist-fopiv/> (дата звернення: 09.07.2023).

дження амбідекстральної поведінки. Імплементация поведінкової складової у процеси управління визначається як його контекст, що являє собою поєднання певних практик і атрибутів. Практики становлять відкрити систему із зворотним зв'язком і чіткі стандарти поведінки, які мають позитивний вплив на інтервальну узгодженість, через формування і закріплення колективної ідентичності та спільних амбіцій.

Дотримання принципів концепту контекстуальної амбідекстрії може забезпечити узгодженість і адаптивність організацій, що є ключовим фактором сталого успіху в довгостроковій динаміці. Для досягнення організаційної амбідекстрії як наступного етапу контекстуальної амбідекстрії організаціям необхідно збалансувати генерування і використання знань у інноваційному пошуку. З одного боку, адаптація до умов середовища може спровокувати інерцію, зменшити здатність організацій до реалізації нових можливостей, а з іншого — імплементация нових альтернатив знижує швидкість, з якою існуючі компетенції удосконалюються [18].

Контекст посідає важливе місце в забезпеченні сталого розвитку організацій [17]. З цих позицій організаційний контекст можна розглядати як комбінацію факторів усередині організації, що здатні впливати на якість упровадження і використання системи вимірювання ефективності¹⁴, яка є складовою забезпечення стійкості її параметрів. Відповідно, краще розуміння організаційного контексту і факторів впливу дозволяє з більшим ступенем надійності оцінити готовність і зрілість організації у сенсі її усталеності.

Контекст організації є не тільки елементом СУЯ, який потребує постійної уваги щодо формування й актуалізації, він також відіграє ключову роль у процесі формування загальної культури якості й справляє істотний вплив на показники продуктивності (як індивідуальні, так і колективні). Результативність команди залежить від сприйняття і розуміння організаційної культури, клімату і взаємодії співробітників зі своїми колегами. У такому випадку організаційні чинники і фактори розглядаються у зв'язку з результатами діяльності, що визначає постійну адаптацію процесів оцінки ефективності та управління, де організаційний контекст виступає в більш широкому сенсі [19]. Такий підхід є вкрай важливим з позицій створення додаткової цінності СУЯ, а категорія контексту набуває певного метафізичного статусу «речі в собі», що здатна до аутопоетичного самотворення і самовідтворення (рис. 2).

Для вітчизняних організацій важливим є формування середовища, яке постійно стимулювало б їх до вдосконалення й підвищення якості. В основі такого вдосконалення мають бути внутрішня потреба і мотивація до самовдосконалення, засновані на закладених у концепціях досконалості підходах [1].

¹⁴ Система вимірювання ефективності — збалансована і динамічна система, яка може підтримувати процес прийняття рішень шляхом збирання, обробки й аналізу інформації.

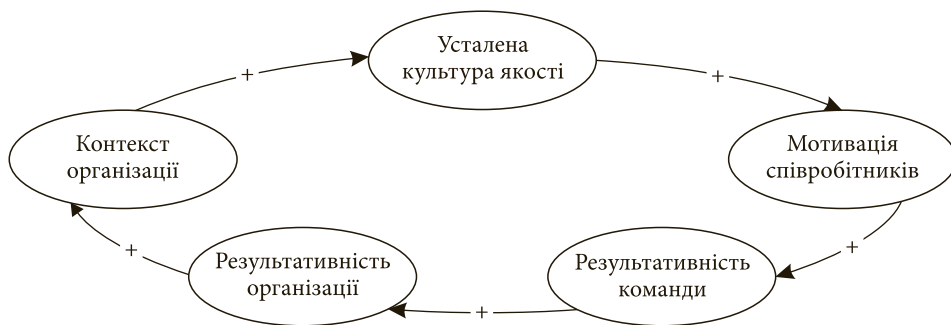

Рис. 2. Контур зв'язків процесу самовідтворення контексту організації
Джерело: розроблено і побудовано автором.

Контекст організації набуває особливого значення саме в кризові періоди, коли екзистенційна потреба у виживанні організації стимулює повернення до ґрунтового аналізу факторів впливу і потенційних ресурсів активізації зростання. Саме за таких обставин контекстуальність набуває статусу реального інструмента СУЯ, що інтегрує всю сукупність зв'язків у одному інформаційному просторі економічного процесу. На вагомості складової контексту в післявоєнному відновленні України наголошує М. Зверяков, зазначаючи, що створення нової моделі економічного розвитку країни після воєнних дій не може не враховувати її історії, традицій, умов соціально-економічного функціонування за роки незалежності, місця у світогосподарській системі, тобто саме атрибутики контекстуальності. Контури нової економічної моделі передбачають урахування тих реалій, у яких перебуває наша економіка, саме тому розробка адекватної економічної моделі має бути пов'язана із забезпеченням стійкої економічної динаміки в ключових галузях виробництва. Внутрішній взаємозв'язок між технічним оновленням виробництва і економічним розвитком має стати іманентною рисою нової моделі ринкової економіки для повоєнної України, адже в цьому разі відродиться циклічна форма відтворювального процесу, що є загальною умовою індустріального стану розвитку продуктивних сил [27].

Післявоєнне відновлення також можна розглядати крізь призму концепту інституційної логіки стійкості, що включає шість основних елементів: корпоративне управління, стратегію та організацію, операції (трансакції) і ланцюг постачання, бізнес-планування і фінансовий кошторис, комерційні й підтримувальні функції [28]. У межах цієї теорії контекстуальність є тим узагальнюючим поняттям, що охоплює факторальний зріз усієї сукупності внутрішньосистемних зв'язків і протиріч, які притаманні організаціям у післявоєнний період на шляху забезпечення стійкості.

Економічний простір післявоєнного часу являє собою саме ту територію зростання для організацій (усіх форм власності й масштабу), які готові й здатні інтегруватися в єдину систему (ланцюг) створення цін-

ностей. СУЯ в цьому випадку можуть слугувати узагальнюючим критерієм і певним орієнтиром для визначення умовних «своїх» і уніфікації бізнес-процесів, налагодження комунікаційних каналів і відстеження найактуальніших запитів споживачів на ринку. Інтегровані СУЯ декількох гравців, що імплементовані в ланцюг створення одного продукту, значно спрощують процес аудиту постачальників і забезпечення якості вхідних / вихідних матеріалів (послуг), а також сприяють зменшенню прямих витрат з підтримання СУЯ в актуальному стані. Таким чином, місце і роль СУЯ в післявоєнному відновленні країни, і особливо в контексті організацій, матимуть істотне значення не тільки в економічному вимірі, але й у сенсі формування нового українського суспільства щасливих людей з високим рівнем якості життя [29].

Безумовно, контекстуальність не можна розглядати як певну панацею і універсальну систему антикризових дій для організацій — це вкрай амбітна і нереалістична теза. Натомість необхідно наголосити на важливості контексту в загальній структурі СУЯ як одного із стовпів і важелів, що надають додаткових можливостей і формують засади для активізації внутрішніх механізмів адаптації, формування економічно обґрунтованих стратегічних орієнтирів розвитку, мотивації і залучення команди у створення цінніснозначущого продукту. Контекст організації — це саме той атрибут СУЯ, який функціонально визначає всю архітектуру забезпечення якості, у тому числі через розуміння зовнішніх і внутрішніх факторів впливу, а також запитів зацікавлених сторін, отже, і вагомість контексту набуває апіорного значення в забезпеченні сталості параметрів організації як у кризові періоди, так і в часи стійкості ринкового середовища.

ВИСНОВКИ

Контекст організації є одним з фундаментальних понять у СУЯ і в цілому концепту управління якістю. Розуміння контексту виступає вимогою до організацій відповідно до положень ISO 9001:2015, а відтак, для сертифікованих суб'єктів господарювання наразі постає питання не про опціональність даної категорії, а про пошук шляхів найбільш повного і змістовного визначення контексту, його подальше використання як основи стратегічних курсів і тактичних операційних планів розвитку.

Контекстуальність організацій доцільно розглядати ширше, ніж інструмент забезпечення сталих параметрів якості продукту. Через атрибутивність контекстуальності організації набувають потенції до досягнення сталих параметрів функціонування (таких як економічні, соціальні, екологічні показники) у часово-просторовому вимірі, що також є однією з функцій СУЯ. Усталені ланцюги створення продукту в довгостроковій динаміці дозволять вийти на новий рівень ресурсоефективності й зрілості економічних систем, що в умовах післявоєнного відновлення і відбудови країни є вкрай актуальним.

Перспективою подальших досліджень можуть бути прикладні (польові) спостереження і аналіз фактичного матеріалу щодо ролі контексту для українських організацій у забезпеченні показників сталості й загальної ефективності функціонування СУЯ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Новикова І.В. Теоретико-методологічний базис управління якістю житлового будівництва, підвищення комфортності та екологічності при комплексній забудові територій. Моногр. Херсон, 2022. 547 с. URL: <http://iino.knuba.edu.ua/images/IINO2022/monografiaIINO.pdf>
2. Давидова О.Ю. Інноваційне управління розвитком підприємств готельно-ресторанного господарства: методологія, теорія і практика. Моногр. Харків, 2018. 448 с.
3. Лахижа М.І. Система управління якістю в органах влади (вітчизняний та зарубіжний досвід). Полтава, РВВ ПУСКУ, 2008. 133 с.
4. Бачинська О. Управління якістю освітніх послуг закладів вищої освіти в умовах ринкового середовища. У: Левицький В., Радинський С., Кошкалда І. та ін. Нарощування фінансово-економічного потенціалу суб'єктів економічних відносин як основа поступального розвитку територіально-господарських систем. Моногр. За заг. ред. О. Панухник. Тернопіль, ФОП Паляниця В.А., 2021. 209 с. С. 64—72.
5. Разборська О.О., Мошура Л.О. Міжнародний досвід проведення внутрішнього аудиту якості систем менеджменту ВНЗ. *Приазовський економічний вісник*. 2017. Вип. 5. С. 341—345. URL: http://pev.kpu.zp.ua/journals/2017/5_05_uk/64.pdf
6. Терованесов М.Р. Система управління якістю вищої освіти. *Економічний аналіз*. 2014. Вип. 18. № 1. С. 93—98. URL: <http://library.wunu.edu.ua/images/stories/naukovi%20zhurnaly/economichnyy%20analiz/2014/document18-1.pdf>
7. Сташко І.В. Фактор управління якістю у механізмі забезпечення економічної безпеки сільськогосподарських підприємств. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2009. Вип. 5. С. 33—36.
8. Макеєнко А.Г. Управління якістю і конкурентоспроможністю в аграрному секторі економіки країни. *АГРОСВІТ*. 2013. Вип. 12. С. 51—54. URL: http://www.agrosvit.info/pdf/12_2013/12.pdf
9. Шемаєва Л.Г., Безгін К.С., Наумік К.Г., Ушкальов В.В. Управління якістю бізнес-процесів на підприємстві. Моногр. Харків, Вид. ХНЕУ, 2009. 240 с.
10. Траченко Л.А. Процесний підхід у системах управління якістю підприємств сфери послуг. *Проблеми економіки*. 2018. Вип. 2. С. 251—257. URL: https://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2018-2_0-pages-251_257.pdf
11. Каличева Н.Є., Голубєва А.А., Міненко О.С. Економічні аспекти забезпечення якості продукції на стадії проектування. *Молодий вчений*. 2022. Вип. 10 (110). С. 45—48. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2022-10-110-10>
12. Крикун О.О. Сумісність і узгодження нової версії стандарту ISO 9001: 2015 з міжнародними стандартами щодо систем менеджменту якості. *Економіка і суспільство*. 2016. Вип. 7. С. 378—384. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/7_ukr/63.pdf
13. Wolniak R. Context of the organization in ISO 9001:2015. *Scientific papers of Silesian University of Technology*. 2019. Iss. 133. P. 121—136. <http://dx.doi.org/10.29119/1641-3466.2019.133.10>

14. Pandey P. “Context, Content, Process” Approach to Align Information Security Investments with Overall Organization Strategy. *International Journal of Security, Privacy and Trust Management*. 2015. Vol. 4. No. 3/4. P. 25—38. URL: <https://aircconline.com/ijspmt/V4N4/4415ijspmt03.pdf>
15. Möller K., Schmid F., Seehofer T.M., Wenig Ph. How the Design of an Organizational Context Helps to Attain Contextual Ambidexterity. *Schmalenbach Journal of Business Research*. 2022. Vol. 74. P. 603—629. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s41471-022-00142-y>
16. Marx R., Soares J.P.R., Stephane da Silva Barros L. Organizational context variables to be considered in the reward system design oriented to product innovation. *Review of Business Management*. 2016. Vol. 18. P. 267—289. <https://doi.org/10.7819/rbgn.v18i60.2822>
17. Moldavska A. Defining Organizational Context for Corporate Sustainability Assessment: Cross-Disciplinary Approach. *Sustainability*. 2017. Vol. 9. <https://doi.org/10.3390/su9122365>
18. Gonzalez R., Massaroli de Melob T. The effects of organization context on knowledge exploration and exploitation. *Journal of Business Research*. 2018. Vol. 90. P. 215—225. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2018.05.025>
19. Rusu G., Avasilcăi S., Huțu C. Organizational Context Factors Influencing Employee Performance Appraisal: A Research Framework. *Social and Behavioral Sciences*. 2016. Vol. 221. P. 57—65. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2016.05.090>
20. Estabrooks C.A., Squires J.E., Hayduk L. et al. The Influence of Organizational Context on Best Practice Use by Care Aides in Residential Long-Term Care Settings. *JAMDA*. 2015. Vol. 16. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jamda.2015.03.009>
21. Pettinger R. The Business of Business: The Context of Organisation and Commercial Development. *Social and Behavioral Sciences*. 2016. Vol. 221. P. 11—20. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2016.05.085>
22. Gaspar M.L., Popescu S.G., Dragomir M., Unguras D. Defining strategic quality directions based on organisational context identification; case study in a software company. *Social and Behavioral Sciences*. 2018. Vol. 238. P. 615—623. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2018.04.042>
23. Ruepert A., Keizer K., Steg L., Maricchiolo F., Carrus G., Dumitru A., Mira R.G., Stancu A., Moza D. Environmental considerations in the organizational context: A pathway to pro-environmental behaviour at work. *Energy Research & Social Science*. 2016. Vol. 17. P. 59—70. <https://doi.org/10.1016/j.erss.2016.04.004>
24. Шинкарук В.І., Бистрицький Є.К., Булатов М.О. та ін. Філософський енциклопедичний словник. Інститут філософії імені Г. Сковороди НАН України. Київ, Абрис, 2002. 742 с.
25. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.). Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь, ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
26. Попик О.В. Інноваційні технології управління якістю послуг. *Вісник КНТЕУ*. 2021. Вип. 4. С. 68—80. [http://doi.org/10.31617/visnik.knute.2021\(138\)05](http://doi.org/10.31617/visnik.knute.2021(138)05)
27. Зверяков М.І. Формування моделі економічного розвитку в нових історичних реаліях. *Економіка України*. 2022. № 8. С. 3—19. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.08.003>
28. Філіпенко А.С. Економічна стійкість у контексті інституційної логіки. *Економічна теорія*. 2022. № 3. С. 45—56. <https://doi.org/10.15407/etet2022.03.045>
29. Попик О.В. Від якості послуг до якості життя: деякі аспекти забезпечення стандартів сервісу. У: Економічний розвиток держави, регіонів і підпри-

емств: проблеми та перспективи. Мат. IV Міжнародної наук.-практ. інтернет-конф. молодих учених. Львів, Видавництво Львівської політехніки, 2021. С. 238—240. URL: http://science.inem.lviv.ua/wp-content/uploads/2017/01/CONF_NTSA_2021.pdf

Надійшла 21.06.2023

Прорецензована 07.07.2023

Доопрацьована 15.07.2023

Підписана до друку 21.07.2023

REFERENCES

1. Novykova I. Theoretical-methodological basis of quality management of housing construction, improvement of comfort and environmental friendliness in the case of complex development of territories. Monograph. Kherson, 2022. 547 p. URL: <http://iino.knuba.edu.ua/images/IINO2022/monografiaIINO.pdf> [in Ukrainian].
2. Davydova O. The innovative management of the development of enterprises of hotel and restaurant industry: Concept, theory and practice. Monograph. Kharkiv, 2018. 448 p. [in Ukrainian].
3. Lakhyzha M. Quality management in government (national and international experience). Monograph. Poltava, 2008. 133 p. [in Ukrainian].
4. Bachynska O. Quality management of educational services higher education institutions in a market environment. In: Levytskyi V., Radynskyi S., Koshkalda I. et al. Increasing the financial and economic potential of the subjects of economic relations as a basis for the progressive development of territorial and economic systems. Monograph. O. Panukhnyk (Ed.). Ternopil, 2021. 209 p. pp. 64-72 [in Ukrainian].
5. Razborska O., Moshura L. International experience of internal audit of the quality of management system of universities. *Pryazovskyi Economic Herald*, 2017, Iss. 5, pp. 341-345. URL: http://pev.kpu.zp.ua/journals/2017/5_05_uk/64.pdf [in Ukrainian].
6. Terovanesov M. The system of higher education quality management. *Ekonomicnyi analiz*, 2014, Iss. 18, No. 1, pp. 93-98. URL: <http://library.wunu.edu.ua/images/stories/naukovi%20zhurnaly/economichnyy%20analiz/2014/document18-1.pdf> [in Ukrainian].
7. Stashko I. Factor of quality management in the mechanism for ensuring the economic security of agricultural enterprises. *Herald of Khmelnytskyi national university*, 2009, Iss. 5, pp. 33-36 [in Ukrainian].
8. Makeienko A. Quality management and competitiveness in agricultural sector of the economy. *AGROSVIT*, 2013, Iss. 12, pp. 51-54. URL: http://www.agrosvit.info/pdf/12_2013/12.pdf [in Ukrainian].
9. Shemaieva L., Bezgin K., Naumik K., Ushkaliyov V. Quality Management of business processes at the enterprise. Monograph. Kharkiv, 2009. 240 p. [in Ukrainian].
10. Trachenko L. The process approach in quality management systems in enterprises of the services sector. *Problems of Economy*, 2018, Iss. 2, pp. 251-257. URL: https://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2018-2_0-pages-251_257.pdf [in Ukrainian].
11. Kalicheva N., Golubeva A., Minenko O. Economic aspects of product quality assurance at the design stage. *Young Scientist*, 2022, Iss. 10 (110), pp. 45-48. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2022-10-110-10> [in Ukrainian].
12. Krikun O. Compatibility and coordination of the new version of ISO 9001:2015 international standards doe quality management system. *Economy and Society*,

- 2016, Iss. 7, pp. 378-384. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/7_ukr/63.pdf [in Ukrainian].
13. Wolniak R. Context of the organization in ISO 9001:2015. *Scientific papers of Silesian University of Technology*, 2019, Iss. 133, pp. 121-136. <http://dx.doi.org/10.29119/1641-3466.2019.133.10>
 14. Pandey P. "Context, Content, Process" Approach to align information security investments with overall organization strategy. *International Journal of Security, Privacy and Trust Management*, 2015, Vol. 4, No. 3/4, pp. 25-38. URL: <https://aircconline.com/ijsptm/V4N4/4415ijsptm03.pdf>
 15. Möller K., Schmid F., Seehofer T., Wenig Ph. How the design of an organizational context helps to attain contextual ambidexterity. *Schmalenbach Journal of Business Research*, 2022, Vol. 74, pp. 603-629. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s41471-022-00142-y>
 16. Marx R., Soares J., Stephane da Silva Barros L. Organizational context variables to be considered in the reward system design oriented to product innovation. *Review of Business Management*, 2016, Vol. 18, pp. 267-289. <https://doi.org/10.7819/rbgn.v18i60.2822>
 17. Moldavska A. Defining organizational context for corporate sustainability assessment: cross-disciplinary approach. *Sustainability*, 2017, Vol. 9. <https://doi.org/10.3390/su9122365>
 18. Gonzalez R., Massaroli de Melob T. The effects of organization context on knowledge exploration and exploitation. *Journal of Business Research*, 2018, Vol. 90, pp. 215-225. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2018.05.025>
 19. Rusu G., Avasilcăi S., Huțu C. Organizational context factors influencing employee performance appraisal: A research framework. *Social and Behavioral Sciences*, 2016, Vol. 221, pp. 57-65. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2016.05.090>
 20. Estabrooks C., Squires J., Hayduk L. et al. The influence of organizational context on best practice use by care aides in residential long-term care settings. *JAMDA*, 2015, Vol. 16. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jamda.2015.03.009>
 21. Pettinger R. The business of business: The context of organisation and commercial development. *Social and Behavioral Sciences*, 2016, Vol. 221, pp. 11-20. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2016.05.085>
 22. Gaspar M., Popescu S., Dragomir M., Unguras D. Defining strategic quality directions based on organisational context identification; case study in a software company. *Social and Behavioral Sciences*, 2018, Vol. 238, pp. 615-623. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2018.04.042>
 23. Ruepert A., Keizer K., Steg L., Maricchiolo F., Carrus G., Dumitru A., Mira R., Stancu A., Moza D. Environmental considerations in the organizational context: A pathway to pro-environmental behaviour at work. *Energy Research & Social Science*, 2016, Vol. 17, pp. 59-70. <https://doi.org/10.1016/j.erss.2016.04.004>
 24. Shynkaruk V., Bystriyskyi Ye., Bulatov M. et al. Philosophical Encyclopedic Dictionary. H. Skovoroda Institute of Philosophy NAS of Ukraine. Kyiv, 2002. 742 p. [in Ukrainian]
 25. The large interpretative dictionary of the modern Ukrainian language. T. Busel (Ed.). Kyiv; Irpin, 2005. 1728 p. [in Ukrainian].
 26. Popyk O. Innovative technologies of service quality management. *Herald Kyiv State University of Trade and Economics*, 2021, Iss. 4, pp. 68-80. [http://doi.org/10.31617/visnik.knute.2021\(138\)05](http://doi.org/10.31617/visnik.knute.2021(138)05) [in Ukrainian].

27. Zveryakov M. Formation of economic development model in new historical realities. *Economy of Ukraine*, 2022, No. 8, pp. 3-19. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.08.003> [in Ukrainian].
28. Filipenko A. Economic resilience in the context of institutional logic. *Economic Theory*, 2022, No. 3, pp. 45-56. <https://doi.org/10.15407/et2022.03.045> [in Ukrainian].
29. Popyk O. From the quality of services to the quality of life: Several aspects of service standards ensuring. Economic development of the country, regions and enterprises: Problems and prospects. Materials of the IV international workshop of young scientists May 28—29. Lviv, 2021, pp. 238-240. URL: http://science.inem.lviv.ua/wp-content/uploads/2017/01/CONF_NTSA_2021pdf [in Ukrainian].

Received on June 21, 2023

Reviewed on July 7, 2023

Revised on July 15, 2023

Signed for printing on July 21, 2023

Oleh Popyk, PhD (Econ.),

CEO NGO “SRC “ENVIRONMENTAL PROJECT””

13, 1 Travnia St., Ap. 98, 68002, Chornomorsk, Odesa region, Ukraine

CONCEPTUAL AND APPLIED PRINCIPLES OF ORGANIZATION CONTEXT IN THE QUALITY MANAGEMENT SYSTEM

The category “organization context”, its definition content, components, and structure according to the international standard ISO 9001:2015 are reviewed. A significant discrepancy between the concepts of the organization “context” (which is contained in the original version of the standard) and “environment” (adapted Ukrainian translation of the standard) was identified. Methodical approaches and tools for evaluating and updating the organization context are proposed: SWOT analysis, PESTEL methodology, and “7S model” in particular. Considering the lack of strict regulation and requirements for specific methodical approaches to determining the context in the ISO 9001:2015 standard, ample opportunities to choose the most optimal and convenient assessment tools are indicated for organizations. The concept of “contextual ambidexterity” for organizations is introduced and substantiated, which is understood as the ability of an organization to balance simultaneously between constant adaptation to the constantly changing external environment conditions and ensuring stable parameters of current business processes.

It is emphasized that the organization context is not only an element of QMS that requires constant attention in terms of formation and updating, but it also has a crucial part in the process of forming a general quality culture and has a significant impact on productive efficiency indicators (both individual and collective). The place and role of the QMS and, especially, the category of the organization context are defined in the post-war reconstruction of Ukraine as one of the pillars and levers that provide additional opportunities and create the basis for the activating of internal adaptation mechanisms, the formation of economically proven strategic guidelines for development, motivation, and involvement of the team to create a valuable product.

Keywords: *quality management system; ISO 9001:2015; context; environment; organization; contextuality; post-war recovery.*

<https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.08.078>

УДК 338.43.02(477)

JEL: O13, Q18

О.Л. ПОПОВА, д-р екон. наук, проф., головний науковий співробітник
відділу форм і методів господарювання в агропромисловому комплексі
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»
вул. Панаса Мирного, 26, 01011, Київ, Україна
e-mail: olgpomail@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2642-9393>

Л.Л. ПАНКРАТОВА, канд. екон. наук, доц., викладачка
Національний університет біоресурсів і природокористування України
вул. Героїв Оборони, 15, 03041, Київ, Україна
e-mail: pankratova2105@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1403-9454>

ЗЕЛЕНА АРХІТЕКТУРА САП ЄС: ОРІЄНТИРИ ДЛЯ РОЗБУДОВИ ПРИ ПОВОЄННОМУ ВІДНОВЛЕННІ УКРАЇНИ

Розкрито такі новації зеленої архітектури Спільної аграрної політики (САП) ЄС у 2023—2027 рр., як посилена обумовленість підтримки сільгоспвиробників за дотримання ними базових екологічних і кліматичних стандартів господарювання, участь у екосхемах, децентралізація стратегічного планування з розробленням країнами — членами ЄС національних планів САП. Узагальнено інструменти їх реалізації. Обґрунтовано пропозиції щодо розбудови зеленої архітектури національної аграрної політики і практики при повоєнному відновленні.

Ключові слова: зелена архітектура; Компонент САП ЄС; екологічні й кліматичні стандарти; посилена обумовленість; екосхеми; національні стратегічні плани САП.

Подолання неблагополучних наслідків для українських аграріїв, агрови-
робничих ресурсів і довкілля через воєнну агресію проти України потре-
буватиме першочергової уваги. Разом з тим актуалізується важливість

Ц и т у в а н н я: Попова О.Л., Панкратова Л.Л. Зелена архітектура САП ЄС: орієн-
тири для розбудови при повоєнному відновленні України. *Економіка України*.
2023. № 8. С. 78—96. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.08.078>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2023. Стаття опублікована
на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license ([https://
creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/))

зеленого курсу відновлення агропродовольчого комплексу, в тому числі з урахуванням екологічних стандартів відповідно до Європейського зеленого курсу (ЄЗК) і Спільної аграрної політики (САП) ЄС. Фахівці радять Україні запроваджувати засади ЄЗК якнайшвидше, щоб європейські фермери та інвестори, які інвестуватимуть в країну після війни, знайшли ті самі рамкові умови ведення господарства, що й у ЄС, оскільки вони не погодяться, щоб тут стандарти були знижені через складну ситуацію¹. Нині в Україні недостатньо готовності й потенціалу для реалізації Спільної аграрної політики ЄС, тож потрібно через детальне вивчення її засад покращити рівень компетентності, готовності до дій вітчизняних сільгоспвиробників і загалом інституційне забезпечення зеленого курсу.

Вітчизняні сільгоспвиробники можуть виявитися не готовими до застосування європейських стандартів екології при виробництві агропродовольства, у тому числі через необізнаність і недостатню поінформованість. Дотримання екологічних стандартів призводить до збільшення собівартості виробництва, отже, актуалізується надання фінансової підтримки аграріям. Громадяни країн — членів ЄС згодні платити більше сільгоспвиробникам, у тому числі за суспільні послуги, які зазвичай не оплачуються ринком (догляд за сільською місцевістю, збереження агроландшафтів, захист біорізноманіття, пом'якшення наслідків зміни клімату, належне утримання худоби тощо). Витрати на підтримку фермерів у рамках САП становлять близько 33 центів / день на одного громадянина ЄС². У перерахунку це 13 грн, однак за нинішнього зниження платоспроможності українців їх можливості сплачувати таку підтримку сільгоспвиробникам обмежено. З огляду на це, зелений курс має стати мотивом і запорукою фінансової допомоги країнами Європи і світу для повоєнного відновлення агросектору України з метою його сталого розвитку і забезпечення належної якості українського агропродовольства для цивілізаційних потреб.

Можна очікувати наростання екологічного протекціонізму, екологічні стандарти дедалі більше ставатимуть бар'єром для виходу вітчизняного агропродовольства на європейський і світовий ринки. Наразі влада Словаччини заборонила реалізацію українського зерна і борошна через, як заявлено, виявлені в них залишки забороненого в ЄС пестициду і не рекомендує імпортувати українське зерно. Інші європейські країни не підтримали висунуту причину обмеження імпорту з України, але необхідність підвищувати агроекологічну репутацію країни, імплементуючи еколого-кліматичні стандарти ЄС, розбудовувати аналогічну зелену архітектуру (Green architecture) національної аграрної політики і практики є

¹ Хороша історія, яку Україна могла б розповісти Європі. Завдання для аграрної спільноти на шляху до ЄС. *AgroPortal*. 2023. 17 бер. URL: <https://agroportal.ua/publishing/lichnyi-vzglyad/zavdannya-dlya-agrarnoji-spilnoti-na-shlyahu-do-yes> (дата звернення: 18.03.2023).

² Politique agricole commune. *Consell europeen*. URL: <https://www.consilium.europa.eu/fr/policies/cap-introduction/> (дата звернення: 23.05.2023).

очевидною. Таким чином, детальне дослідження еволюції, елементів і сучасних трендів зеленої архітектури САП ЄС, безумовно, на часі.

Отже, **мета статті** — обґрунтувати пропозиції щодо розбудови зеленої архітектури національної аграрної політики і практики при повоєнному відновленні, урахувавши європейські орієнтири сучасної зеленої перебудови в рамках Європейського зеленого курсу (The European Green Deal) і засади Спільної аграрної політики (Common Agricultural Policy) ЄС, з метою раціонального узгодження продуктивізму і екологізації галузі згідно з принципом «відбудувати краще, ніж було» (build back better).

Ми трактуємо зелену архітектуру ширше, ніж у будівництві (тип проектування будівель і просторів, який ураховує вплив на довкілля, прагнучи його мінімізувати). Концепція зеленої архітектури («стала архітектура») стає теорією, наукою і стилем побудови управління і механізмів відповідно до екологічно безпечних принципів. Зелена архітектура аграрної політики і управління — це комплекс агроекологічних і кліматичних політик, інструментів (адміністрування й стимулювання), відповідальних інституцій за формулювання, реалізацію, координацію і здійснення контролю за впровадженням цих політик у сільськогосподарську практику. Метою зеленої архітектури нової САП ЄС є забезпечення сталого аграрного і сільського розвитку в державах — членах ЄС, реалізація цільових настанов ЄЗК на декарбонізацію і досягнення кліматичної нейтральності, формування сталої агропродовольчої системи тощо.

Дослідження архітектури набуває поширення в різних сферах суспільного життя. Так, у «архітектурі соціальної якості» дослідники виокремлюють, поряд із суто соціальними чинниками, такий екологічний чинник, як екорівновага [1, с. 11]. Частіше вивчаються окремі елементи (агроекологія, платежі за екосистемні блага тощо) зеленої архітектури аграрного сектору зокрема і природокористування в цілому, пропонуються заходи з їх упровадження в українську інституціонально-регуляторну базу в повоєнному періоді й інструменти регулювання і компенсації [2; 3]. Фахівці стверджують: оскільки для досягнення визначених ЄЗК екологічних і кліматичних цілей потрібна повна перебудова агропродовольчих систем, а Єврокомісія не проаналізувала потенційні негативні економічні наслідки зеленого курсу, то потрібно сформувати адекватну політику, яка зробить цю трансформацію прийнятною і керованою. Для цього слід розвивати міждисциплінарний діалог щодо засад та інструментів аграрної політики, а також її обмежень і критики [4]. Після набуття Україною статусу кандидата в члени ЄС посилюється вагомість зближення аграрної політики і гармонізації із законодавством ЄС, наголошується на розробленні «дорожньої карти» імплементації засад САП ЄС з встановленням індикаторів досягнення визначених завдань [5]. Ми вже досліджували хід реформ САП ЄС у 2014—2020 рр. [6] і робили прогноз на 2021—2027 рр. [7], зараз же комплексно і детально репрезентуємо концепт, складові, інструменти зеленої архітектури сучасної аграрної політики ЄС, які слід виважено врахувати при її імплементації в Україні.

МІЖНАРОДНІ ТА ЄВРОПЕЙСЬКІ ОРІЄНТИРИ ДЛЯ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ АГРАРНОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ

Зважаючи на мультиплікативний ефект — один зайнятий у аграрному секторі формує майже чотири робочих місця в залежних секторах харчової промисловості, роздрібної торгівлі й громадського харчування, — його важливість є безсумнівною. Виявлені вразливості продовольчих ланцюгів постачання в період пандемії COVID-19 і нині, під час воєнної агресії проти України, актуалізують великі перетворення агропродовольчих систем, у тому числі способів виробництва і споживання продовольства. Їх мета — підвищити стійкість до криз, а саме — зменшити вплив на довкілля, зокрема клімат, шляхом переходу на модель сталого розвитку; забезпечити доступність агропродовольчих продуктів, у тому числі для майбутніх поколінь.

Україна, будучи учасником глобалізаційних процесів і претендуючи на інтеграцію в ЄС, повинна імплементувати в політику і практику повоєнного відновлення визнані цивілізаційні орієнтири розвитку. Це не лише дотримання зовнішніх зобов'язань, але й відповідність нагальним внутрішнім потребам. Зелений фокус розвитку України принципово важливий для виконання Порядку денного у сфері сталого розвитку до 2030 року ООН з визначеними Цілями сталого розвитку (ЦСР), зокрема Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року, зобов'язань у рамках Паризької кліматичної угоди ООН, Європейського зеленого курсу тощо. Міжнародні документи орієнтують просувати сталість (економіко-соціально-екологічну згармонізованість) розвитку, інтегрувати ЦСР і еколого-кліматичні засади в усі сфери економічної діяльності. Очевидними є кроссекторальність, наскрізність принципів сталого розвитку і зеленого курсу. Дослідники доводять, що досягнення Цілей сталого розвитку, пов'язаних з довкіллям і кліматом, лежить у основі соціальних і економічних цілей, оскільки суспільства й економіки залежать від здорової біосфери, а сталий розвиток може відбуватися лише в безпечному просторі стабільної та стійкої планети.

Безбар'єрний вихід на масштабний ринок ЄС (447 млн споживачів у 27 країнах) можливий у разі дотримання єдиних стандартів і високої якості агропродовольства. Претендуючи на членство в ЄС, Україна повинна довести спроможність взяти на себе зобов'язання члена, тобто здійснити повне зведення норм європейського права. Ідеться про імплементацію понад 200 основних актів у цій сфері як наскрізного, так і секторального законодавства.

Питання довкілля і зміни клімату охоплені розділами 6 (довкілля) і 13 (торгівля і сталий розвиток) Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Ведеться діалог стосовно Європейського зеленого курсу і Українського зеленого переходу, що доповнює Угоду про асоціацію. Для формування національної аграрної політики важливими є завдання стратегії «Від

ферми до виделки» (A Farm to Fork Strategy) від 2020 р. як центральної складової ЄЗК, уроки зеленого реформування САП ЄС на 2023—2027 рр.

Стратегія «Від ферми до виделки» спрямовує трансформацію продовольчої системи до сталості моделі, основними цілями якої є скорочення на 50 % використання хімічних пестицидів і антимікробних препаратів, на 20 % добрив до 2030 р.; збільшення до 25 % частки земель під органічним землеробством; продукування сталого агропродовольства. Стратегією ЄС щодо збереження біорізноманіття до 2030 р. в рамках ЄЗК декларуються скорочення в ЄС площі орних земель щонайменше на 10 % з метою формування екологічних зон, збереження біорізноманіття і природних елементів агроландшафту. САП ЄС, постійно розвиваючись протягом 60 років, досить добре адаптується до нових викликів, що постають перед агропродовольчою системою. Головною метою САП у 2023—2027 рр. є модернізація сільського господарства шляхом застосування більш сталих і кліматоорієнтованих методів господарювання.

Сільському господарству відводиться вагома роль у реалізації базової цілі ЄЗК — декарбонізації (скорочення викидів парникових газів (ПГ)) і досягнення кліматичної нейтральності (поглинання стільки ПГ, скільки викидається в атмосферу) шляхом ведення вуглецевого / карбонового сільського господарства. У ЄС у квітні 2022 р. прийнято висновки щодо низьковуглецевого сільського господарства, а в оприлюдненому проєкті Регламенту про створення системи сертифікації видалення вуглецю в ЄС (у листопаді 2022 р.) визначено вимоги до сертифікації, що сприятиме забезпеченню економічного стимулювання відповідних практик, у тому числі й у сільському господарстві.

НОВА ЗЕЛЕНА АРХІТЕКТУРА САП ЄС У ПРОГРАМНОМУ ПЕРІОДІ 2023—2027 рр.

Реформована САП з 2023 р. має на меті посилити внесок сільського господарства в екологічні та кліматичні цілі ЄС і забезпечити більшу гнучкість для держав-членів у адаптації заходів до місцевих умов, різних рівнів екологічних амбіцій (політика «різних швидкостей»). На рівні ЄС задано набір цілей САП, інструментів для досягнення цілей і показників результативності заходів, щоб демонструвати прогрес у цьому напрямі. Основними аспектами оновленої САП (її положення внормовано в трьох документах³) є:

- нова зелена архітектура;
- більш цільові прямі платежі й заходи, які підлягають стратегічному плануванню;

³ Regulation (EU) № 2021/2115. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32021R2115&from=EN>; Regulation (EU) № 2021/2116. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:32021R2116>; Регламент (ЄС) 2021/2117. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_029-21#Text

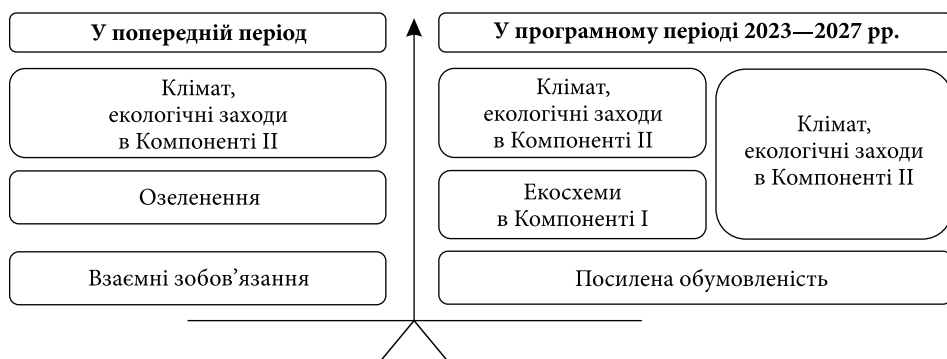

Рис. 1. Елементи зеленої архітектури САП ЄС

Джерело: складено авторками за [7].

- результативність підтримки — держави-члени повинні щороку звітувати про досягнення.

У попередньому періоді модель САП базувалася на Cross-compliance (взаємних зобов'язаннях або перехресній згоді; обумовленості прямих і деяких інших платежів фермерам відповідно до дотримання ними встановлених екологічних вимог), Greening (зелених прямих платежів) і Agri-environment schemes (агроекологічних схемах), а також кліматичних заходах. Нова зелена архітектура САП ЄС у 2023—2027 рр. базується на таких принципах:

- посилені обумовленість (enhanced conditionality) як обов'язкова для фермерів — підтримка доходу фермерів залежить від дотримання ними більш високого базового стандарту екологічних і кліматичних практик (поєднання вимог Cross-compliance і дещо спрощеного Greening);

- екосхеми — винагородження фермерів за виконання екологічних і кліматичних дій понад мінімальні вимоги (включені в Компонент I, який раніше позиціонувався як суто ринкова підтримка фермерів). Екосхеми визначаються країнами ЄС у своїх національних стратегічних планах для стимулювання добровільної участі фермерів, які застосовуватимуть сільськогосподарські методи, сприятливі для клімату й довкілля;

- національні стратегічні плани (НСП) САП ЄС (CAP Strategic plans) — розробляються країнами-членами з метою підвищення гнучкості й відповідності національним особливостям ведення сільського господарства. У попередній період плани подавалися країнами лише для політики розвитку сільських територій за Компонентом II, а тепер для всієї САП (рис. 1).

Держави-члени визначили вимоги посиленої обумовленості у своїх НСП САП і мали продемонструвати відсутність відступу в екологічних і кліматичних цілях. Згідно з цією обумовленістю, фермери, які претендують на отримання прямих платежів, повинні відповідати встановленим вимогам щодо ведення господарства, з урахуванням настанов законодавства ЄС, і стандартам доброго стану сільського господарства і довкілля.

Таблиця 1. Основні характеристики елементів зеленої архітектури САП ЄС у програмному періоді 2023—2027 рр.

Посилена обумовленість (обов'язкова для сільгоспвиробників)	Екосхеми в Компоненті І (добровільні)	Кліматичні й агроекологічні схеми в Компоненті ІІ (добровільні)
Включає Cross-compliance (взаємні зобов'язання) — прями платежі надаються фермерам за умови дотримання ними визначених екологічних вимог при веденні сільського господарства: 1) ведення господарства (statutory management requirement) з дотриманням вимог щодо довкілля, клімату, громадського здоров'я і рослин, благополуччя тварин, які зумовлені законодавством ЄС; 2) підтримання доброго стану сільського господарства і довкілля (GAEC) щодо упередження зміни клімату за рахунок зменшення вуглецевих викидів, адаптації до змін клімату, захисту водних ресурсів, ґрунтів, біорізноманіття і природних ландшафтів. Встановлюються правовими актами держав-членів і включають спрощену схему Greening — платежі за раціональне використання природних ресурсів, диверсифікацію сільгоспкультур, екологічні зони	Платежі фермерам за турботу про довкілля і клімат у рамках прямих платежів. Держави визначають екосхеми, вимоги повинні виходити за межі посиленої обумовленості. Фермери добровільно визначаються щодо своєї участі в екосхемах. Останні мають спільні риси з кліматичними і агроекологічними схемами в рамках Компонента І, проте є відмінності. Екосхеми стимулюють застосування екологічно і кліматично безпечних практик ведення сільського господарства, такі як агроекологія, агролісівництво, вуглецеве землеробство тощо	Платежі фермерам за виробництво екологічних суспільних благ при веденні господарства. Запроваджені з 1992 р., нині вони налічують понад 200 схем щодо екологічно безпечних методів і дій фермерів з метою захисту довкілля і підтримання в сприятливому стані сільської місцевості, такі як екстенсивне виробництво, лісонасадження, збереження польових меж, пасовища у вразливих зонах тощо

Джерело: складено авторками.

ля (good agricultural and environmental condition — GAEC), що встановлені національним законодавством (табл. 1). Отже, 86—97 % національної сільськогосподарської площі мають оброблятися відповідно до GAEC. Сівозміна передбачається на 85 % орних земель, і це допоможе порушити цикли шкідників і хвороб, а відтак скоротити використання пестицидів. Умова в рамках GAEC для кожного активного фермера — відводити 4 % земельної площі для природи (екосони). Очікується, що додаткові екологічні й кліматичні переваги будуть досягнуті за допомогою екосхем у Компоненті I і агроекологічних та кліматичних схем у Компоненті II, які країни-члени визначили виходячи із своїх конкретних проблем.

Новація САП у 2023—2027 рр. полягає в тому, що запровадження національного стратегічного планування для всієї САП (Компонентів I і II) є децентралізацією повноважень і відповідальності на користь країн — членів ЄС. Таку зміну обґрунтовують важливістю пристосування до великого різноманіття умов ведення сільського господарства в країнах. Кожна країна — член ЄС, орієнтуючись на окреслені спільні цілі САП ЄС, обирала заходи, які вважала найефективнішими для досягнення цілей, встановлювала цільові значення і контрольні показники, обирала інструменти із запропонованого набору, показувала розподіл фінансових ресурсів на заходи пропорційно встановленим цілям. Стратегічні плани спираються на оцінки за допомогою SWOT-аналізу (ідентифікація сильних сторін і можливостей, слабких сторін і загроз). Кожен НСП був схвалений Єврокомісією, щоб гарантувати узгодженість з європейськими цілями.

Для моніторингу виконання НСП країни готуватимуть річні звіти за системою показників, узгоджених на рівні ЄС. У разі виявлення більш як 25 % відхилень Єврокомісія може вимагати від країни підготувати план дій із заходами виправлення ситуації. Система винагороди за ефективність у напрямі охорони довкілля й клімату передбачає, що країни-члени, які досягнуть своїх цілей, отримають «бонус» у розмірі 5 % від виділених їм фондів на сільський розвиток на 2027 р. Через російську агресію проти України і зростання цін на агропродовольство держави мали передбачити у своїх стратегічних планах САП також заходи для підвищення стійкості агросектору з метою гарантування продовольчої безпеки, що включає зниження залежності від синтетичних добрив і збільшення виробництва відновлюваної енергії.

Екосхеми, які країни визначили у своїх НСП САП, налічують понад 160 од. і стосуються збереження ґрунту, управління поживними речовинами в ґрунті, органічного землеробства, захисту біорізноманіття, розширення постійних пасовищ, водно-болотних угідь, посівів проміжних культур, точного землеробства, обмеження ерозії ґрунту, покращення управління водними ресурсами, утримання якості пасовищ, заліснення тощо. Кліматодружні екосхеми включають закладення живоплотів або насадження дерев, вирощування бобових культур, використання покровних культур, утримання торфовищ, лісонасадження. Практики від-

новлення ґрунтів за допомогою регенеративних методів (посадки покровних і багаторічних культур, припинення вирощування монокультур) допомагають утримати в ґрунті й зелених насадженнях вуглець, а отже, знизити викиди двоокису вуглецю в атмосферу. При агролісівництві (окремі дерева чи їх ряди на полях, у тіні краще ростуть сільгоспкультури, ґрунт захищено від висихання і ерозії, зберігається біорізноманіття) теж уловлюється вуглець. До 2025 р. половина європейських фермерів перейдуть на агролісівництво. Землекористувачів заохочують накопичувати вуглець у ґрунті й біомасі; для цього планується адаптувати 35 % сільгоспугідь ЄС. Також зростає рівень підтримки вирощування білкових / бобових культур на 25 % порівняно з 2022 р., що допоможе зменшити залежність фермерів від імпорту і використання добрив.

Нова зелена архітектура САП ЄС у 2023—2027 рр. має потенціал для озеленення аграрної практики, зважаючи на вищі вимоги щодо екологічних і кліматичних заходів, проте це залежатиме від упровадження розроблених НСП країнами-членами. Гарантії їх упровадження, як вважають експерти, невисокі (зокрема, моніторинг і контроль), потрібна більша підзвітність; важко оцінити інтеграцію екологічних цілей у НСП і притягнути країни до відповідальності, якщо вони сформульовані не чітко. За оцінками європейських екологічних неурядових організацій, із 166 проаналізованих екосхем, включених у НСП, лише 19 % можуть досягти заявлених екологічних цілей, 40 % вимагатимуть значних покращень, щоб бути ефективними, а 41 % узагалі не узгоджені з цілями⁴.

Щодо децентралізації з розробленням НСП САП, то ряд дослідників визнають, що посилення ролі країн-членів є послабленням спільної політики, яка гарантувала хоча б мінімальні екологічні стандарти. Це пов'язано з відмінностями між країнами щодо визнання ролі сільського господарства та його екологічних проблем, вимогою країн до підвищення незалежності й відповідальності (субсидіарність). Відхід від наднаціоналізму пояснюють новим поняттям «новий міжурядовий механізм».

ФІНАНСУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ЗАХОДІВ У РАМКАХ САП ЄС

Фінансування САП у 2023—2027 рр. у розмірі 264 млрд євро плюс додаткове національне співфінансування забезпечать загальний бюджет на рівні 307 млрд євро⁵, що є вагомою підтримкою європейських фермерів у переході до сталого (збалансованого) і стійкого до впливів аграрно-

⁴ Will CAP eco-schemes be worth their name? WWF, European Environmental Bureau, Bird Life Europe, November 2021. URL: <https://www.birdlife.org/wp-content/uploads/2021/11/CAP-report-eco-schemes-assessment-Nov2021.pdf>

⁵ Набула чинності нова спільна сільськогосподарська політика ЄС. *DIA*. 2023. 05 січ. URL: <https://dia.dp.gov.ua/nabula-chinnosti-nova-spilna-silskogospodarska-politika-yes/> (дата звернення: 06.01.2023).

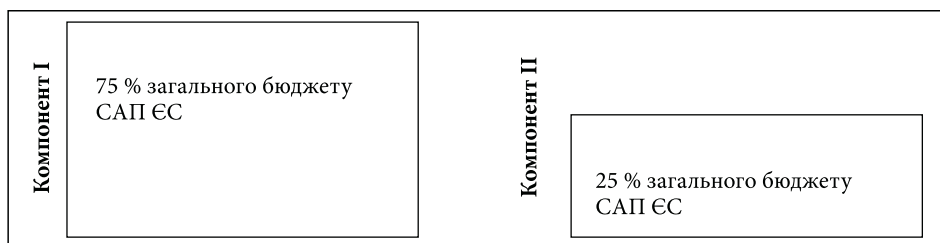

Рис. 2. Частки фінансування Компонентів I і II в рамках САП ЄС
Джерело: побудовано авторками.

го сектору. Частка національного внеску країн у фінансування САП сягає, за розрахунками, близько 12 %.

Превалювання в розподілі коштів САП Компонента I (підтримка базового доходу для сталого розвитку у вигляді прямих платежів на 1 га угідь, підтримка добровільних екосхем), який становить приблизно 75 % порівняно з 25 % Компонента II (підтримка сільського розвитку), демонструє переважне направлення коштів САП на підтримання доходу фермерів (рис. 2). Слід зазначити, що підтримка в рамках Компонента II САП теж значною мірою спрямовується на агроекологічні й кліматичні заходи.

З огляду на це, деякі дослідники стверджують, що в програмному періоді 2023—2027 рр., як і в попередній період, ієрархія цілей залишається фундаментально незмінною: 1) економічні, 2) екологічні, 3) соціальні. І хоча прямі виплати фермерам на 1 га в рамках САП мають на меті соціально-економічну ціль — підтримку доходів фермерів, дехто асоціює їх з економічними, оскільки вони запроваджені (з початку 2000-х років) на зміну суто економічним платежам — залежно від виду й обсягів виробництва сільськогосподарської продукції. Останній вид підтримки був визначений СОТ як такий, що спотворює ринок і віднесений до небажаної «червоної скриньки». Таким чином, запроваджені прямі платежі, зважаючи на непередбачуваність попиту і нестабільність цін, що впливає на доходи фермерів, є приблизно на 40 % нижчими, ніж у інших секторах, і спрямовані на підтримку стабільних доходів фермерів для сталого господарювання.

Підтримка базового доходу в Регламенті (ЄС) № 2021/2115 подається ширше: у ст. 21 записано, що держави-члени забезпечують підтримку сталого розвитку базовим доходом. Отже, підтримка доходу фермерів реалізує соціально-економічно-екологічну ціль так би мовити «у пакеті», оскільки її виплачують фермерам за умови дотримання ними екобумовленості, тобто вимог щодо ведення господарства і стандартів доброго стану сільського господарства і довкілля (GAEC). Планується, що частка пов'язаних з цілями сталого розвитку платежів у 2026 р. сягне 85 %. Разом з тим є пропозиції, щоб прямі виплати сільгоспвиробникам поступово переходили суто на екологічні виплати вже в поточному періоді, найпізніше — з 2027 р., щоб кошти надавалися в рамках САП для сус-

пільних послуг, особливо для органічного землеробства і заходів щодо захисту клімату⁶.

У стратегічних планах САП у 2023—2027 рр. близько 90 млрд євро передбачено направити на забезпечення впровадження еколого-кліматичних заходів (щодо клімату, води, ґрунту, повітря, біорізноманіття, добробуту тварин, для заохочення практик, які виходять за межі обов'язкових умов). Примітно, що такий обсяг фінансування є майже порівняним з прогнозованим для цілей сільського розвитку. Це засвідчує посилення важливості підтримки еколого-кліматичного вектора САП ЄС.

Переходу до екологічно більш ефективної політики в межах САП ЄС також сприятимуть такі нові підходи у фінансуванні:

- направлення, як мінімум, 25 % асигнувань на прямі платежі саме на виплати фермерам за участь у екосхемах;
- бронювання 30 % коштів Компонента II на агроекологічні й кліматичні заходи;
- країнам-членам надано можливість перераховувати кошти — до 15 % асигнувань — між прямими виплатами (Компонент I) і розвитком сільських територій (Компонент II), а також передавати додатково 15 % на кліматичні й екологічні заходи.

Таким чином, еколого-кліматичні пріоритети є основним елементом багатофункціональної парадигми сільського господарства, яка легітимізує фінансову підтримку сільгоспвиробників. Хоча багато критиків стверджують, що багатофункціональність сільського господарства лише «димова завіса» для продовження субсидування європейського сільського господарства і ведуть мову про екологічний протекціонізм (використання екології як аргументу для обмеження торгівлі й нетарифних заходів). Прогнозуючи негативний ефект від упровадження ЄЗК, зокрема стратегії «Від ферми до виделки», у вигляді зниження в ЄС сільгоспвиробництва на 10 % і зростання імпорту з «третьох» країн, деякі експерти пропонують ввести так звані «дзеркальні положення». Ідеться про запровадження агроекологічних вимог до продукції, що розміщується на ринку ЄС, про зрівняння вимог до імпортованих агропродовольчих товарів з високими стандартами ЄС, щоб мінімізувати ризик збезлісіння в країнах-експортерах через розширення сільгоспугідь, стимулювати агроекологічний перехід, активізувати розвиток вуглецевого сільського господарства. У 2021 р. обговорювалося включення до переліку таких товарів яловичини, сої, пальмового масла, какао і кави. В ЄС законодавчо введено вимоги до сталості імпортованої сільгоспсировини для виробництва біопалива.

У цілому в ЄС витрати на охорону довкілля залишаються незмінними протягом багатьох років — близько 2 % ВВП. У 2021 р. обсяг ВВП ЄС сягав

⁶ Liste P. Gemeinsame Agrarpolitik. Özdemir hält Direktzahlungen für Auslaufmodell. *Wochenblatt*. 2023. Jan 20. URL: <https://www.wochenblatt.com/landwirtschaft/agrarpolitik/oezdemir-haelt-direktzahlungen-fuer-auslaufmodell-13287140.html> (дата звернення: 22.03.2023).

17 177 млрд дол., отже, за нашими розрахунками, на охорону довкілля щороку витрачається в середньому 343,5 млрд дол. Невиконання екологічного законодавства коштує економіці ЄС приблизно 55 млрд євро щороку у вигляді витрат на охорону здоров'я і прямих витрат на довкілля, як зазначається у Рішенні ЄС⁷.

В оновленій САП базова підтримка доходу фермерів на 2023 р. становить приблизно 156 євро / га. Екосхеми передбачають такі ставки фінансування: за землю під паром (залишену для відновлення на певний період) до 1 %, понад 4 % обов'язкового відведення під пар згідно з посиленою обумовленістю — 1300 євро / га, до 2 % — 500, до 3% — 300 євро / га. Для лісистих площ агролісомеліоративних систем виплачуються 60 євро / га, для фруктових порід — 40 євро / га⁸. За участь у екосхемах підтримка фермерів здійснюється на кожен гектар задіяних угідь, голову худоби або у вигляді компенсації понесених витрат.

В Україні часто оперують розміром високих прямих виплат європейським фермерам на 1 га в рамках САП, відкидаючи екологічну обумовленість надання цих виплат. Стверджується, що український бізнес активно підтримує ідею зеленого відновлення як одного з компонентів сталого економічного розвитку, «але не за рахунок збільшення регуляцій, дозволів, податків, перекладення відповідальності, перевірок, а за рахунок, як і в ЄС, фінансових стимулів, грантів, спільних з державою проєктів»⁹. Однак виплати на підтримку фермерів у рамках САП ЄС здійснюються за умови дотримання доволі складних вимог при господарюванні, у тому числі екологічних, і жорстко контролюються; у випадку ж їх порушення застосовуються штрафні санкції, аж до позбавлення підтримки. Це часто викликає протести європейських фермерів. На нашу думку, українські аграрії будуть не готовими до цих вимог господарювання.

⁷ Decision (EU) 2022/591 of the European Parliament and of the Council of 6 April 2022 on a General Union Environment Action Programme to 2030. *EUR-Lex*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32022D0591>

⁸ Fry J. Direktzahlungen 2023: So viel Geld erhalten Landwirte. *Agrarheute*. 2022. Dec 31. URL: https://www.agrarheute.com/pflanze/direktzahlungen-2023-so-viel-geld-erhalten-landwirte-601548?utm_campaign=ah-sa-nl&utm_source=ah-nl&utm_medium=newsletter-link&utm_term=2023-01-07&fbclid=IwAR0V16xVPfRJAaP5Y OjLtOhgnbdnZY3rEUG0y6-nmvWAE4BsH_ErSI-RMw (дата звернення: 02.01.2023).

⁹ Українська громадськість запропонувала 2 моделі «зеленого» відновлення після війни. *Екополітика*. 2022. 16 вер. URL: <https://ecopolitic.com.ua/ua/news/ukrainska-gromadskist-zaproponuvala-2-modeli-zelenogo-vidnovlennya-pislya-vijni/> (дата звернення: 18.10.2022).

РОЗБУДОВА ЗЕЛЕНОЇ АРХІТЕКТУРИ НАЦІОНАЛЬНОЇ АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ І ПРАКТИКИ ПРИ ПОВОЄННОМУ ВІДНОВЛЕННІ

Єврокомісія в аналітичному звіті (від лютого 2023 р.) щодо спроможності України виконувати зобов'язання членства в ЄС оцінила адаптацію національного законодавства до права ЄС за кластером 4 ««Зелений» порядок денний і стала конективність» за найнижчим балом — 1 з можливих 5, тобто як початковий рівень підготовки¹⁰. Таку саму найнижчу оцінку отримано за сферою сільське господарство, кластер 5 «Ресурси, сільське господарство та згуртування». У рейтингу ООН щодо готовності до зеленого переходу у 2023 р. Україна за рівнем використання зелених технологій посіла 58-ме місце (зі 166 країн), втративши п'ять позицій порівняно з 2021 р. Дещо кращою є ситуація з навичками, дослідженнями і розробками, проте гіршою — з інформаційно-комунікаційними технологіями і найгіршою — з фінансами (114-те місце). За рік війни, за підсумками 2022 р., Україна опустилася на 71-ше місце серед 113 країн світу в рейтингу Глобального індексу продовольчої безпеки (у 2021 р. була на 58-му місці). При цьому найгіршим стан української продовольчої безпеки виявився за критерієм «сталий розвиток та адаптація» (43,5 зі 100 балів, або 94-те місце, тоді як у 2021 р. перебувала на 56-му), що свідчить про посилення проблем з доступом і управлінням водними та іншими природними ресурсами, управлінням ризиками стихійних лих, про низький ступінь політичних зобов'язань у цій сфері. Це говорить про вразливість агропромислових ресурсів і подальшого розвитку галузі, яка зазнала великої шкоди і збитків через війну.

Для виваженої зеленої перебудови національного сільського господарства необхідно вже сьогодні розпочинати розбудову, відповідно до заasad ЄЗК і САП ЄС, зеленої архітектури з її елементами — політикою, інструментами, інституціями. Основними заходами на цьому шляху є такі.

1. Удосконалити національну аграрну політику з позиції сталого розвитку, зеленого курсу і зеленої архітектури. До кінця 2022 р. діяла «Концепція Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2022 року». У 2022 р. розроблено стратегічний документ «Нова аграрна політика» (у рамках діяльності Національної ради з відновлення України від наслідків війни). Ухвалено ряд актів, у яких імplementовано окремі положення Європейського зеленого курсу і САП ЄС, проте доцільно мати єдиний документ (можливо, кодекс) аграрної політики, який включатиме чіткі екологічні й кліматичні напрями галузевого

¹⁰ Commission staff working document. Analytical Report following the Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council and the Council Commission Opinion on Ukraine's application for membership of the European Union. Brussels, 2023. 67 p. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2023-02/SWD_2023_30_Ukraine.pdf

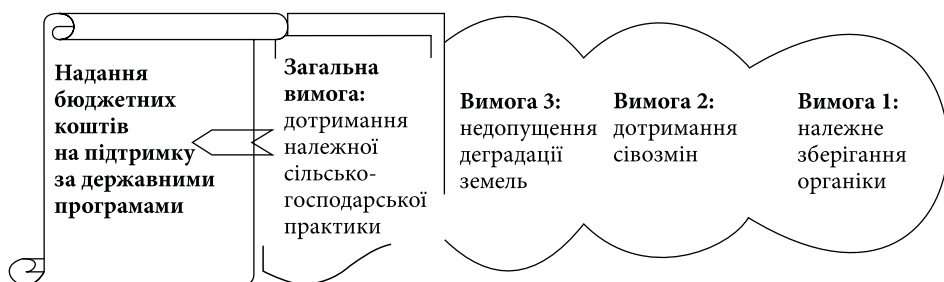

Рис. 3. Схема екообумовленості надання державної підтримки вітчизняним сільгоспвиробникам у рамках державних програм
Джерело: розроблено і побудовано авторками.

розвитку. Слід покращити узгодження національного законодавства з нормативно-правовою базою ЄС (*acquis*) у сфері сільського господарства і довкілля, що визначає прогрес на шляху євроінтеграції. Угода про асоціацію між Україною та ЄС не покриває всіх вимог, що ставитимуться до України в процесі вступу, тому імплементація засад і зеленої архітектури САП ЄС у національну аграрну політику і практику наразі є особливо актуальною. Набуття Україною статусу кандидата в члени ЄС у червні 2022 р. має активізувати зусилля, незважаючи на складні обставини війни і повоєнного періоду.

2. Важливо збалансувати продуктивізм і зелений курс при повоєнному відновленні. Сільське господарство має підвищити продуктивність (оскільки значна частина земель через мінування, пошкодження, забруднення не може використовуватися для виробництва агропродовольства), причому зробити це слід екологічно безпечним способом, не допустивши у відповідь на війну контрзаходів у сфері екології. Послаблення екологічних вимог для збільшення виробництва в повоєнний період може поставити під загрозу сталість (довготривалу життєздатність) національного аграрного розвитку. Доцільно зближувати позиції сільського господарства і довкілля як компліментарних (взаємодоповнюючих) сфер. Отже, екообумовленість, екосхеми і агроекологічні заходи є необхідними елементами зеленої архітектури відновлення сільського господарства. За агроекологічного вектора розвитку національне сільське господарство спроможне задовольняти внутрішні й зовнішні потреби в агропродовольстві.

3. Упровадити екообумовленість надання бюджетних коштів на підтримку вітчизняним сільгоспвиробникам («дотримуєшся вимог екології → отримуєш бюджетні кошти»), що відповідатиме зеленій архітектурі САП ЄС. Унормувати, що лише за умови дотримання встановлених базових агроекологічних вимог сільгоспвиробникам надаватиметься бюджетна підтримка за будь-якими державними програмами (рис. 3), а при недотриманні — сільгоспвиробників позбавлятимуть бюджетної допомоги. Це має стосуватися всіх державних програм, а не суто агро-

екологічного спрямування, у тому числі програм здешевлення кредитів для сільгоспвиробників, підтримки розвитку галузі тваринництва, придбання техніки, прямих виплат на 1 га угідь. Наразі ніякий вид підтримки сільгоспвиробників в Україні не пов'язується з екологічними вимогами і цілями сталого розвитку. Доцільно розробити законодавчо-нормативний документ з базовими екологічними вимогами і правилами належної практики сільського господарства, що виступатиме як регулюючий для виробників, що претендують на отримання підтримки за державними програмами.

4. Виокремити агроекологічну й кліматичну підтримку сільгоспвиробників у окремий напрям державної підтримки з направленням, припустимо, для початку 10 % виділеної загальної суми для сільського господарства суто на підтримку еколого-кліматичних заходів у повоєнний період. З часом можна підвищити частку фінансування цих заходів до третини аграрного бюджету, що відповідатиме рівню ЄС з фінансування відповідних завдань Європейського зеленого курсу в рамках бюджету ЄС у 2021—2027 рр. Стимулювати участь сільгоспвиробників у спеціальних екосхемах, агроекологічних і кліматичних схемах, що відповідало б сучасним елементам зеленої архітектури САП ЄС.

5. Започаткувати розробку національного стратегічного плану відповідно до керівних засад САП ЄС, аналогічно розробленим НСП країнами-членами в рамках САП на 2023—2027 рр. Це буде ініціатива раннього підключення України до новації САП, і на розроблений НСП України добре б отримати схвалення Єврокомісії. Для напрацювання практики визначення національних пріоритетів, розроблення і відбору ефективних екосхем у НСП буде потрібен певний час, і цей процес в Україні відбувався б практично паралельно з країнами — членами ЄС. Пропоновані екосхеми, які доцільно включити до НСП України і які відповідатимуть європейським, можуть бути такими: 1) зменшення сільськогосподарської освоєності (на 5 %) і розораності (на 10 %) шляхом вилучення з інтенсивного обробітку деградованих і малопродуктивних земель та їх відведення під консервацію із залуженням і залісненням, утримання постійних пасовищ, виділення для екологічних цілей; 2) спосіб ведення тваринництва, за якого сільгоспвиробник матиме від 0,5 до 1,5 умовної голови на 1 га угідь; 3) відбір проб ґрунту і проведення вапнування згідно з рекомендаціями щодо аналізу ґрунту; 4) вирощування проміжної культури, коли засіюються, скажімо, 20 % земельної площі квасолею, горохом, вівсом чи комбінацією цих культур тощо. Започаткування державної підтримки для стимулювання добровільної участі вітчизняних сільгоспвиробників у екосхемах стало б новим видом діяльності й джерелом доходу для них, що важливо за обмеженості ресурсів для відновлення господарств після війни. Для просування екосхем та інших елементів зеленої архітектури Україна і українські аграрії можуть отримати фінансову підтримку ЄС і країн-партнерів.

6. Дотримуватися зеленого курсу аграрного розвитку для максимального використання нинішнього кредиту довіри до України через неспровоковану агресію проти нації і вигід агроекологічного іміджу, що дозволить залучати фінансову підтримку світової спільноти для відновлення. Можна очікувати надання фінансових ресурсів від міжнародних організацій, банків, країн-партнерів у вигляді пільгового кредитування, грантової підтримки для впровадження еколого-кліматичних стандартів ЄС. Дещо специфічними інструментами підтримки аграрного сектору зокрема і України в цілому могли б стати такі: держави і приватні компанії інших країн витрачали б 5—10 % їх аграрного бюджету на закупівлю екологічного продовольства в Україні, тобто домовитися про «екологічний своп», коли б Україні реструктуризували зовнішній державний борг з умовою не повертати частину коштів кредиту, а направити їх на зелені заходи, зокрема, і в агросекторі, тощо.

ВИСНОВКИ

Оновлена зелена архітектура САП ЄС у 2023—2027 рр. посилює компліментарність — подолання розриву і ще більше відновлення доповнюваності, взаємозв'язку між сільським господарством і довкіллям — за рахунок введення посиленої обумовленості, екосхем, агроекологічних і кліматичних заходів. В Україні, поряд з нагальними потребами післявоєнного відновлення аграрного сектору, актуалізується необхідність розбудови національної зеленої архітектури аграрного розвитку — політики, інструментів, інституцій, практик господарювання — як системи з цільовою логікою, узгодженістю елементів, порядком застосування за зразком реформованої САП ЄС, щоб відповідати міжнародним і європейським орієнтирам сучасного розвитку й адаптуватися до викликів агропродовольчій системі. Така розбудова зеленої архітектури буде елементом позиціонування агроекологічного іміджу держави, яка продукує якісне агропродовольство для українців, європейців та інших громадян світу. Посідаючи перше місце за масштабом продуктивних земель, які придатні не лише для виробництва агропродовольства, а й для енергії сонця, вітру, біомаси, Україна здатна задовольняти потреби імпорту сталого агропродовольства, сталої енергії, чим покращить баланс у Євросоюзі на користь сталості. Україна несе відповідальність за впровадження цивілізаційних завдань сталого аграрного розвитку для довгострокового і життєзабезпечувального прогресу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Геєць В.М. До питання теорії і практики політики соціальної якості в повоєнній Україні. *Економіка України*. 2023. № 4. С. 3—22. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.04.003>

2. Молдаван Л.В. Конфліктність у взаємодії економіки і природи та роль агро-екології як важливого способу її упередження. *Економіка України*. 2022. № 2. С. 75—90. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.02.075>
3. Веклич О.О. Концептуальна модель платежів за екосистемні блага: науковий пошук нових інструментів екологічної компенсації у повоєнний період. *Економіка України*. 2023. № 3. С. 73—90. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.03.073>
4. Barral S., Detang-Dessendre C. Reforming the Common Agricultural Policy (2023—2027): multidisciplinary views. *Review of Agricultural, Food and Environmental Studies*. 2023. Vol. 104. P. 47—50. <https://doi.org/10.1007/s41130-023-00191-9>
5. Старікова Л. Спільна аграрна політика ЄС і завдання України в контексті євроінтеграції (план наближення політик і гармонізації законодавства). Київ, Німецько-український агрополітичний діалог; Аграрний союз України, 2022. 32 с.
6. Попова О.Л. Нові пріоритети Спільної аграрної політики ЄС на 2014—2020 роки: стратегічні орієнтири для розвитку агросфери України. *Економіка АПК*. 2013. № 12. С. 89—96. URL: http://eapk.org.ua/sites/default/files/eapk/13_12_89-96.pdf
7. Попова О.Л. Новації Спільної аграрної політики ЄС у програмному періоді 2021—2027 рр. *Економіка України*. 2020. № 6. С. 83—95. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2020.06.083>
8. Rac I., Erjavec K., Erjavec E. Does the proposed CAP reform allow for a paradigm shift towards a greener policy? *Spanish Journal of Agricultural Research*. 2020. Vol. 18. No. 3. <https://doi.org/10.5424/sjar/2020183-16447>

Надійшла 02.06.2023

Прорецензована 03.07.2023

Доопрацьована 11.07.2023

Підписана до друку 17.07.2023

REFERENCES

1. Heyets V. On the question of theory and practice of social quality policy in post-war Ukraine. *Economy of Ukraine*, 2023, No. 4, pp. 3-22. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.04.003> [in Ukrainian].
2. Moldavan L. Conflict in the interaction of economy and nature and the role of agroecology as an important way to prevent it. *Economy of Ukraine*, 2022, No. 2, pp. 75-90. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.02.075> [in Ukrainian].
3. Veklych O. A conceptual model of payments for ecosystem benefits: a scientific search for new tools of environmental compensation in the post-war period. *Economy of Ukraine*, 2023, No. 3, pp. 73-90. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.03.073> [in Ukrainian].
4. Barral S., Detang-Dessendre C. Reforming the common agricultural policy (2023—2027): multidisciplinary views. *Review of Agricultural, Food and Environmental Studies*, 2023, Vol. 104. pp. 47–50. <https://doi.org/10.1007/s41130-023-00191-9>
5. Starikova L. Common agricultural policy of the EU and the tasks of Ukraine in the context of European integration (plan for convergence of policies and harmonization of legislation). Kyiv, 2022. 32 p. [in Ukrainian].

6. Popova O. New priorities of the Common Agricultural Policy for 2014-2020: strategic objectives for the development of Ukraine's agrarian sector. *The Economy of Agro-Industrial Complex*, 2013, No. 12, pp. 89-96. URL: http://eapk.org.ua/sites/default/files/eapk/13_12_89-96.pdf [in Ukrainian].
7. Popova O. Innovations of the common agricultural policy of the EU for the period of 2021—2027. *Economy of Ukraine*, 2020, No. 6, pp. 83-95. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2020.06.083> [in Ukrainian].
8. Rac I., Erjavec K., Erjavec E. Does the proposed CAP reform allow for a paradigm shift towards a greener policy? *Spanish Journal of Agricultural Research*, 2020, Vol. 18, No. 3. <https://doi.org/10.5424/sjar/2020183-16447>

Received on June 2, 2023

Reviewed on July 3, 2023

Revised on July 11, 2023

Signed for printing on July 17, 2023

Olha Popova, Dr. Sci. (Econ.),

Chief Research Fellow of Department of Forms and Methods
of Management in the Agro-Food Complex

Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine

26, Panasas Myrnoho St., Kyiv, 01011, Ukraine

Liubov Pankratova, PhD (Econ.), Lecturer, Assoc. Prof

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

15, Heroiiv Oborony St., Kyiv, 03041, Ukraine

GREEN ARCHITECTURE OF CAP OF THE EU: LANDMARKS FOR DEVELOPMENT DURING THE POST-WAR RECONSTRUCTION OF UKRAINE

Such a new concept in the Ukrainian scientific space as “green architecture of agrarian development” has been revealed, which is a complex of agroecological and climate policies, instruments, institutions, management practices, regulation, and agriculture management. The innovations of the green architecture of the reformed CAP of the EU in the program period of 2023—2027 were studied, namely: increased stipulation of financial support for farmers on their compliance with basic ecological and climate standards of management, voluntary participation in eco-schemes, decentralization of strategic planning with the development of national CAP plans by member countries following the target guidelines of the EU and taking into account the specifics of agriculture in the countries. The tools for the implementation of innovations are summarized: administration and stimulation, financial support for the basic income of farmers for sustainable development “in a package” with compliance with environmental requirements, in particular, and rewards for the implementation of environmental and climate actions. Proposals for the development of the green architecture of the national agricultural policy and practice during the post-war reconstruction, taking into account the innovations of CAP of the EU, are substantiated, i.e., the improvement of the national agricultural policy from the standpoint of ensuring sustainable development, balancing productivism and the green course, implementing the eco-conditionality of providing budget funds to support agricultural producers under any state

programs, the initiation of the development of a national strategic plan following the guidelines of CAP of the EU, compliance with the green course of agricultural development, which will allow attracting financial support from the world community for recovery. Since ecological and climatic priorities are the main element of the modern multifunctional paradigm of agricultural development, which legitimizes the financial support of agricultural producers, it is necessary to introduce the principles of the EGD and CAP of the EU into agricultural policy and practice as soon as possible, as well as to improve the level of competence and readiness of domestic farmers to implement ecological — climate measures in Ukraine.

Keywords: *green architecture; CAP of the EU component; environmental and climate standards; increased stipulation; eco-schemes; national strategic CAP plans.*

ДО 80-РІЧЧЯ ДОКТОРА ЕКОНОМІЧНИХ НАУК, ПРОФЕСОРА А.С. ФІЛІПЕНКА

ВІДОМИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ВЧЕНИЙ-ЕКОНОМІСТ, ВИКЛАДАЧ, НАУКОВЕЦЬ

*9 серпня 2023 р. ювілей святкує доктор економічних наук, професор, професор кафедри світового господарства і міжнародних економічних відносин Навчально-наукового інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка **Антон Сергійович Філіпенко**.*

Антон Сергійович Філіпенко народився на Одещині. У 1972 р. закінчив економічний факультет Київського державного університету імені Т.Г. Шевченка, 1976-го захистив кандидатську, а 1987-го — докторську дисертацію. У 1984—1988 рр. обіймав посаду заступника декана факультету міжнародних відносин і міжнародного права КДУ імені Т.Г. Шевченка; у 1988—1990 рр. був деканом цього факультету; з 1989 р. — завідувач кафедри світового господарства і міжнародних економічних відносин Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка; з 2008 р. — професор кафедри світового господарства і міжнародних економічних відносин Навчально-наукового інституту міжнародних відносин КНУ імені Тараса Шевченка.

Антон Сергійович — автор понад 350 наукових публікацій, серед яких монографії та підручники, зокрема: «Економічні стратегії України» (у співавторстві, 1998); «Міжнародна торгівля та інвестиції» (у співавторстві, 1999); «Економічний розвиток сучасної цивілізації» (2000);

«Цивілізаційні виміри економічного розвитку» (2002); «Основні проблеми економіки розвитку» (у співавторстві, 2003); «Міжнародні економічні відносини: історія» (2006); «Глобальні форми економічного розвитку: історія і сучасність» (2007); «Міжнародні економічні відносини: теорія» (2008); «Теорія міжнародної економічної політики» (2013); «Міжнародні економічні відносини: політика» (2016); «Основи філософії та методології економічної теорії» (2018); «Міжнародні економічні відносини: історія, теорія, політика» (2019); «Міжнародна політична економія» (2021). Брав участь у написанні розділів і редагуванні монографій у британському видавництві Cambridge Scholar Publishing «A Social and Solidarity Economy: The Ukrainian Choice» (2017) і «Productivity of Contemporary Economies: Theory and Evidence» (2021). Підготував 14 докторів і 25 кандидатів економічних наук. Коло його наукових інтересів охоплює теорію, методологію, логіку розвитку економіки і міжнародних економічних відносин; він є засновником наукової школи «Теорія та методологія світового господарства і міжнародних економічних відносин».

З 1990 по 2021 р. А.С. Філіпенко був головою спеціалізованої ради із захисту докторських і кандидатських дисертацій за спеціальністю «Світове господарство і міжнародні економічні відносини», членом редакційних колегій наукових часописів «Актуальні проблеми міжнародних відносин», «Економічна теорія», «Економічний часопис», «Вісник Академії наук Грузії (Серія: Економічна)», «Журнал Європейської економіки», «Науковий вісник Ужгородського національного університету (Серія: Світове господарство і міжнародні економічні відносини)», членом наукової ради британського видавництва Cambridge Scholar Publishing. Брав участь у наукових конференціях, проходив науково-педагогічне стажування і виступав з лекціями в університетах і наукових установах Австралії, Австрії, Бельгії, Великої Британії, В'єтнаму, Греції, Данії, Індії, Ірану, Ірландії, Італії, Канади, Китаю, Куби, Німеччини, Норвегії, Польщі, Росії, Румунії, США, Туреччини, Фінляндії, Франції, Чехії, Швейцарії, Швеції. Був радником Прем'єр-міністра України і науковим консультантом Президента України. Президент Української асоціації економістів-міжнародників, віце-президент Академії наук вищої школи України, член міжнародних асоціацій і наукових товариств; експерт Європейської економічної комісії ООН.

Заслужений професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка, заслужений діяч науки і техніки України, заслужений працівник народної освіти України. А.С. Філіпенко нагороджений Почесною грамотою Верховної Ради України, Почесною грамотою Кабінету Міністрів України; за підручник «Міжнародні економічні відносини: історія, теорія, політика» нагороджений премією імені Тараса Шевченка Київського національного університету імені Тараса Шевченка; Лауреат Нагород Ярослава Мудрого і Святого Володимира АН ВШ України, Почесний професор Ужгородського національного університету і Почес-

ний професор Вісконсінського міжнародного університету (США) в Україні. У нашій країні та за її межами Антона Сергійовича Філіпенка знають як авторитетного вченого, який пройшов великий творчий шлях викладача, науковця, вченого із значними здобутками в розв'язанні економічних проблем незалежної України, дослідженні актуальних проблем світового господарства і міжнародних економічних відносин.

У день славного ювілею від науковців, колег та учнів лунають найщиріші вітання й побажання мирного неба, успіхів, здоров'я, благополуччя, великого людського щастя, натхнення в праці на майбутні роки, подальших творчих звершень на благо розвитку вітчизняної науки.

ДО 70-річчя ДОКТОРА ЕКОНОМІЧНИХ НАУК, ПРОФЕСОРА І.Ф. КОЛОМІЙЦЯ

ЗНАНИЙ ВЧЕНИЙ-ЕКОНОМІСТ І УПРАВЛІНЕЦЬ

*18 серпня 2023 р. виповнюється 70 років доктору економічних наук, професору, заслуженому економісту України, видатному вченому, ідеї якого ґрунтуються на вагомому практичному досвіді, талановитому керівнику **Ігорю Федоровичу Коломійцю**.*

Після закінчення в 1975 р. Львівського сільськогосподарського інституту і до 1990-х років Ігор Федорович Коломієць працював на різних посадах у комсомольських і партійних органах, був керівником на ряді підприємств (1990—2000 рр.) у Львівській області. З 2000 по 2012 р. — голова Львівського обласного територіального відділення Антимонопольного комітету України.

Водночас, починаючи з 1994 р., Ігор Федорович присвячує значну увагу науковій і викладацькій діяльності. Зокрема, у 2007—2011 рр. він обіймав посаду завідувача кафедри фінансів Львівського інституту новітніх технологій та управління імені В'ячеслава Чорновола (Інститут з 1 січня 2011 р. став Навчально-науковим інститутом Національного університету «Львівська політехніка»); від 2011 р. — професор кафедри цивільного права та процесу Національного університету «Львівська політехніка».

Наукове і професійне життя ювіляра завжди було тісно пов'язане з ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України». У 1993 р. він захистив кандидатську дисертацію на тему «Соціальна інфраструктура регіону в умовах розвитку ринкових відносин» у Львівському відділенні Інституту економіки АН України; у 2007 р. здобув на-

уковий ступінь доктора наук, захистивши дисертацію «Методологія інтернаціоналізації діяльності промислових підприємств» (його науковим консультантом виступав академік НАН України, доктор економічних наук, професор Мар'ян Іванович Долішній). У 2012—2014 рр. Ігор Федорович Коломієць працював заступником директора Інституту регіональних досліджень НАН України. З 2014-го і по теперішній час — провідний науковий співробітник відділу регіональної фінансової політики ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долішнього НАН України».

Ігор Федорович завжди активно сприяв розвитку Інституту як у науковій, так і в господарській сферах, був одним з тих, хто долучився до присвоєння Інституту імені академіка М.І. Долішнього.

Стратегічність мислення і широта світогляду Ігоря Федоровича Коломійця вражають, як і його здатність підхоплювати і розвивати ідеї за актуальними напрямками економічного розвитку. До кола його наукових досліджень у суспільній сфері входять процеси глобалізації та міжнародної економічної інтеграції; особливості антимонопольної діяльності на регіональному рівні; формування конкурентного середовища для розвитку підприємницької діяльності в регіонах України; механізми державного захисту конкуренції у підприємницькій діяльності та сфері державних закупівель; управління процесами фінансового забезпечення регіонального і місцевого розвитку в умовах децентралізації.

І.Ф. Коломієць є автором понад 80 наукових публікацій. Серед здобутків ученого наукові монографії і статті в провідних українських наукових виданнях. Кожна його праця наповнена конструктивом, об'єктивною оцінкою ситуації, оптимізмом, практичними рекомендаціями щодо розв'язання поставлених проблем.

У день славного ювілею колеги, учні, друзі зичать Ігорю Федоровичу Коломійцю козацького гарту, любові й яскравого світла надії у житті, на снаги і сил творити й жити для України. Нехай Божа поміч завжди супроводжує в добрих справах. Переможного миру Україні! Многая літа!

ДО ЮБІЛЕЮ ДОКТОРКИ ЕКОНОМІЧНИХ НАУК, ПРОФЕСОРКИ О.Ф. НОВІКОВОЇ

ВІДОМА ВЧЕНА У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ І ПРАЦІ УКРАЇНИ

*20 серпня 2023 р. свій ювілей святкує відома українська вчена, заступниця директора з наукової роботи Інституту економіки промисловості НАН України, завідувачка відділу економічних проблем соціальної політики, докторка економічних наук, професорка **Ольга Федорівна Новікова**.*

Усе своє трудове життя вона присвятила економічній науці й більше 50 років віддано працює в Інституті економіки промисловості НАН України. Наукові інтереси ювілярки сконцентровано на дослідженні соціально-економічних і трудових проблем сучасної економіки. О.Ф. Новікова є одним з провідних і найбільш авторитетних вітчизняних фахівців з питань людського, трудового і сталого розвитку, гідної праці, соціальної та економічної безпеки, системи державного регулювання і соціальної політики, цифрової трансформації сфери праці. Під її керівництвом відкриваються й успішно виконуються фундаментальні науково-дослідні роботи. Вона спеціалізується також і на проведенні прикладних досліджень з широким використанням можливостей міждисциплінарного підходу (економіка — статистика — соціологія). Наукові дослідження, що проводяться під керівництвом і за участю О.Ф. Новікової, відзначаються глибиною, актуальністю, затребуваністю, обґрунтованістю результатів, висновків і пропозицій, що є вагомим науково-практичним внес-

ком у розвиток вітчизняної економічної науки та України в цілому. Значна кількість результатів цих досліджень доводиться до їх практичного впровадження і використовується представниками органів влади в системі державного управління соціально-трудовою сферою.

Міждисциплінарність і необхідність комплексного дослідження надскладних процесів, що відбуваються в сучасній Україні в умовах збройної агресії, обумовлюють і розмаїття дослідницьких пошуків Ольги Федорівни. У цих дослідженнях відчуваються потужна особиста складова, активна громадянська позиція, «живий нерв» власного досвіду переживання трагічних подій, які відбуваються в Україні починаючи з 2014 р. Вона активно досліджує проблеми внутрішньо переміщених осіб (ВПО), веде науковий пошук шляхів відновлення й розбудови миру в Україні; активно займається громадською діяльністю — є заступницею голови всеукраїнської громадської організації «Асоціація вчених — внутрішньо переміщених осіб».

О.Ф. Новікова активно співпрацює з комітетами Верховної Ради України, сторонами соціального діалогу національного рівня з питань законодавства України про працю, проблем ВПО, національної та соціальної безпеки, цифрової трансформації економіки України, можливостей повоєнного відновлення трудової сфери країни. Останнім часом за її ініціативою, під її науковим керівництвом вийшли у світ монографії «Внутрішньо переміщені особи: від подолання перешкод до стратегії успіху», «Інтеграція внутрішньо переміщених осіб у територіальні громади: діагностика стану та механізми забезпечення», «Стан та перспективи соціальної безпеки в Україні: експертні оцінки», «Трансформація соціально-трудової сфери в умовах цифровізації економіки» та багато інших наукових праць.

Результати наукової діяльності О.Ф. Новікової дістали відображення в численних вітчизняних і зарубіжних виданнях, у тому числі індексованих у SCOPUS і Web of Science. У цілому під її авторством і в співавторстві надруковано близько 370 наукових праць, серед яких три індивідуальні та 63 колективні монографії.

Велику увагу Ольга Федорівна приділяє підготовці спеціалістів вищої кваліфікації — під її науковим консультуванням, керівництвом і супроводом захищено сім докторських і 15 кандидатських дисертацій.

О.Ф. Новікова є членом редакційних колегій таких вітчизняних фахових журналів, як «Економіка промисловості», «Соціально-трудові відносини: теорія і практика», «Демографія та соціальна економіка».

Вагомий внесок О.Ф. Новікової у розвиток науки і практики відзначено державними нагородами, нагородами і відзнаками НАН України: знаком «Шахтарська слава» III ступеня, Почесною грамотою Міністерства праці та соціальної політики України з врученням пам'ятного знаку за плідну наукову і науково-організаційну роботу, преміями НАН України імені М.І. Туган-Барановського та імені М.В. Птухи, пам'ятною відзнакою

на честь 100-річчя Національної академії наук України; Почесною грамотою НАН України за вагомі здобутки в професійній діяльності, значний особистий внесок у розвиток вітчизняної науки на благо економічного, духовного і культурного прогресу. У 2018 р. вона стала призеркою конкурсу «Жінка України — 2018» у номінації «Наука», де зайняла четверте рейтингове місце серед 120 учасниць.

Наукова громадськість, фахівці економічної науки, співробітники, колеги і друзі щиро вітають шановну Ольгу Федорівну Новікову з ювілеєм, висловлюють свою повагу і вдячність за відданість науці, високий професіоналізм, життестійкість. Бажаємо ювілярці міцного здоров'я, мирного неба над головою, творчого довголіття, благополуччя і нових наукових звершень!

РЕДАКЦІЙНА ПОЛІТИКА ТА ЕТИКА

Доступ до змісту журналу. Журнал «Економіка України» розповсюджується за передплатою друкованого або електронного варіанта. У вільному доступі на сайті журналу є розширені резюме до кожної статті. Відкритий доступ до повних версій статей журналу можливий на сайті журналу і на сайті Національної бібліотеки імені Вернадського відразу після їх розміщення.

Принципи. Редакційна політика журналу заснована на принципах об'єктивності та неупередженості при відборі статей з метою їх публікації; високих вимог до якості наукових досліджень; обов'язковості та конфіденційності рецензування статей; додержання колегіальності при ухваленні рішень щодо публікації статей; доступності та оперативності у спілкуванні з авторами; суворого дотримання авторських і суміжних прав (з укладанням з кожним автором (співавтором) Ліцензійного договору на використання твору).

Запобігання протизаконним публікаціям є відповідальністю кожного автора, редактора, рецензента, видавця, організації.

Етика публікацій. Редакційна колегія журналу вимагає від авторів наслідувати формальним та етичним правилам підготовки і публікації наукових робіт, що вони подають до редакції. Ці норми зумовлено стандартами якості наукових статей, прийнятими у світовому науковому співтоваристві, зокрема публікаційними принципами Publishing Ethics Resource Kit (PERK), рекомендаціями Elsevier, Комітету з етики публікацій (Committee on Publication Ethics, COPE), етичним кодексом вченого України, а також досвідом роботи іноземних та українських професіональних спільнот, наукових організацій, редколегій та редакцій видань.

Етичні зобов'язання редакційної колегії журналу

1. Всі члени редакційної колегії є рецензентами.
2. Редакційна колегія залишає за собою право направити рукопис на розгляд сторонньому рецензенту.
3. Редакційна колегія несе відповідальність за рівень наукового наповнення журналу.
4. Всі наукові матеріали проходять ретельний відбір через подвійне «сліпе» рецензування. Редакційна колегія залишає за собою право відхилити статтю або повернути її на доопрацювання. Автор зобов'язаний доопрацювати статтю відповідно до зауважень рецензентів.
5. Редакційна колегія без упередженості розглядає всі надані їй рукописи, оцінюючи кожний належним чином. Вона виносить об'єктивні рішення, які не залежать від комерційних або інших інтересів, і забезпечує чесний процес рецензування.
6. Редакційна колегія може відхилити рукопис без рецензування, якщо вважає, що він не відповідає профілю журналу.
7. Редакційна колегія виступає проти фальсифікації, плагіату, направлення автором одного рукопису до кількох журналів, багаторазового копіювання тексту статті в різних місцях, введення громадськості в оману щодо реального внеску автора в опубліковану наукову роботу.
8. Редакційна колегія має право вилучити вже опубліковану статтю в разі виявлення порушення будь-яких прав або загальноприйнятих норм наукової етики. Про даний факт вилучення статті редакція повідомляє як автору статті, так і організації, де було виконано дослідження.
9. Співробітники редакції не надають іншим особам інформації, пов'язаної із змістом рукописів, що перебувають на розгляді, крім осіб, які беруть участь у її фаховій оцінці.
10. Згідно з міжнародним законодавством щодо додержання авторського права на електронні інформаційні ресурси, матеріали сайту не можуть бути відтворені повністю або частково в будь-якій формі (електронній чи друкованій) без попередньої письмової згоди редакції журналу. При використанні опублікованих матеріалів у контексті інших документів обов'язково необхідними є посилання на першоджерело.
11. Редактори, автори і рецензенти повинні повідомляти про свої інтереси, які можуть вплинути на їх об'єктивність при редагуванні та рецензуванні матеріалів статей (випадок конфлікту інтересів). Такими можуть бути інтереси інтелектуального плану, фінансові, персональні, політичні, релігійні.

Етичні зобов'язання автора

1. Автор несе повну відповідальність за зміст статті і сам факт її публікації.
2. Автор повинен цитувати ті публікації, які мали визначальний вплив на суть викладеного у статті. Необхідно також належним чином вказувати джерела принципово важливих матеріалів, використаних у даній роботі, якщо вони не були отримані самим автором.
3. Є недопустимими плагіат як оригінальна робота і подання до публікації раніше надрукованої статті. У випадку виявлення зазначених фактів відповідальність несе автор.
4. Співавторами статті мають бути всі ті особи, які зробили вагомий науковий внесок у подану роботу і поділяють відповідальність за отримані результати. Автор, який подає рукопис до публікації, відповідає за те, щоб до списку співавторів були включені тільки ті особи, які відповідають критерію авторства, і бере на себе відповідальність за згоду інших авторів статті на її публікацію в журналі.

EDITORIAL POLICY AND ETHICS

Access to the contents of the journal. The journal «Economy of Ukraine» is circulated by the subscription of a printed or electronic version. The extended summary of each article is freely available on the site of the journal. The open access to the full versions of articles of the journal is allowed on the site of the Vernadsky National Library of Ukraine immediately after their posting.

Principles. The editorial policy of the journal is based on the principles of objectivity and impartiality at the selection of manuscripts with the purpose of their publication; high exactions to the quality of scientific studies; obligation and confidentiality of the reviewing of manuscripts; compliance of the collectivity in the decision making concerning the publication of manuscripts; accessibility and immediacy of the communication with the authors; strict compliance of author's and related rights (with the conclusion of the License agreement for the use of the work with each author (coauthor)).

The prevention of illegal publications is the responsibility of each author, editor, reviewer, publisher, and organization.

Ethics of publications. The Editorial Board of the journal demands that the authors keep the appropriate level of formal and ethical rules in the preparation and the publication of scientific works submitted to the Editorial Board of the journal. These norms are determined by the quality standards for scientific articles accepted in the world scientific community, in particular, by the publication principles of the Publishing Ethics Resource Kit (PERK), recommendations of the academic publishing house Elsevier, Committee on Publication Ethics (COPE), the ethic code of Ukraine's scientists, and the work experience of foreign and Ukrainian professional communities, scientific institutions, editorial boards, and editorial staffs.

Ethic obligations of the Editorial Board of the journal

1. All members of the Editorial Board are reviewers.
2. The Editorial Board reserves the right to send a manuscript to an outer reviewer.
3. The Editorial Board is responsible for the level of the scientific content of the journal.
4. All scientific materials pass the careful selection and the «blind» reviewing. The Editorial Board reserves the right to reject a manuscript or to return it for a modification. The author must rework the manuscript in correspondence with the remarks of reviewers.
5. The Editorial Board considers all submitted manuscripts without bias, assesses properly each of them, and makes the objective decisions independent of commercial or other interests, and ensures the fair process of reviewing.
6. The Editorial Board can reject a manuscript without reviewing, by considering that it does not correspond to the profile of the journal.
7. The Editorial Board opposes the falsification, plagiarism, submission of a single work into several journals, multiple copying of article's text in different places, and misleading the community as for author's real contribution to a specific scientific work.
8. The Editorial Board has right to withdraw the published article in the case of the violation of any rights or commonly accepted norms of the scientific ethics. About such fact of the withdrawal of the article, the Editorial Board will inform the author and the organization, where such work was executed.
9. The editorial staff provides no information concerning the content of a manuscript under consideration to any persons, except for those participating in its professional assessment.
10. According to the international legislation as for the compliance of author's rights, the materials of a site cannot be reproduced completely or partially in any form (electronic or printed) without the preliminary written agreement of the Editorial Board of the journal. If the published materials are used in the context of other acts, the citation of the original source should be obligatorily made.
11. Editors, authors, and reviewers must inform about their interests, which would affect their objectivity at the editing and reviewing of the manuscripts (the case of a conflict of interests). Such can be the intellectual, financial, personal, political, or religious interests.

Ethic obligations of authors

1. The author bears the complete responsibility for the content of the article and for the very fact of its publication.
2. The author should cite those publications that had the defining influence on the essence of studies presented in the article and those that can rapidly inform the reader about the earlier works important for the comprehension of the given trend. It is necessary also to properly indicate the sources of basically significant results used in the, if those results were not got by the author his/herself.
3. The plagiarism as an original work and the submission of the earlier published article are impermissible. If such facts will occur, the author will bear the complete responsibility.
4. Coauthors of the article should be those persons who gave a weighty scientific contribution to the submitted work and share liability for the obtained results. The author submitting the manuscript for the publication is responsible for that the list of coauthors includes only those persons who correspond to the authorship criterion and takes the responsibility for the consent of other authors of the manuscript for its publication in the journal.

Рекомендовано до друку Редакційною колегією журналу
(протокол № 8 від 10.08.2023 р.)

Recommended for publication by the Editorial board
(Minutes No. 8 of August 10, 2023)

При передруку посилання на журнал «Економіка України» обов'язкове
While using refer to «Economy of Ukraine» is obligatory

Адреса редакції:

01011, Київ, вул. Панаса Мирного, 26, кім. 602
тел. +38 (044) 280-12-34
E-mail: econom-ukraine@ukr.net
<http://www.economyukr.org.ua>

Редактор *І.В. Корнієнко*

Перекладач *О. Нікітченко*

Комп'ютерна верстка *К.М. Васильковська*

Підп. до друку 25.08.2023. Формат 70 × 108/16.
Гарн. Minion Pro. Тираж 134 прим.

Видавець і виготовлювач: ВД «Академперіодика» НАН України, 01004, Київ-4, вул. Терещенківська, 4.
Свідчення суб'єкта видавничої справи ДК № 544 від 27.07.2001.

